

PROBLEMI

39

ERVIN FRITZ: PESMI (209)

RUDI ŠELIGO: PRESKUS Z IGLO IN S PEPELOM (215)

NIKO GRAFENAUER: STANJE (230)

VLADIMIR KAVČIČ: ONKRAJ IN SE DLJE, VII. (232)

VALENTIN CUNDRIČ: HEXAPLA (252)

MARJAN ROŽANC: TATJANA, TATJANA, II. (261)

STANKO PREMELČ: NOČ (273)

EVALD FLISAR: PROTI VEČERU POSTAJAM PRESTOL (277)

SASA VEGRI: IZBOR SODOBNE SRBOHRVAŠKE

IN MAKEDONSKE ŽENSKE POEZIJE (280)

ANTONIO MACHADO: GALERIJE, izbral in prevedel Andrej Capuder (294)

BOŽIDAR DEBENJAK: KORAK V PRAZNO (303)

FRANCE ZADRAVEC: NOVE PESMI SREČKA KOSOVELA (318)

META GROSMAN - DOKLER: »BRALEC« IN LITERATURA (325)

ANDREJ KIRN: DIALEKTIKA ODNOSA ČLOVEK—ORODJE—STROJ (341)

MARTIN HEIDEGGER: KAJ JE METAFIZIKA, prevedel Ivan Urbančič (350)

ERVIN FRITZ: GLEDALIŠČE (362)

LIKOVNA PRILOGA:

MAKSIM SEDEJ: PRI MIZI, 1956; V ATELJEJU, 1934; INTERIER, 1954

ZATIŠJE S PTIČKOM, 1951 (OLJA)

JUNIJ 1966

PROBLEMI

revija za kulturo in družbena
vprašanja, junij 1966
leto IV., št. 39

Ureja uredniški odbor: Božidar
Debenjak, Janez Dokler, Niko
Grafnauer, Tine Hribar (od-
govorni urednik), Vladimir
Kavčič (glavni urednik), Mar-
ko Kerševan, Pavel Kogej,
Ivan Pintar, Marko Pogačnik,
Mitja Rotovnik, Savin Jogan,
Janez Sedej, Ivan Urbančič,
Franci Zagoričnik

Lektor: Janez Gradišnik

Uredništvo: Ljubljana, Bee-
thovnova 2. Telefon: 20-487.
Nenaročenih rokopisov ne vra-
čamo. Naročila pošiljajte na
CK ZMS, Ljubljana, Dalmati-
nova 4, telefon: 31 00 33, tekoči
račun: 503-608-28 z oznako: za
Probleme. Celoletna naročnina
18 N-dinarjev. Za študente in
dijake 13,50 N-dinarjev. Cena
posameznega izvoda 2,50 N-di-
nارjev

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ
v Ljubljani. Tisk, izdelava kli-
šejev in vezava: Tiskarna »Jože
Moškrič« v Ljubljani

ERVIN FRITZ: PESMI

Zakaj sem postal režimski pesnik

*Ta režim je s policijo zaščetil
najboljše, kar je v meni.
Postavil je za zakon moralo,
po kateri se ravnam.
Moji materi, ki jo ljubim,
je zagotovil prijetno starost;
mojim prijateljem, ki sem jim zvest,
je dal možnost, da brez strahu kažejo svetu
svojo svobodno zavest,
svojo močatost in dostojanstvo;
mojemu dekletu je dal možnost,
da je razvila neobičajno ljubkost,
neobičajen pogum, neobičajno ljubezen,
docela nenavaden ženski ponos.
Za ta režim so umrli ljudje,
za katerimi žalujem kakor za dragimi brati;
za ta režim delajo ljudje,
s katerimi mi je v ponos imeti enako usodo.
Ta režim je povezan z najboljšim,
kar je zraslo iz tega ljudstva.
A kdo, mislite, da sem jaz,
da ne bi delal tako kot najboljši med nami!*

Hvalnica življenju

*Tako pusto, tako vsakdanje,
tako dolgočasno se ne da živeti,
ti sivi dnevi, te male skrbi,
te nizke, malenkostne, sebične strasti,
to orokavičeno, spodobno življenje
še najbolj veselega pesnika umori.*

Zakaj ne bi napeljali bolj vesele usode na svoj mlin,
kot tisti prefrigani mlinar, pasji sin,
ki je bridko smrt ociganil in jo v prazen sod zabil
in nov sod vina nastavil in veselo naprej pil?

To ljudstvo je meseno in dušo ima kosmato
in prav nič ni vajeno, da bi ga zavijali v vato.
Kdo naj jemlje življenje čisto zares?
Pri najbolj krvavi zadevi pride kaj veselega vmes.

Naj vzame vrag vse tenke občutke,
naj jih prihrani za pridne putke!
Zakaj bi ne pili vina,
zakaj bi ne ljubili deklet,
zakaj bi ne penili svoje krvi
v opojni človeški radosti,
Zakaj bi ne peli kupletov,
zakaj bi ne zbijali bistrournih šal,
zakaj bi ne obešali čemernih uradnih filozofov
v Aristofanov koš,
zakaj bi ne risali jedkih političnih karikatur?

Naj vzame vrag vse tenke občutke,
naj jih prihrani za pridne putke!
V gumbnico si zataknilo rdečo rožo,
vsi smo krvavi pod kožo.
Naj bo roža naš spoznavni znak,
vsak med nami je po naturi nag.

Sir Falstaff, Taras Bulba in Colas Breugnon
vsak dan so bili nabasani kakor kanon:
trije korenjaški debeluhi,
trije vampasti požeruhi,
tri debele pijane glave,
trije junaški potepuhi!

Pijanci in nečistniki so široke nature,
pri kozarcu in pri deklinah delajo nadure.

Na dnu litra vina
nas čaka olimpijska vedrina.

Dekline niso nikoli tako brez moči,
da bi ne mogle na hrbtu ležati,
nikoli jih revščina tako ne pesti,
da bi ne imele ničesar dati.
Se svetniki bi bi jih za svoje vzeli,
če bi za posvetne stvari čas imeli.

Pojdimo gledat Fleur de Marie,
Fleur de Marie poje v kabaretu kuplete,
Fleur de Marie prižiga gospodom cigarete,
Fleur de Marie pije ko star mornar,
kadar vzdigne krilo, nastane v kabaretu vihar.
Njene noge so tako oblikovane,
da gospodom s cigaro dih zastane.
Fleur de Marie je grešnica, blodnica, lahkoživka,
Fleur de Marie je mala vesela spogledljivka,
kačjeoka ljubka hetera,
gibka mačka, sloka bajadera:
še angelci bi jo poljubovali,
če bi si upali in če bi znali.
Pojdimo gledat Fleur de Marie,
ki vsem gospodom pleše, a sama spi.

Vstanimo, pojdimo v noč,
iz noči kaplja strd kot iz satovja,
kdor je nocoj položil v travo čedno dekle,
jo je naučil zvezdoslovja.

Pojdimo v božje hrame, vrata odprimo,
z bradastimi svetniki zaplešimo,
v kapelici pa se s svojo izvoljeno ljubico poveselimo.

Veselimo se kakor modri kralj Salomon
v svetem pismu stare zaveze,
kaj za to, če nam ljubi bog
za naše grehe ne bo dal odveze.
Kadar bo bridka smrt prišla,
jo bomo v sod zabili,
nov sod vina nastavili
in se z božjo pomočjo naprej veselili.

Kdaj se ne morete nasloniti na delavski razred

Tovariši,
če vas boli zob,
ali če vam zobalo pritiska na dlesne,
če ne morete na hitro požreti odvajalnega sredstva,
če se vam po kosilu spahuje,
če se nagiblujete k impotenci,
če imate hemeroide —
zaman upirate oči v delavski razred.
Delavski razred ni vaš hišni zdravnik.

Pravim vam,
ne naslanjajte se na delavski razred,
če vas je ponečedil golob,
če so vam postavili na mizo kislega vina,
če vaša priležnica ta hip spi s kom drugim,
če je vašemu sinu malo mar, kdo je bila Slava Klavora,
če ste padli pri izpitu v večerni šoli,
če vaši mladoletni hčerkici ni prav njena diafragma,
če so vaši ženi ukradli kožuh, vreden deset knapovskih plač.
Ne iščite opore v delavskem razredu,
delavski razred ni vaš družinski penat.

Delavski razred tudi ni mati božja na Brezjah,
zato vam ne more priskočiti na pomoč,
če ne čujete Bachove fuge,
če nimate oči za Rafaela,
če nimate pameti za politično ekonomijo,
če nimate gibkega duha za ekonomsko politiko.

Pravim vam,
delavski razred vam ne more pomagati
pri zavezovanju kravate
in pri zavezovanju jezikov.
Delavski razred je že ob petih zjutraj na šihu
in zdajle pravkar južina svoj fižol.
Odidite, vam pravim.
Pustite delavski razred pri miru.

Balada o komandantovem kanarčku

Sinoči so bili kakor vsako leto na moj rojstni dan
gospodje oficirji pri meni zbrani.
Kot vsako leto so bili gospodje oficirji
kakor svinje pijani.

Nič ne zamerim kolegu, ki je malo čez polnoč
izginil v spalnico moje žene.
Tega sem vajen že od prej
in me ne prizadene.

Nič ne zamerim kolegu, ki je malo pred jutrom
na terasi zapeljal mojo hčer.
To bi mi kdo storil prej ali slej.
Nobenih težav ne bo, če bo gospod kavalir.

Gospod pa, ki je v kuhinji mojemu kanarčku
zabil pod rep tale vijak
in dal oficirsko besedo, da je bil vijak že prej tam,
ta bo videl, kje je doma vrag.

Kanarčku odrejam vojaški pogreb.
Gospóda denite takoj v okove.
Pripeljite lafeto. Zastavo na pol droga.
Naj sprožijo topove.

Kadar bom rekel svetu

lahko noč

Kadar bom rekel svetu lahko noč,
aja tutaja,
bo dan enak noči in noč bo noč
brez konca in kraja.
Kadar bom z nosom podpiral zemljo,
se ne bom več ukvarjal s poezijo
(nič več ne bom vihal nosu
nad vašo majhnostjo in hudobijo).
Kadar bom imel polna usta prsti,
vam ne bom več kazal jezika
(sploh bo šla k vragu marsikatera reč,
ki me zdaj še mika).
Tedaj bom vodoraven in miren malik,
preučeval bom, kako krompir spodaj rase,
okrog lobanje ne bom imel drugega ko svetniški sij,
smrdel bom (kakor dihur) in počasi lezel vase.

Tedaj ne bom več potreboval
ne trebuha ne kruha
ne glave ne slave
ne roke ne noge
ne kropa ne vode
ne šila ne kopita
ne bele ne črne
ne pekla ne neba
ne miši ne ptiča
ne hudiča ne biriča
ne Petra ne Pavla
ne denarja ne vladarja
ne dolince ne planince
ne snega ne dežja
ne potu ne medu

ne rane ure ne zlate ure.

Tedaj ne bom potreboval nobene stvari
(ne de facto ne de iure).

Zato na je se tisto, kar imam, razdeli.

Prijateljem dajte:

a) steklenico ruma,

b) rusko uro,

c) Seviljskega brivca (z uverturo),

d) kolikor sem imel civilnega poguma.

e) Prazne steklenice, ki jih najdete, peljite na Odpad.

Iz izkupička kupite slovenski umetnosti

čarokrasen grad

(brez oken in vrat).

f) Dekameronu zapuščam kakemu ženskemu internatu,

g) Svejka kakemu bodočemu soldatu.

h) Rdečo zastavo, ki sem jo zmeraj izobešal za prvi maj

(malo je zaprana, drugače pa še čisto v redu),

zapuščam kitajskemu delavskemu razredu.

i) Moje srce izderite in zavijte v nekaj lapuhovih listov,
pol ga dam mami, pol pa Zvezi komunistov.

j) Sablje, konja in najljubše žene

ni treba dajati z menoj v grob,

(napravite mi čisto navaden

civilen pokop).

Ce bi morebiti kdaj ljudska oblast

do mene kako hvaležnost začutila

in (na mojo veliko čast)

park, v katerem zdaj spim, po meni krstila,

naj bodo klopi v njem bolj široke in udobne,

nihče naj ne moti na teh klopeh ležečih ljudi

(zaljubljenecv in potepuhov), četudi bi tam počeli stvari,

ki se oblasti ne zdijo čisto spodobne.

Se to: na grobu hočem imeti (na državne stroške)

primeren kamen.

Amen.

Preskus z iglo in s pepelom

Rudi Seligo

1.

Ko je zima, je mraz, čeprav zemlje ne pokriva bela snežna odeja, ker je mrzel zrak in tudi zemlja, ki je pripravljena in čaka, da bo sneg.

»Glorija, zaveži si čevlje!«

»Ja,« je rekel in ga prijateljsko pogledal. Potem se je prijazno nasmehnil in mu odobravajoče prikimal, ko je šel le-ta, ki je rekel, že mimo, ne da bi se ozrl vanj. Najprej, ko mu je rekel, je gledal v mokre vezalke, ki so kot mlade kačice brez moči ležale ob Glorijinih nogah. Nato je rekel, vzdignil glavo, se ga v rahlem loku ognil in šel naprej.

»Ja,« je rekel Grega Glorija in stal nepremično, posebno nepremično z nogami, ki so bile malo razkoračene in kot odrevenele, kot pribite v tla skozi trde visoke čevlje, ki si jih je bil nataknil. Stal je na hodniku, kot da ga je nekaj prineslo sem, in sam ni vaju hoditi. Velike kroglaste oči so se zadovoljno smejale, bolj kot obraz in usta, ko je prikimal z veseljem za tem, ki je rekel in šel.

»Ja,« je rekel, se pomirjeno smehljaj in počasi kimal z glavo gor in dol v hrbet tega, ki je rekel, temu, ki mu dolguje zahvalo. Čeprav se je tako smehljaj, ves obraz ni bil namenjen smehljanju. Imel je sklesano miren obraz. Ličnici sta bili pomaknjeni visoko navzgor v oči in naprej v zrak. Brada je šla za njima, temna polt se je lesketala, poteze krog ust in oči je vezalo nekaj, kar je bilo skrito pod mesnato kožo, tako da so bile lesene, neelastične. Izžareval je poglobljeno mirnost in kar neko vednost, ki nima nobene povezave z razumom. Hkrati pa sta bili obe daleč od tega dolgega hodnika in ropota, ki je prihajal skozi visoka svetla okna.

Predtem je prišel drug človek, se ustavil in kazal z roko navzdol: »Če boš zdaj takole hodil in opletal s temi repovi, bo hudič. Z eno nogo boš stopil na rep drugi in boš padel.«

Ko se je prvi oddaljeval in oddaljeval, je še zmeraj kimal za njim, ko pa je zginil za vogalom, se je hitro sklonil k čevljem. Ker je hitel, je izpustil tri luknje. To je opazil šele takrat, ko je bilo s čevljem že skoraj opravljeno. Zato je s kovinskim koncem vezalke med dvema nerodnima

prstoma počakal, prenehal, obstal in premišljeval, ali naj vse spet razdre ali naj pusti tako, kot je. Čez čas si je rekel: 'Pomembno je, da čevlji ne odleti z noge in da vezalke ne opletajo. Tudi če so tri spuščene, se ne bo zgodilo nič takšnega.' Nato je počenil na levo nogo in se ubadal z desnim čevljem. Ko je gledal nadrobno in pazil, da ne bi tudi tokrat zgrešil, se mu je z viseče, gladke in nabrekle ustnice pocedila tenka slina na suho svinjsko usnje. Čevlji so bili novi. Bili so izoblikovani po nogi. Niso imeli moderne oblike. Bili so zimski, visoki in nemara topli. Spredaj so bili zaobljeni in široki. Bili so trdi kot iz lesa. Še nikoli niso bili namazani. Tenka slina je poniknila v razsušenem usnju kot v suhi zemlji. Potem je preostalo nit potegnil nazaj gor in na ustnicah začutil hlad, kot da je voda. Ko je vstajal, je skozi svetla okna ugledal hribe in si rekel: 'Fant, kakšni so! Štrlijo v nebo kot nekaj posebnega. In to v takšnem pasjem letnem času. Storžič štrli, da se bo odtrgal od zemlje, na Grintavcu so pa krokrajci, kot pravijo. Stavit grem, s komer hočeš, da takšnega dneva še svoj živi dan nisem videl.'

»Teciva,« je rekel človek in ga udaril po rami, ne da bi se pri tem kaj ustavil. Grega Glorija se je premaknil, zganil in stekel za njim. Visoki zimski čevlji so imeli trde in debele podplate. Bobnelo je, ker so tolkli scela ob cementna tla, niso se marali upogibati. Bili so kot cokle. 'Figo,' si je rekel, 'vseeno bom padel.' »Teciva,« je rekel človek. »Ne obiraj si uši.« 'Seveda, takole bom gotovo padel. Ni se mi treba siliti pred oči, saj že tako vse vem.' »Teci še malo naprej, potem pa za prvo lopo zavij na desno. Jaz grem na sestanek.« »Ja,« je rekel, »bom.« Potem, ko se je še zmeraj bal, da bo padel, in je še zmeraj tekkel, sploh ni opazil, da je hodnika konec in da je po peščenem dvorišču tudi v novih čevljih lažje teči. Čevlji so bili res kot ladje.

V lopi jih je bilo pet. Tekel je prav do vrat, lahko bi rekel, da je pri-tekkel v kljuko, zakaj vrata so se hrupno odpahnila — potem pa je mirno obstal med njimi. Dva ki sta držala velikanski zarjavel obroč na nakovalu, sta se ozrla vanj, ko pa je prvi, ki ni mogel slišati vrat in jih tudi ne videti, saj je vihtel velikansko macolo, spet užgal, da je obroč kar poskočil in je v hipu oster kovinski potok prestrelil vso lopo, sta spet gledala navzdol v nakovalo. Druga dva sta bila na nasprotnem koncu lope, kjer je bil dolg, masiven pult s predali. Eden je zlezal skoraj z vsem telesom v najnižji predal in se nadrobno premikal, gomazel v njem, kot da nekaj išče. Mož v modri delovni obleki je stal zraven, gledal navzdol in se privoščljivo smejal. Smrdelo je po beli mlečni tekočini, s katero se maže železo, smrdelo je po pari. Nad vsem pa je bil smrad železa, ki se upira kovanju.

Velik siv oblak se je potegnil k vratom, ker je znenada začutil, da tod vodi pot na široko dvorišče, ki je cel svet. Zrak je zavaloval v odprtino vrat, ampak Glorija jih je spet zaprl. Sivi oblak je bil najprej na sredi lope nad nakovalom, ognjiščem in koritom. Ko se je sivi oblak zganil, je bilo že prepozno, zakaj vrata so bila že zaprta. Sivi oblak je začutil, da je prevaran, šele nato, ko se je že razlil ob šipah in lesu vrat. Zato se je spodvil navznoter kot jež pred lisico, to mu je omogočilo, da je spet zbral svoje

sive pare v mogočno kroglo, hkrati pa je ovil Glorijevo glavo. Najprej, ker je prišel izza njegovega hrbta, se je zbral na njegovem temenu kot siv sij. Glorija je imel kroglaste oči v pričakovanju pomaknjene naprej pred obraz in usta narahlo odprta. Zraven tega se je zdelo, kot da tako odprtih oči, ust in vsega obraza razločno prikimava v zelo trdnem pričakovanju. Bilo je videti tako, kot da je vsenaokrog popoln, zbit mir, čeprav je po nakovalu treskalo in užigalo. Bilo je tako, kot da je pet ljudi in Grega Glorija pred vrati, da so nakovalo, macola, obroči, pulti in druge reči in sivi oblak s svojo obliko — vendar kot da bi bila vsaka od teh reči v svojem prostoru zase. Skoraj tako, kot da prvi ne bi nabijal po nakovalu, čeprav je to delal z veseljem, kot je bilo slišati.

Potem se je sivi oblak razmeščal in ga zajel do prsi. Z druge strani lope, kjer sta bila četrti v predalu, peti pa s svojim krivim nasmehom ob pultu, je bilo tako ob vratih videti samo orjaške zimske čevlje, rjave, v harmoniko nabrane hlače, ki so bile na kolenu razparane v obliki pravega kota, premajhen suknjič neugotovljive barve in tudi kar nekam harmonikast, pod njim pa karirasto srajco — in seveda roke, ki so bile v komolcih mehko upognjene naprej. Glave z vsemi triindvajsetimi leti ni bilo videti.

Peti, ki je bil velik in je stal ob pultu, se je dolgo obotavljal, potem pa je počasi vzdignil nogo, malo trznil, kot da si hoče premisliti, potem pa je le brcnil četrtega v zadnjico. Ampak ne zelo močno, tako, napol za šalo, saj se je potem na vse grlo zasmeljal in se je videlo, da je to naredil z užitkom, ki ga ima človek, ki šalo razume. Četrti ni pogledal iz predala, tudi ni bilo slišati, da bi bil kaj rekel ali se bolj premaknil, kot se je sicer premikal in gomazel v temnem predalu. Eden od obeh, ki sta držala, je poskočil, zgrabil obroč z obema rokama in stekel h koritu. Voda je zašumela, para je pohitela navzgor kot gejzir. Grega je prekrizal nogi in je stal. Telo je bilo ob vratih, glava v sivem oblaku, bil je kot obglavljeni človek kovaške lope. Glava v oblaku je rekla rokam: »Pripravi se. Marsikdo bi rad delal v kovaški lopi. Moja mama —«

Prvi, odločen mož z neznatno, vendar črnikasto brazgotino nad levo obrvijo, se je z macolo v roki približal vratom. Stegnil je levico in ga prijel za zavihke: »Stopi no sem! Saj boš zgnil v tej vlagi.« Grega Glorija se je opotekel naprej in se ustavil tik pred prvim. »Tako,« je rekel prvi. Grega se je brez pravega vzroka zasmeljal in pokazal vrsto belih zob, kot da se mu je kdo podobrikal. »Pridi,« je rekel prvi po premisleku. Šel je za njim in se še zmeraj držal tako, kot da se predstavlja. »Drži,« je rekel prvi in mu porinil v roke velik obroč. »Zdaj ga vzdigni sem gor in drži,« je rekel, za njim pa sta se postavila drugi in tretji vsak s svojim obročem na trebuhu. Zdaj se je smehljaj skoraj nevidno, prav tiho in spokojno v nakovalo, ampak skozenj, daleč naprej skozi masivno kovino. Ko mu je odmaknjeni, vendar ne odsotni rjavi pogled kar nekako olesenel, mu je pričela zginjati barva z obraza. Pričela se je umikati navzgor proti lasem, se v laseh potem zgubljala, globoki nasmeh se je znašel v sivem pepelu in oči niso imele več nasprotja med belo in temno rjavo barvo. Spustil je obroč in stekel k vratom. Sploh jih ni zaprl za sabo, še zmeraj je tekel

v težkih ladjah do vogala, kjer sta se prej razšla z onim, ki je šel na sejo. Potem je zavil v hodnik, udaril v prva vrata na desni, jih z ного zasunil za sabo, z glasom spustil zadržano sapo iz prsi, ki pa ni bila čustvo, strgal gumb na harmonkastih hlačah in se spustil na tla. Potem, ko je spet vstal, si je rekel: 'Zdaj pa hitro nazaj, čas teče.'

Zaprj je vrata za sabo in obstal. Prvi je kresal z macolo po rjavem obroču, da je ostro kovinsko bobnelo. Drugi je držal obroč z obema rokama in ob vsakem užigu zamižal, da je šlo čelo v ličnice, da ni bilo za trenutek nobenih oči. Tretji je stal v vrsti za njim in držal na trebuhu prav takšen obroč kot drugi. Iz korita se je plazil snop sive pare, se pod stropom lope zbral v siv oblak in sivi oblak je odplul k vratom, ki so se že zaprla. Zato se je sivi oblak po vratih potegnil navzdol in obstal v višini človeka in mu odrezal glavo. Peti je stal pri velikem pultu in se prezirljivo smejal v zadnjico četrtega, ki je ves zlezal v spodnji predal, da bi poiskal nekaj, kar potrebuje.

Prvi je čez čas spustil macolo na tla in se približal vratom. Ustavil se je dva koraka pred njim, se nagnil naprej in ga potegnil za rokav: »Pridi sem! Kaj stojiš, kot da te ni.« Šel je za njim. Ko je prišel do nakovala, je pogledal vse druge z izrazom nekakšne prijazne sprave za nazaj in tudi za naprej, čeprav zanjo ni bilo nobenega razloga, kot tudi ni bilo nobenega razdora. Prvi mu je porinil v roke rjav obroč in rekel: »Tako drži. Tako. Zdaj ga pa postavi sem gor. Tako.« Zgrabil ga je z obema rokama, močno, kot da je obroč desetkrat težji. Ko se je izkazalo, da je desetkrat lažji, je to za roke pomenilo precej več samozavesti, kot jo je bilo poprej v njih. Ko je roke spustil toliko, da je obroč zadel na nakovalo, je bilo vse dobro, drugi in tretji, ki sta bila za njim v vrsti, sta gledala v nakovalo, in Grega Glorija je napol vprašujoče, napol tiho pogledal nazaj k njima. Prvi je zavihtel težko kratko macolo. Ko je počilo, ga je speklo v rokah in potem šlo pretresljivo po lakteh navzgor »Moral bom držati trdo, če ne, me bo takole treslo ves dan,« si je rekel. »Če ne boš držal kot pravi kovač, boš že čez čas pretresen kot kakšna vreča,« je rekel prvi. »Zdaj pa počasi obračaj,« je še rekel. »Pa ne z rokami navzdol. Jo hočeš stakniti? Preprijemaj! Tako da so roke zmeraj zgoraj.« Zdaj je ugotavljal, da je bilo čisto prav, ko je napel roke, kot da je obroč desetkrat težji, ker je bil poznejši občutek, da je desetkrat lažji, samo napol res, 'torej goljufija,' si je rekel. Zdaj je držal še trše, ker je prvi nabijal, da je bilo groza in veselje. Ko ga je prevrtel spet do iste točke oboda, je prvi rekel: »Pomôči v korito!« Ko je to rekel, ga je drugi s svojim nerodnim obročem že odrinil in se postavil ob nakovalo. Ko je spustil obroč v korito, v to črno vodo, se ni nič pokadilo, ker je bil obroč mrzel, samo ne več tako rjav, saj so rdeče rjave luske v kosih letele od njega, ko je prvi nabijal. Kazala se je že modrikasta barva, ki jo ima železo zmeraj, če je zdravo. Ko je bil obroč spet zunaj in je z njega tekla voda, se je z njim pred trebuhom postavil za tretjega v vrsto. Tretji je gledal v hrbet drugemu, ki se je skladno z udarci macole stresal. 'Tako bo šlo. Tako mora biti,' si je rekel Grega Glorija. Potem je prvi spustil macolo na mastna tla in skočil k pedalu za meh. »Hudič,« je rekel. »Ogenj.« Ko je začel divje

pritiskati na pedal, se je visoko pod stropom lope velika usnjena harmonika krčila in širila, spodaj na ognjišču pa se je oglje iskrilo in veselo piskalo. Drobne iskrice so švigale navzgor v žrelo dimnika. Potem je spet prijel za macolo: »Človek je za vse sam.« Potem je še nekajkrat udaril in drugi je divje stekel h koritu. Črna voda je zapljuskala, ni pa bilo stebra pare, ki bi hitel pod strop, kot da se je kaj zgodilo. Ko je vseeno omočil ves obroč okrog in okrog, ga je potegnil ven, ga otresel in se spet postavil v vrsto. Tretji je držal obroč na nakovalu mirno, samo z eno roko, drugo je imel v žepu, in ko se je postavil drugi spet v vrsto, je brizgnil curek sline skozi zobe in obroč, mimo nakovala v pepel ognjišča. Prvi je udaril, da je obroč vijugasto odstočil. »Pazi,« je rekel prvi in spet užgal. Tretji je pravkar preprijemal in macola je udarila po delu obroča, ki se ni stikal z nakovalom. Puhlo je počilo in obroč se je ukrivil, dobil je koleno. »Rekel sem, da pazi, reva! V vodo z njim!« se je jezil prvi. Tretji si je otresal roko in se tudi malo kremžil in je šel z obročem v črno vodo. Tam je še zmeraj otresal prste. Zdaj je Grega Glorija postavil obroč na nakovalo, ga čvrsto prijel in nenehno gledal prvega, kot da ga občuduje ali mu je za nekaj hvaležen. Potem je tako kot drugi stekel h koritu. Črna voda je zaplen drala, ampak nobenega šuma ni povzročila. »Kaj pa namakate v to brozgo? Le kdo vam je rekel kaj takšnega,« je rekel prvi in se po strani ozrl h koritu. Grega je najprej malo obnemel, potem je s svojim globokim smehljanjem spet razumel in prikimal. Rekel si je: 'To je tako kot narobe. Ni zmeraj isto.' Ko je drugi opravil, je prvi spet spustil macolo na tla in se obrnil k ognjišču: »Prekleti ogenj!« je rekel in zagnal meh, da je oglje na ognjišču kar vzdigovalo v zrak in da je topel suh zrak kar zaplapolal po lopi. Ampak tudi ta zrak je imel vonj po vodi in železu. Četrti je bil še zmeraj v spodnjem predalu. Velikansko okno nad pultom je imelo nešteto kvadratastih šipic in okvirji teh šipic so bili kot mreža. Bile so sive in skoraj neprozorne, kajti vsi ti opilki, ta prah in prah — vse to se mora nekam uستي. Na pultu, katerega les je bil izdelan kot stara njiva, je bilo veliko različnih reči, od orodja do takšnih reči, kot je žebelj, kos zagozde, konec gredi, zvita podkev in druge reči, za katere skorajda ni imena. Podkev je bila za srečo, ne za konje. Peti je gledal navzdol in si nekaj mislil. Visoke zimske čevlje je imel namazane. To se takoj vidi. Vidi se, da je čevelj razmehčan, ne trd kot kakšna galeja.

Kakor hitro je obroč tretjega poletel v napetem loku čez nakovalo, je Grega Glorija vzdignil svojega v višino prsi in ga že hotel spustiti navzdol, ko je prvi rekel: »Na ogenj z njim! Kaj misliš, da se s hladnim železom delajo čudeži.« Zato ga je spet spustil in razločno, pa počasi prikimal. Na prvi pogled se je topo zaziral v prvega in stal. Prvi mu je pokazal z roko za svoj hrbet, kjer je bilo ognjišče, in že užigal po obroču drugega. Ni še končal z njim, ko je macolo spustil in stopil k ognjišču. Rekel je: »Ná tele klešče. Z njimi boš držal obroč v ognju. Ko na enem koncu zažari, ga boš obračal krog in krog. Jasno?« S svojo značilno barvo skrivnostnosti in neke vdanosti čez in še čez je prikimal že prej, ko je prvi govoril, in tudi zdaj, ko je lovil držaja klešč in v njima nameščal roko, da bi lahko stiskala in popuščala, ko bo treba obroč obračati., Vse je sivo, sam pepel

je, spodaj pa je nekaj tršega in, vidim, temno rdečega, tu zgoraj pa je vse sivo, sam pepel je, si je rekel. Ostri rob obroča se je zadržal v pepelu. 'Kleščice bi lahko kar popustil,' si je rekel, 'saj leži na pepelu in celem ognjišču. Prijel bi šele potem, ko bo na tem koncu rdeč, da ga bom lahko obrnil. Nič, pa nič, vseeno bom kar držal.' Čez čas je prvi spet stopil k ognjišču: »Kaj misliš, da bo šlo kar brez ognja? Pepel ni ogenj,« je rekel. »Glej sem! Nogo daj gor! Zdaj pa pritisni. No, kar pritisni. — Si videl? In zdaj spusti, pa spet pritisni. Zdaj poglej ogenj,« je rekel in se že napotil nazaj k svojemu delu, vendar se je spet ustavil: »Tako goni, da zažari vse oglje, potem boš grel obroč.«

Iskre so frlele, topli zrak je butal v obraz, kot da se je zemlja odprla. Pozimi ima takšen topel zrak še drug pomen, ne samo ta, da greje. Rdeča žerjavica pa za oči. Najprej ni nič posebnega. Je samo katera koli temno rdeča barva. Na lepem pa se spoji z očmi. Oči so v žerjavici. Kar ne moreš jih zbežati iz nje. Oči so v varnem toplém gnezdu. Ali se tako grejejo? Ali človeka sploh lahko zebe v oči tako kot v ušesa in dolge noge? Ko oči dolgo gledajo v žerjavico ali ogenj, postane človek tih in zbran. Če bi ga drug človek dregnil v ne vem kako občutljivo mesto, najbrž niti čutil ne bi, ker je tako miren, da je kar malo onstranj motenj, ki nastanejo, ko te kdo dregne v občutljivo mesto. V oči človeka nikoli ne zebe, ampak če dolgo gleda v ogenj ali žerjavico, se res počuti tako, kot da ga je prej zeblo. Zdaj ve, da ga je, dokler ni gledal v žerjavico. To se zgodi tudi z nogami in drugimi deli telesa, ki so zelo občutljivi na mraz. Ko denes noge na peč ali v vročo vodo, veš, da te je zeblo kot psa. — Čez čas se je prvi spet obrnil in rekel: »Zdaj pa lahko daš gor.« Tako je s kleščami privzdignil obroč in ga zrinil v sikajočo žerjavico. Ko je obroč postal prav takšne barve kot žerjavica, da je premaknil. Drugi in tretji sta se složno vrstila pri nakovalu. Ko je kar naprej gledal v rdeče oglje in se skoraj malo čudil, je prišel zraven peti in mu rekel: »Ejgá, ali slišiš? Zdaj je čas, da greš k personalnemu, ker bo potem malica.« »Ja,« je rekel. »Grem. Ali naj tole kar pustim?« »Kar pusti, saj ne bo zgorel.« »Ja,« je rekel in si začel razločno, počasi prikimavati. Četrti se je v predalu zarežal, da je votlo bobnelo. Drugi, ki je držal obroč v vodi, se je pričel muzati in še nekaj več, saj je voda v koritu kar poskakovala. Tretji je spet pljunil skozi obroč, in se pri tem nakremžil, kot da je požrl kaj grenkega. Peti je zmignil z rameni in ga še zmeraj gledal. Spet je od nekod vstal smrad po beli tekočini, s katero se maže kovina, ko se drgne, tare, brusi ali reže. 'Zdaj moram k personalnemu,' si je rekel.

Hotel je že oditi, ko je prvi rekel: »Vsaj čevlje si zaveži.« »Ja,« je rekel in se sklonil. Ko je čepel, se je spomnil, da se je zjutraj tudi ukvarjal s temi vezalkami, zdaj pa so bile res spet kot mlade kačice okrog velikih ladij. Nasmehnil se jim je in jim dobrodušno pokimal. Nekaj ogljene žerjavice je imel še v očeh, ki so bile kroglaste, ampak niti zdaleč ne brezupno okrogle. Zraven tega so se pričele vlažno iskriti. Oglate roke so nerodno lovile vezalke, ki so nekajkrat ušle. Potem, ko so se prsti lomili v samih ostrih kotih in se verižili, je udel v prvo luknjo. Ko je hotel nadaljevati navzgor in je pri tem malo preveč zganil roko, je nerodni sre-

dinec, ki je bil daljši od drugih prstov, frcnil vezalko iz luknje. Kot da šele začenja opravilo, jo je zbrano prijel in iskal prvo luknjo, vendar se je ta izmikala, se meglila in zapirala. Z mehko trdovratnostjo in vztrajnostjo jo je iskal in se trudil, da bi jo našel. Roka se je premikala tako, kot se je luknjica ogibala. Nekakšna megljena mrena ni bila samo na luknjici. Peti je ledeno rekel: »Moral boš dobiti očala.« »Ja,« je odvrnil, »treba bo.« Čez čas pa: »Oh, saj gre tudi tako.« Potem je prišel peti čisto zraven. Slišal je, da se čudno nasmiha, tudi malo jezno, ko je gledal navzdol. Visoko nad njim je kar trzal, potem pa je vzdignil nogo. Težki zimski čevelj je udaril ob Glorijevo roko, pekoče zdrsnil čez dlani, zbolel ga je sredinec, ki ga je čevelj pritiskal ob tla, in vlažna kačica je odletela po zraku proč, kolikor ji je pač dovoljevala njena dolžina, potem pa brez moči malo zvita obležala na tleh. Za hip je stisnil sredinec v dlan in med druge prste, kot da mu hoče odvzeti ostro bolečino, potem je stegnil roko do nagajive kačice in jo prijel za trdi konec. Ko se je spet tiho ukvarjal z vezalko in luknjami, je videl, da sta spet oba težka naoljena čevlja petega sicer tik ob njem, tako, da se ju je kar malo zadeval, vendar pri miru. Smejal se je v sebi tej smešni norici, ki beži, kot da jo čaka ne vem kaj. Zmeraj, ko bi moral vtakniti, se je luknjica umaknila. ‚Le kaj ti hočem, saj to ni nič, in navsezadnje, prav zato si tu, ti šema šemasta,‘ ji je govoril. Skušal je gledati bolj spod čela, zato je tilnik upognil kar se da navzdol, vendar je prav tako smešno bežala. ‚Ti trapica.‘ Peti je obnemelo miroval in najprej kar malo grozničavo boljšal navzdol. Tudi z mezincem ni mogel ganiti. Čez čas pa se je ves tresel od poraženosti. Slišati je bilo, da je zahrkal, kot da ga nekaj davi ali kaj takšnega. Nato se je divje sklonil in počepnil zraven. Nestrpno, tegotno je odrinil njegove oglate roke in z glasom, ki je pokal, rekel: »Daj no sem, idiot.« Pri tem je še zmeraj hrkal in roke so se mu tresle. Grega Glorija je gledal, kako besno švigajo kačice skozi luknje vse do vrha. Rekel je: »Saj bi šlo.« Rekel je spokojno in samo-umevno. Ko jih je še zavezal, je peti prav tako sunkovito vstal in šel k pultu, kjer je četrti iskal v globokem predalu izgubljeno reč. Spet se je napotil k vratom, ko je prvi rekel: »Kaj pa roke?« Zato se je obrnil in se z mirnim, čeprav štorastim korakom vrnil v kot, kjer je bila v eni posodi nafta, v drugi pa žaganje. Roke je pomočil najprej v prvo, potem še v drugo, in jih mel toliko časa, da je žaganje popilo umazanijo.

2.

Dvorišče se je stiskalo v mlečni svetlobi, pod tihimi, nizkimi oblaki in senco sonca, ki se ni in ni moglo odločiti, da bi zares posijalo. ‚Ti dopoldnevi so res zmeraj enaki,‘ si je rekel. ‚Takšenle dan, ki ni niti svetel niti deževen.‘ Dopoldnevi so bili že dolgo kot uvel regrat, jutra so skoraj zmeraj žarela, popoldnevi pa so bili tako različni.

Moral je v prvo nadstropje, kjer je z velikimi črkami na belem papirju pod krhkim steklom pisalo: KADROVSKI ODDELEK. Oči je odprl

na široko, da jih je bil ves obraz, ali da je bil obraz še bolj poln kot prej. Pogladil si je lase, si vseobsegajoče prikimal in vstopil.

Niti enega praznega kosa stene ni bilo. Ali so jo pokrivalo slike ali omare. Omar je bilo veliko in kar čutiti je bilo, da je ta prostor premajhen, ker bi jih bilo treba še več. Nekatero so bile odprte, in ker so bile odprte, so zijali v človeka široki hrbti fasciklov z belimi nalepkami, kjer je bilo s skrbno roko napisano, kaj je v njih. Tu so bile evidence, uredbe, predpisi, navodila in pravilniki. Na dnu fasciklov je bila velika kovinsko obrobljena luknja kot petedesetkrat povečana luknjica za vezalko čevlja. Kolikokrat je že prišel sem gor, zmeraj je bila vsaj ena omara odprta in zmeraj je videl to na čevlje spominjajočo luknjo v hrbtu fascikla, ki je bil sicer zelene barve, kot se spodobi. Na tleh se je bohotila siva preproga z vrisanimi krvavo rdečimi rožami geometrijskih oblik, da bi človek, ki ima opraviti na oddelku, navsezadnje lahko kar pričakoval, da se bojo pognale s tal v zrak. Rože so morale nekega dopoldne ob sijajni priložnosti skočiti s kakšne babičine skrinje na to preprogo, ko so le-to peljali na odprtem kamionu po glavni ulici tesno pod okni stare hiše, ki je stala, da je bilo veselje, in je imela takšne okraske po vogalih, krog oken in nad durmi. Takšne rože so potem na novi preprogi kot pregrešni hudič. Kar gorijo. — Na sredini sobe in na preprogi je stala pisalna miza. Bila je oglata in hrastova. Na nji je bil velik blok, pregrnjen s pivnikom, ki je bil že dolgo v rabi, in z zavihanimi usnjenimi vogali, da je človek za mizo zanje lahko zataknil kakšne papirje, ki se ne smejo zgubit, kar pomeni, da bojo še prav prišli. Zraven tega bloka se je šopiril steklen pepelnik, narezan na rebra, ki so lovila in lomila svetlobo, tako da je bil takoj viden. Na enem od štirih žlebičev na gornjem robu je cvetela bela cigareta in pošiljala strumen, skoraj pokončen pozdrav navzgor, kjer je bila luč kot v ladijski kajuti. Morala je že dolgo tako nepremično cveteti, ker je konec, ki je gledal v sredino rebraste posode, že uvenel, se povetil navzdol. Postal je siv, malo stanjšan in kriv kot kakšen rilček. Zato je tudi kar padel od bele cigarete, kakor hitro se je zganila in odhitela navzgor. Ko je prišla spet nazaj, ni imela več obcvetelih listov, bila je samo bela s komaj zaznavno rdečkasto pepelnato konico. Modrikasti pozdrav, ki je bil poprej tako strumen, je bil zdaj zmeden do razposajenosti, saj je kar poplesoval in se vil, zvijal in počel še druge takšne reči, da je bilo veselje. — Ali je to prehitro obsojanje, če se mu reče: Ti lump sprenevedavi!? — Svetloba, ki se je kotila onstran okna, je prav takšna prihajala v sobo. Zableščala se je samo na gladki plošči klubske mizice ob steni, zraven katere sta sedela dva pletena stola in škripala v stikališčih najlonskih vrvic. Tudi na tej mizici je bil pepelnik, čeprav je bil čisto drugačen od onega na pisalni mizi. Ni imel reber, ni bil iz stekla in ni bil okrogel. Bil je trioglate oblike, spodaj s tremi zakrnelimi nožicami, zgoraj pa izdolben in polit z glazuro neugotovljive barve. Spominjal je na odprto školjko ali čevljarski stolček. Na robu je imel samo dva žlebička in na enem je tudi cvetela cigareta. Dim je šel navzgor, kjer je bila sploščena luč kot primazana v strop. — Nenadoma je na bloku na pisalni mizi obležalo nalivno pero. Ampak samo za trenutek. Kot blisk. Potem se je spet vzdignilo in

ušlo z bloka. — Kolikor se je videlo sten, so bile svetlo modre barve. Tla so bila parketna. Na steni je bila slika. Skozi okno je prihajala svetloba. Skoraj vse omare s fascikli so bile odprte. Grelnik je širil suho toploto. Zrak je stal. — Pero se je še enkrat vrglo v mehko posteljo pivnika in potem še enkrat planilo. Cigareta je šla za njim. Nazaj je prišla vsa izmozgana, vendar je še enkrat vstala in se skoraj opotekla navzgor. Bila je brez cveta. Kmalu je padla z velike višine v blodnjak pepela na dnu. — Ja, bile so tudi rože. Te ciklame, ti vrancji, ti vihravi konji! Stebelca jih nosijo v zrak, one pa ponosno spodviijejo glavo, napnejo tilnik in se poženejo navzdol, da jim griva vihra visoko zgoraj.

Potem se je spet vračal v lopo in skušal videti hribe tako kot zjutraj, pa se ni dalo. Rekel si je: 'Seveda, saj ni jutro.' Postavil se je v vrsto za tretjim z obročem v višini prsi, da ga bo postavil na nakovalo, ko bo prišel čas. Peti se je ozrl od pulta sem in zakričal: »Ali ti ni rekel, prekleti cepec, da ga daj v ogenj?« »Ja, v ogenj ga bom nesel,« je rekel in pokimal naprej v ognjišče ali nekam v tisto smer. Ko so potem prišli iskat petega, da naj gre na sestanek, je prvi rekel čez rame: »Ga ni bilo?« »Je bil,« je rekel Grega Glorija tiho in skoraj nerazločno, ker je gledal v žerjavico. »Pa? Si opravil?« »Ja, ne. Jutri grem,« je rekel, kot da je bilo to že davno. Počasi je vrtel obroč v vročini. »Kaj pa je rekel?« je vprašal prvi, kot da ne pričakuje odgovora. Čez čas se je oglasilo od ognjišča: »Nič. Da nima časa poslušati.« »Aha,« je rekel prvi in ustavil macolo, da se je lahko scela obrnil. »Potem si jih pa slišal?« Prijel je klešče z obema rokama, ker se je nekaj zataknilo. Potem je rekel: »Zdaj bo kmalu ves razbeljen,« in bil skoraj presenečen in začuden, ko se je zaslišal. Za hip je pomislil, da se je glas in so se tudi besede prikradle od nekod v njega in potem brez njegove vednosti prišle ven. »Zdaj si šel pa že velikokrat, a ne?« je še rekel prvi. »Ne vem,« je rekel in s pravim zanimanjem gledal v obroč, ki se je ves nalezal barve razžarjenega oglja. Saj je kar zginjal v žerjavici. Najprej se je gosta rdeča barva prišla samo spodnjega roba, ki je bil pogreznjen vanjo, potem se je širila navzgor kot rdečica na deviškem obrazu. Če je pritisnil na nogalnik, tako da je volčje zelena harmonika iztisnila iz sebe vso suho dušo, se je zrak nad ognjiščem postavil pokonci in vlekel za sabo rdečilo po obroču. Ko je nogalnik spet popustil, je harmonika lovila sapo...

Tenka sirena je zapiskala in s svojim rezilom razrezala žerjavico v siv pepel. Tretji, ki je stal za drugim, je spustil obroč, da mu je padel na noge. Grega Glorija je spet pritisnil na nogelnik. Prvi je rekel: »Pusti zdaj! Gremo jest.« Dal je nogo dol.

3.

Ko so hiteli čez dvorišče in žlobudrali vsi vprek, je Šestinsedemdeset špricarjev pričel zloslutno poskakovati okoli gruče. Najprej tako, da se je zdelo, kot da hoče zravnati kosti, ki so se v teh urah gotovo bolj prilagodile predalu pulta kot ostremu zraku, ki se je v velikih množinah valil

s hribov na široko dvorišče. Velikanski suknjič je poskakoval na njem kot odeja na sitnem žrebetu, dlani pa so se kazale samo včasih, ker so se sicer zgubliale v dolgih mastnih rokavih. Kapo si je nabil do ušes, tako da je bil viden skoraj samo spodnji del priostrenega in ujedljivega obraza, tembolj ujedljivega, ker je delal vtis, da ga je celega manj kot cunj na njem, ki so plesale. Najprej je ihtivo iskal nekaj po žepih, potem pa, ko so se lica potegnila med čeljusti in je hlastnil po prvem dimu, je odskakljal na drugo stran, kjer je hodil Moj črni konj, ki si je še zmeraj nejevoljno ogledoval nogo, na katero mu je padel obroč. Nekoč se je tudi ustavil, da je potipal odtis, ki ga je obroč pustil na čevlju. Šestinsedemdeset špricarjev je mozgal lica med čeljusti in izivalno lovil njegov pogled. Ker se Moj črni konj ni in ni pustil ujeti, ga je dregnil v rebra. Moj črni konj je brizgnil kratek pogled iz drobnih očesc, zgubljenih v velikem zabuhlem mesarskem obrazu, ki so ga na gosto pokrivalo rdečkaste kocine, in pri tem pomežiknih vanj. Šestinsedemdeset špricarjev je nemara to razumel kot spodbudo, ker se je še bolj zajedljivo razživel. Suknjič je nekajkrat poskočil na njem in zaplesal z ene strani na drugo, potem pa je pikro rekel:

»No, zakaj pa nisi včeraj, ko je bil čas, povedal, kako je s tem ova-duhom? A?« in ga je spet dregnil, ampak samo toliko, da ne bi Moj črni konj preslišal, na to se je verjetno že pripravljaval.

Moj črni konj je počasi zavrtel mastno glavo, zatisnil levo oko tako močno, da je ta stran ust skoraj zlezla v čelo, v tej spaki toliko časa obstal, da je naredila vtis, zamlaskal z jezikom in bleknil: »Moj črni konj.« Rekel je prazno, kot da izgovarja kakšne na pamet naučene besede. Zraven se je zarežal: »Ha — haha.«

Šestinsedemdeset špricarjev ni miroval: »Če so že rekli, da se bomo tudi o tem pogovorili, bi bil lahko vsaj zinil.«

»Moj črni konj! Ha — ha!«

»Sranje. Sestanek je bil tudi zaradi ovaduha. Saj si slišal, da je tisti onega rekel, da kar odkrito povejmo tisto, kar se šušlja. A?«

»Moj črni konj. Ha — ha,« se je spet zasmejal in pomežiknil.

»Bik, sranje! Samo zinil bi bil. Zdaj dolgo ne bo ...«

»Moj črni konj!«

»Če bi meni sestro ...«

»Moj črni konj ... Ej, se boš nagobezdal?«

Tarzan si je šel z hrbtom roke čez čelo in črnikasto brazgotino in stopil hitreje. Sel je v sredi. Za njim so vsi pospešili korak. Grega Glorija je šel zraven njega, tesno ob njem, kot da išče zavetja ali kaj takšnega.

»Kot da bi bila tu samo sestra. Se cela vrsta ovaduhovih svinjarij je,« je spet rekel Šestinsedemdeset špricarjev in trmasto vrgel suknjič na sredo pleč, ker se je povsili na eno stran. »Zakaj nisi rekel, a?« ga je dregnil, da je Moj črni konj kar podivjal:

»Zdaj je pa dosti, prekleto ščene. Tako ti bom primazal ...« Drobne, motne oči mu je zalil bes in kri. Šestinsedemdeset špricarjev je odskočil na drugo stran, in videti je bilo, kot da se je malo pomiril, ker je gledal nekam v prazno.

Pri pultu so si vzeli vsak svojo enolončnico, kruh in žlico ter posedli za mizo, ki je bila še prazna. Kot so molčali v lopi, tako da so si morali potem na dvorišču in med potjo dajati duška, so skoraj molčali tudi za mizo. Moj črni konj je robantil prav do tu, do svojega sedeža. Šele ko si je položil kapo na kolena, ko je zgrabil kruh v levo roko in ga stisnil z lopatasto dlanjo, in ko je z žlico pomešal po krožniku, se je pomiril in tudi ločil od drugih. Jedel je z užitek, vendar ne hlastno. Jedel je in gledal v krožnik in v kruh, kot da nista samo krožnik in kruh. Tako bi najbrž jedel tudi spet čez eno uro. Takšen miren jedec je moral marsikomu zbujati zavist.

Ko so si že trebili zobe in je Moj črni konj nekajkrat zadovoljno pomežiknil, je obatavljivo, kot da ga premika med mizami naključje, vendar z nekim potuhnjenim namenom, prisedel mladi psiholog, ki še ni bil dolgo tu. Sedel je samo na polovico stola, kot da se bo samo malo pomudil, izmenjal nekaj besed zaradi dobrega stika in odnosov, potem pa tako in tako šel naprej. Neprisiljeno, kot da se hoče vključiti v tok besede, ki naj bi bil po njegovem tekel predtem, je govoril o raznih rečeh, o enolončnici, o vremenu, o tem in onem, se celo nemarno naslanjal na mizo — pri vsem tem pa je vendarle pozorno s koticami oči opazoval zdaj enega zdaj drugega. Ko je počasi pripeljal do sestanka, ki je bil dan poprej, je rekel:

»Zakaj pa niste včeraj rekli tistega o kontrolorju?«

»Moj črni konj,« je v tistem hipu zarežal Moj črni konj, kot da je prav to nabiral do zdaj, in če bi še malo potrajalo, se tako ali tako ne bi mogel zadržati. Pri tem je pomežiknil v celo omizje.

»To bi bili pa že lahko naredili, saj je bilo celó na dnevnem redu,« je rekel mladi psiholog in se spodobno vzravnal za mizo, ko je že tako prišel z barvo na dan.

»Ja,« je skoraj malo jezno rekel Ejgá. »Ampak predsednik je najprej rekel, da ovaduha, no, tega kontrolorja potrebujemo.«

»Seveda ga potrebujemo,« je rekel mladi psiholog. »Odkar imamo laičnega kontrolorja, so se bolniški izostanki zmanjšali za trideset odstotkov. To pa pomeni veliko denarja. Kar predstavljajte si, koliko to znese. V enem letu je to nekaj stanovanj, to so milijoni in milijoni. To po eni strani. Po drugi strani pa je seveda narobe, če kontrolor počne takšne reči, kot se sliši. In prav to bi bili morali povedati, saj nobeden ni nezamenljiv. S tem ne bi prav nič rekli proti tej službi, ki smo jo vpe-ljali, govorili bi samo o človeku, ki dela napake — če jih, seveda. To bi pa razčistili.«

»Če je rekel predsednik in če mislijo na upravi, da nam...«

»Moj črni konj!« je s svojim geslom posegel vmes Moj črni konj in se delal, kot da namiguje na ne vem kaj.

Mladi psiholog ga je mimogrede pogledal in globoko požrl slino. Obraz je imel povešen, brada ni štrlela naprej, temveč navzdol v prsi. Vendar je bil to obraz, ki je znal govoriti tisto, kar je pač imel povedati. Bistre oči so poskakovale, ko je iskal nove besede.

»Ne,« je rekel. »Takšne reči je treba povedati. Je pa seveda razlika v tem, kako se pove. Če kar prihrumite, tako rekoč udarite s celo ploho

besed, ki človeka žalijo in izzivajo, da bi tudi on tako nastopil — in zraven tega to pripovedujete še s takšno ihto, ki nikamor ne vodi, to gotovo ni dobro. S takšnim načinom se samo kvarijo dobri medosebni odnosi. No, ne pravim, da prav vi tako počnete, saj vas navsezadnje premalo poznam, ampak zgodi se. In to je narobe. Če pa se lepo, brez tistega zadržtega obsojanja v glasu, in z besedami, ki niso žaljive, mirno razložijo dejstva, bodite prepričani, da bojo takšne besede zmeraj naletele na odprta ušesa pri naših organih. Pomemben je način. Če boste nastopali razkačeno, pa naj gre za kar koli, potem lahko naredite križ čez tisto zadevo. To je v veliki meri vprašanje spodobnosti.«

Moj črni konj se je očitno pripravil, da bi jo zarobil, vendar mu je kratek pogled po omizju povedal, da ni pravi čas, zato se je rajši ozrl proč, po jedilnici, ali ne bi nemara videl kakšnega prijatelja. Drugi so tiho poslušali, vendar tako, kot se posluša človek zato, ker mu ne mara seči v besedo ali ga užaliti, mislimo si pa tako in tako svoje. Poslušamo njegov glas in stavke in včasih opazujemo še druge obrobne reči. Med tistim, kar pripovedujete, in sebe pa postavimo visok plot. Ampak ni bilo samo to. Po drži in po pogledih bi se bilo vendarle dalo soditi, da vsaj s kančkom upanja pričakujejo nekaj, kar ne bo samo za prostor onstran plotu. Če pa že to ne, so nemara kar malo z občudovanjem gledali, kako se je trudil, da bi jim to dopovedal. Imeli so ravnodušne obraze, vendar so bili nagnjeni za spoznanje naprej. Ko je nehal govoriti, je tudi to pošlo, ostal je samo plot na mizi. Zganili so se, se nekaj premikali in gledali mimo njega. Čez čas je Šestinsedemdeset špricarjev zamahnil z roko in rekel:

»Saj ste tudi vi rekli, da ovaduha potrebujemo,« in je spet zamahnil z roko po zraku. »Navsezadnje bi jih še dobili po zobeh.«

Stene so bile snažne. Strop je bil bel, stene je krasila sveža okrasta barva. Tla so bila poribana, stoli so bili kovinski in tako novi, da so še škripali. Šipe pri pultu, ki so delile kuhinjo od jedilnice, so se lesketale in bile prosojne, kot da jih ni.

»Ni tako,« je rekel mladi psiholog, ki je moral imeti nekaj tega lesketa in te snage v očeh.

»Je tako,« je rekel Tarzan. »Vi še ne veste, kaj pomeni, če rečejo, da nekaj ali nekoga potrebujemo. Navsezadnje te bojo pustili tudi dolgo govoriti, potem pa bojo naredili, kot da nisi nič govoril. Največ, kar bojo odgovorili, bo to, da bojo skoraj presenečeno rekli: 'Že, ampak to je vendar nekaj čisto drugega, kot predlagamo mi.' Včasih bojo tisti od zgoraj celo kimali in ti pritrjevali, tako da ima človek, ki govori, resen občutek, da tega ne dela zaman. Kar pa potem pride ven, je tisto, za kar so se zgoraj odločili pred meseci, pred letom ali celo več, in bo v nasprotju s tistim, čemur so pred tabo prikimali... Sam sebi se zazdiš smešen in otročji. Kot cunja si poparjen. Tudi če ni nobenih posledic za tistega, ki kaj pove, in četudi ni prav nič upoštevano tisto, kar pove, ne v pomenu, kot ga je hotel sam dati, ne v nasprotnem, se vseeno čez čas počuti tako, kot da so vse besede, vse tisto, kar je rekel, zletele v nekakšen visok zid, se odbile od njega in priletele v tistega, ki jih je govoril, kot kakšna

ploha, kot treske ali cunjice, in ima občutek, kot da se je zbudil iz more. Kar strese se od treznosti. In vse to zaradi tega, ker je iz vsega postal nič... Včasih se človeku zazdi, da bi bilo še zmeraj boljše tako, kot je bilo včasih, no, da bi bilo prepovedano kaj reči, ali da bi jih dobil po grbi, če bi rekel... Zdaj pa moramo na delo,« je rekel kot samoumevno.

Skozi veliko okno je bilo v čistem suhem zimskem zraku kot na dlani videti črnega dimnikarja, ki je stal na dimniku visoke stavbe in spuščal verigo, omelo in kroglo v nevidno žrelo. Krog njega je bil suh zimski zrak, za njim hribi s skalami, zmeraj zelenimi smrekami in snegom.

»Čakajte še malo! Recimo, da to do svoje mere razumem. Vendar mi še niste povedali, kaj je sploh bilo s kontrolorjem,« je rekel mladi psiholog.

»Oh, zgodilo se je veliko. Prašič je. Ko dobi kakšnega na cesti ali samo pred hišo, ga prijavi, da je potem ob bolniško. Ali pa izsiljuje, kakšno nagradico, da ne bom povedal.' Baraba. Matija iz druge obdelovalnice je imel zlomljeno roko. Ejgá, ali naj zato leži v postelji?«

»Ne. Nekaj drugega je bilo. Enemu od vas se je primerilo nekaj...« je rekel.

»Ja,« je poskočil Šestinsedemdeset špricarjev. »Sestro mu je posilil.«

»Kako?« je rekel mladi psiholog.

»Že tako ima sitnosti, saj ne ve, ali bo še ostala tu ali ne. Visi. Odpravili so njeno mesto. Če jo odpustijo, sploh ne ve, kam bo šla. Ko je bila v bolniški, jo je ovadah zalotil v gmajni, ko je pripravljala dračje za voz. Kaj si je mogla drugega, ko ji je grozil in prikazoval, kaj se bo zgodilo, če jo zatoži še bolj črno, kot bi bilo v resnici. Jokala je in obupavala. — Jasnó, te punce naivne vse peljejo, posebno, če se jim z uradnim glasom kaj reče,« je rekel Šestinsedemdeset špricarjev in si nabil veliko kapo do oči.

»In čigava je ta sestra?« je vprašal mladi psiholog.

»Glorijeve,« je rekel Šestinsedemdeset špricarjev in si sunkovito potisnil zaščitnik navzgor. »Zdaj bo tako šla.«

»A,« je rekel mladi psiholog, se ozrl h Gloriju, pomenljivo vzdignil obrvi in nagubančil čelo.

Grega Glorija je mirno sprejel njegov pogled in mu pričel razločno, s poudarkom in nerazumsko prikimavati. Kroglaste oči so mu še bolj silile naprej, od obraza proč, in gledale svetlo, vendar spokojno, kot da gledajo skozi človeka in ne vanj. Na njihovem dnu je bilo čutiti nekaj takšnega kot rahel, blažen nasmešek, ki je mogel veljati, če je res bil, istemu kot prikimavanje, ki je bilo kot pričakovanje ali kot slutnja, na zunaj pa izraženo s prav rahlimi premiki glave. Komolec je imel na mizi in dlan pred usti in pod nosom.

»Svinja, vsaj za mizo si ne trebi nosa,« je užaljeno zasikal Šestinsedemdeset špricarjev in vstal izza mize.

Kakor hitro so vrata lope zaprli za sabo, se je drugi takoj postavil k ognjišču, prvi pa je še žvečil razmočen čik med usti. Tretji je prijel obroč zgoraj z obema rokama, gledal na prvega in bil na preži z rokami in mišicami obraza. Četrty je zahrkal in pljunil. Prahu je bilo ob pultu za celo

odejo, zato se je izpljunek nekajkrat povaljal in obstal pred pultom kot kakšen majhen grob. Nato si je zrahljal hlačni jermen, pogledal malo naokrog in zlezal v tretji, srednji predal. Petega še ni bilo nazaj. Drugi se je držal za ognjišče z obema rokama in trmasto strmel v sivi pepel. Grega Glorija je obstal pri vratih in videl drugega, kako krčevito se drži ognjišča. Drugi ni dal noge na pedal, ki goni meh, da meh s svojo mogočno sapo naredi oglje rdeče, da je ognjišče krogla, zbita polna krogla, in nad njo hiteči vroči zrak kot stolp. 'Fant, je to prima,' si je rekel, ko je gledal drugega, kako se je odločno postavil pred ognjišče. Potem je mahdravo, obtežen s težkimi ladjami odkorakal naokrog za tretjega, da bi vzel obroč in se postavil z njim v vrsto. Ampak na mestu, kjer so bili poprej postavljeni obroči, je lajala prazna stena. Zato je pogledal v tretjega in potem v prvega in spet v prazno steno, potem pa je obkrožil z očmi vso lopo, pa ni nič videl. Prvi je rekel: 'Odnegli so jih. Tisti so bili končani.' Spet je pogledal v tretjega in potem v tla pred sabo. Tako je nekaj časa obstal in celo za trenutek sklenil roke pred sabo. Ko se je spet zravnal, je s počasnim korakom, ki so ga še zmeraj ovirali težki zimski čevlji, krenil k tretjemu. Tiho je položil roke na njegov obroč tik poleg njegovih in ga pogledal. »Pusti,« je rekel tretji, »saj ni treba dveh.« Še zmeraj ga je gledal, ne da bi s pogledom kaj spraševal in ne da bi grozil. Samo kamnitno mirno, s silo, ki ji je težko najti ime, ker ni bila namenjena čemu določnemu in je bila skrita globoko v njem. Nasmeh, ki v začetku ni bil v ustih, v očeh ali licih, temveč v vsem malo in hkrati nikjer, je počasi prestopal bregove svojega običajnega pomena, dokler se ni sprevrgel v spako neznanega vprašanja in jasnega odgovora nanj. Ko ga je tretji pogledal, je nekako sunkovito obnemel in samogibno odmaknil levico, ki je bila skoraj v dotiku Glorijeve rok. Ampak samo za trenutek. Potem je v nabreklem besu sunil z roko nazaj, da je popadla obroč z nohti in s celo dlanjo, kot da je obroč nekaj živega, kot da je divja riba pod ploščatim kamnom. »Pusti,« je rekel. Glorijeve roke so pričele počasi, vendar nezadržno popuščati. Kakor je bil poprej ves nekako onstran tega dogajanja, čeprav je bil duševno navzoč, tako se mu je obraz spreminjal zdaj v gotovo znamenje, da se vrača k obroču in tretjemu, tako je dolgi pogled, ki je imel za obroč neznan pomen in je šel kot reka skozi telo tretjega, postajal zmeraj krajši, zmeraj manj kot reka, zmeraj bolj se je ustavljal na obroču in obrazu tretjega, dokler si ni privzel podobe globoke spokojne ravnodušnosti. Pokimal je v zrak in se obrnil proč.

Dimnikar je končal svoje delo in se po grebenu strehe, kot da ni nič, kot da je zrak in tenka vrv strehe trdna zemlja, pomikal k drugemu dimniku, ki je čakal na njegovo kroglo, omelo in krtače. Jekleno vrv je zvil in si jo obesil čez rame, drugo je nosil v rokah. Šobil se je ali celo pačil. Včasih se je ozrl navzgor, da bi videl hribe.

Cetrtri je pogledal iz predala in se nekaj čudil ali lovil sapo. Potem se je spet vrnil vanj. Grega Glorija se je pomaknil k njemu, ko ga ni bilo več zunaj. Nekaj časa je gledal navzdol in se prestopal, nato se je vrnil k ognjišču. Drugi je že pritiskal na pedal, da je bilo veselje. Tretji je z mislijo v rokah obračal v obroč. Potem je šel h koritu za vodo in gledal

vanjo, pa se spet vrnil, malo postal med tretjim in prvim, se prestopil do nakovala in se ozrl v prvega, kot da lovi njegov pogled, ali kot da bi hotel, da ga prvi vidi. Prvi je udrihal s kratko macolo, ne da bi se za hip ustavil. Nato je spet sklenil roke pred sabo in se s počasnim korakom napotil v prizidek pri vratih, kjer sta stali posodi z žaganjem in nafto. Nanslonil se je na zid in prekrižal nogi. Gledal je ti dve posodi, ju nehal gledati in ju spet pogledal. Po vsem telesu je začutil hladno vlago, posebno na hrbtu in v dlaneh. Pogledal si je dlan, nato si jo je obrisal ob hlačah. S koticami oči, ki so se vračale od dlani, je videl, da je oglje razžarjeno, da je vroči, napeti zrak nad njim kot drevo, da je žerjavica kot krogla.

Peti se je vrnil. Sredi lope se je ustavil in se oziral. »A,« je rekel, ko ga je ugledal. »Za nekaj časa greš v vrtinarijo. To ne bo nič težko, malo boš pomagal. Zemljo in podobno. To bo še boljše, boš videl.« »Ja,« je rekel in se pomaknil k vratom. »Nimaš tu nobenih svojih reči?« »Ne,« je rekel. »Tak sem prišel.« Četrty je pokukal iz predala in rekel: »Kapa.« »Kapa? Ne nosim kape,« je rekel. »Pa jo,« je rekel četrty iz predala. »Skrili smo ti jo. Počakaj, da jo najdem,« je rekel in se že zgubil v temni notranjosti. »To je začasno,« je zdaj rekel peti. »Jutri ali pojutrišnjem prideš spet sem.« »Ja,« je rekel. »Dobro. Je že dobro,« in čakal, kaj bo prinesel četrty.

Siva kapa je padla kot težka razmočena cunaj k njegovim nogam. Pogledal jo je in jo pobral. Najprej jo je vrtel v rokah, potem si jo poveznil na glavo; tam je obtičala kot narobe poveznjen krožnik. Senčnik je bil skoraj večji kot pokrivalo in je štrlel trdo in daleč naprej. Bila je dosti prevelika, saj mu je nad ušesi plesala in ga ščegetala, tako da se je moral med splošnim smehom popraskati. Četrty se je držal za trebuh. »No, pa pojdiva,« je rekel peti.

»Hej,« je zaklical prvi, ko sta bila že pri vratih. »Jutri, ko greš spet na upravo, kar takoj reci, zakaj si prišel, pa naj bo ne vem kdo notri. Saj nima pomena, da vsak dan hodiš, ko je treba samo reči, da so se zmotili, ko so ti napisali šest plavih. Naj mene vprašajo.« »Ja,« je rekel in mu prikimal.

Zunaj si je rekel: »Rože so tudi prima.«

NIKO GRAFENAUER: STANJE

Roka

*Roka počiva v prahu kot siv kačji lev.
Nemo se povesi, kamorkoli sežeš, sam si.
Glava je v mraku kot težek roj čebel,
čas okrog nje je odprt očem.*

*Z lisami si pripet k tlom, ležiš
kot razpokan od starosti, ki te ohlaja.
V negibnost se na tenki slini pobesi črv.
Ogenj se lepi od tal kot mehka krpa.*

*Prišli bodo z nemimi kretnjami,
ki ostajajo za njimi kot mrki kavlji.*

Oči

*Tvoje oči so kot vlažne grudice prsti,
polžja sled se sveti na njih.
Duh se je zapahnil v temo, podobe tonejo
kot v ogledalu, ki se počasi mrači.*

*Ležiš med žoltimi zobmi sveč,
plameni trepetajo kot neme vešče.
Veter vleče po prahu svojo težko perut.
Muhe na tvojih očeh se zbirajo v črne hraste.*

Teža

*Na glavi popokajo šivi kot nitast dim,
duh se razcveti. Tiho se usipa mrtvaški prhljaj,
vetrovi visijo v mraku kot prazni rokavi.
Gnil dih se ti lepi na obraz kot pajčevina.*

Tisti s ploščatim trupom se je prisesal nate,
grize tvojo zavest kot zeljni list,
naredi se vlažno, zima je mrka
in dolga, nihče ne potuje.

Med spanjem, ko se stapljaš z nočjo,
se teža nabira pod tabo kot temna luža.

Si

Si kot iz vlažne zemlje z mreno prahu
na očeh. Sledovi se širijo od tebe
na vse strani, kot da so ti psi razvlekli čreva,
tiho se razrašča temen madež krvi.

Duh se je prilepil na dno lobanje kot pljunek,
nihče ne zagrebe kosti, sence so vse daljše.
Zobje ležijo v prsti kot zalega črvov,
sluzasta kožica vetra ti rase med prsti.

Lisa

Počasi te preraščajo hladne gube,
mrtvi so kot teža, nisi sam.
V ušesu se obrača ježica glasov.
Sence mrgolijo na vlažnih tleh kot stenice.

Glivice mraza se širijo po tebi.
Goste niti visijo z neba kot mrtev dež.
Čas je neviden, nemo topi tvoje gibe,
ko se спуštiš v težek beg.

Za tabo ostane v hiši blede lisa,
ki ob deževnih dnevih potemni.

Soba

Tvoj obraz prepereva kot prazna krpa.
Na mrzlih tleh, med težkimi odtisi čevljev,
v dolgem pogledu bega strigalica.
Stene stojijo kot mrki kamniti slapovi.

Roka kot pramen v mraku tehta svoje gibe,
molk se cedi, zmerom tesneje te stiskajo ure.
Razpoke v zidu klijejo kot mišji repi,
zunaj štrli zehajoča čeljust.

Onkraj in še dlje

Vladimir Kavčič

VII. nadaljevanje in konec

Pot nazaj, proti mestu je bila za Dimitrija nenavadno kratka in nezanimiva. Vračal se je k znanemu in nepretrgoma ga je spremljal občutek, da je spet minila ena doba njegovega življenja. Doba, ki se ne bo nikoli ponovila. Spet je z njega nekaj padlo, vendar niti sam ni vedel kaj. Tisti hip, ko je pred seboj zagledal Danka, mu je bilo tudi že jasno, da se njihov izlet na deželo končuje. Ozrl se je proti zahodu in v očeh se mu je zaiskrila gladina neznanega potoka, ki ga je spet obsevalo sonce, zdaj že jutranje. Obzorje je bilo še megleno in neobetajoče, ni ga več mikalo, čeprav je bil prepričan, da je Žan odšel prav v tisto smer. Tam nekje so morale biti gore, ostri beli roboti, zadržti v nebo. Za njimi ni moglo biti nič drugega kot doline, ki jih je že videl, ali mesta, v katerih je že živel. Vedel je tudi, da Žan ne bo nikoli dosegel vrha katere od gora na obzorju, toda ni se spraševal, kam ga pravzaprav vodi pot. S svojim izčrpanim in že okrnjenim telesom se bo lahko samo še zavlekel v skrit kraj, toda tam ne bo nikogar, ki bi skrbel zanj.

Prve besede, ki jih je spregovoril z Dankom, so veljale Žanu. Povedal mu je, da je Žan odšel že ponoči, vendar novica na Danka ni napravila nobenega vtisa, videti je bilo celo, da jo je pričakoval. Menil je, da je tako kar prav, saj v zapuščeni vasi ne bi smeli ostati dalj kot do novega dne. Tak je pač ukaz in ukaz ne bi imel nobenega pomena, če ga ne bi spoštovali. Vendar, in tu je Danko nekoliko povzdignil sicer prijazni glas, se ukazi, ki se nanašajo na Dimitrija in Ariano, razlikujejo od tistih, ki so namenjeni Žanu. Žan je že sam vedel, da se ne sme prikazati v mestu, on in Ariana pa se lahko vrmeta v vse kraje, ki sta jih bila že zapustila. Še več... Prav zaradi njiju se je Danko pripeljal z enim od avtomobilov, ki jih ima njegova ustanova, in odpeljal ju bo natanko tja, kamor bosta želela. Dimitrij je medtem med drevjem že zagledal bleščeče vozilo strupeno zelene barve, na las podobno tistim, ki jih je poznal z one strani mesta.

Danko je kramljal neprenehoma, čeprav ga Dimitrij ni ves čas poslušal. Njegov glas je zvenel jasno in skoraj spodbujajoče, kot da ga je vožnja

v mlado jutro še posebej osvežila. Nekatere njegove misli so Dimitriju celo ostale v spominu. Danko se je skliceval na staro prijateljstvo in mu zagotavljal, da je za njiju z Ariano rad opravil to dolžnost. Hladni zrak in negibna tišina sta vplivali tudi na Dimitrija. Čez noč se je bil nekoliko spočil in čuti so mu delovali jasneje, zato je tudi vse, kar ga je obdajalo, doživljal na spremenjen način. Počutil se je, kot da v njegovi zavesti ni več ničesar, kar bi ga še obremenjevalo. Sam sebi se je zdel lahek in na neki način svoboden, prost vseh vezi.

Tudi Ariano je v hipu prevzelo ozračje novega. Komaj je pokukala iz kleti in uzrla Danka, že ji je bilo tudi jasno, da je Žan odšel svojo pot, z Dimitrijem pa se bosta vrnila. Naslednji trenutek je bila že pripravljena za odhod in je vneto pojasnjevala Danku, da se ji Žanov načrt že od vsega začetka ni zdel uresničljiv, toda vsakdo mora sam določiti, kje so meje njegovega sveta. Žan je kljub svojim letom ostal nedorasel. Šele ko so ga spustili globoko v notranjost, in tu je Ariana začrtala v zrak posebno znamenje, ki ga Dimitrij ni razumel, se mu je posvetilo, da mora zase še tudi sam kaj storiti... Danko Ariani ni ugovarjal, najbrž je ni niti poslušal, njegov obraz je ostal spokojno miren, pogled odsoten. Tudi Dimitrij ni izgovorjenim besedam pripisoval nikakega pomena, oziral se je okoli sebe. Ostanke vaše podrtije so bili zanj samo še predmet kot drevesa v gozdu ali reka v daljavi. Ne v njem ne zunaj njega ni bilo več ničesar, kar bi ga povezovalo s tem svetom.

Ko so sedli v vozilo in je Danko prijel za krmilo, so v brnenju motorja onemeli vsi drugi glasovi. Stroj ni dal iz sebe niti enega znamenja, ki bi ga bilo mogoče napačno razumeti. Dimitrij jim tudi ni prisluškoval. Mimo njega so drseli kraji, ki bi jih moral poznati, a jih je bil že pozabil. V resnici se očem ni kazalo nič, kar bi bilo vredno pozornosti.

Ariana je med vožnjo Dimitrija ves čas objemala okrog pasu. Dimitrij je menil, da hoče s tem opozoriti na svojo navzočnost in te pravice ji ni nameraval kratiti vse dotlej, dokler ga ne bi telesno ogrožala. To pa se je zgodilo šele tedaj, ko se ga je z obema rokama oklenila okrog vratu. Ko se je ozrl vanjo, je šele ugotovil, da mu nekaj dopoveduje. Besede je preglasil trušč motorja, zato se je Ariana že čez nekaj trenutkov vrgla na Danka. Ta pa je, kot je bilo mogoče soditi po tem, da je ustavil, rajši popustil njenim željam, kot da bi se dal zadaviti. Komaj je stroj izdihnil, že je Ariana vstala in sporočila svojo odločitev:

— Midva z Dimitrijem bova izstopila.

— Zakaj? je hladno vprašal Danko. — Se nameravata vrniti v načelnikovo kočo?

— To bova še videla. Ariana je že odpirala vrata avtomobila in potegnila Dimitrija za seboj. Ta se ji niti ni upiral. Že se je oziral okoli sebe in celo ugotovil, da sta pod hribom, za katerim bi mogla stati hiša, v kateri so preživeli predzadnjo noč.

— Brez pomena..., je še slišal Danka. Potem je njegov glas zamrl v novem hrupu. Stroj se je kot pobesnel pognal po cesti in utonil v gozdu. Čez trenutek ali dva je bila njegova odsotnost dokončna.

— Nikoli več ga ne bova videla, je z očitnim zadovoljstvom v glasu ugotovila Ariana. — V enem dnevu sva se znebila obeh, tolikšne spretnosti ti nisem pripisovala.

— Nisem niti sam vedel zanjo, je priznal Dimitrij.

— Zdaj pa ti moram tudi jaz razodeti svoj načrt, je zamišljeno nadaljevala Ariana. — Globlji premislek mi narekuje, da lahko ostaneva v načelnikovi koči. Noben ukaz nama tega ne prepoveduje. Nihče nama ni branil, da bi bila ostala v mestu, toda ta kraj je za najine namene prikladnejši. Zana sva spremljala iz sentimentalnih razlogov... Ariana se je že napotila v hrib in Dimitrij ji je moral slediti, če jo je hotel slišati. — Zdaj sva končno sama in lahko razmisliiva, kakšen pomen bova dala najini skupnosti. Prostovoljno sva se odpovedala sprejetim dolžnostim, toda le zato, da bi jih nadomestila z vrednejšimi cilji. Kaj praviš k temu?

— Tako sem pač sklenil, je zamrmral Dimitrij.

— Toda zdaj, ko si me že spravil sem, mi boš moral tudi dovoliti, da postanem ženska. Kdaj boš to storil? Kaj bova sploh počenjala tu?

— Prebivala, je odvrnil Dimitrij. — Če se bo izkazalo, da je to mogoče.

Medtem sta že dosegla tlakovano cesto, ki je vodila na vrh griča, in Ariana je stekla naprej. Dimitriju se je zdelo, da zato, ker hoče biti za trenutek sama s svojimi spomini. To mu je bilo prav, saj je lahko molčal, besede so ga utrujale. Skrajšal je korak in se prepustil delovanju vztrajnosti. Hodil je kar naprej, lesene kolibe pa ni zagledal. Kraj sam se je bil nekoliko spremenil, toda za vrhom hriba ni bilo nobene kolibe več. Tam, kjer se je cesta končala, je bilo le še ugaslo pogorišče. Ogenj je upepelil zadnji košček lesa, a tudi o kleti ni bilo nobene sledi več. Celo zogleneli ostanki so bili že izgubili svoj sij, očitno jih je bil ponoči opral dež. Ariana je ležala na obrazu poleg pogorišča in se je zaradi temne obleke komaj še razlikovala od okolice. Dimitrij je stopi k njej in ugotovil, da se ji zgornji del telesa stresa v enakomernih presledkih. Toda ko jo je obrnil na hrbet, se je umirila. Njene oči so bile zaprte in suhe. Morda je celo spala, zakaj vstala je šele dosti kasneje, prav tedaj, ko se je bil Dimitrij že temeljito razgledal okoli sebe in je komaj še stal na nogah. Ariana je bila videti mirna, pravzaprav nespremenjena, zato je Dimitrij čakal, da mu bo sporočila, kaj je spet sklenila storiti v njegov prid. Izguba načelnikove kočje ga ni prizadela. Navsezadnje je bilo res, da njega in Ariane nihče ni preganjal iz ustanove načelnika Dogena. Prepričan je bil, da se še vedno lahko vrneti tja, ni se pa zavedal nobenega razloga, da bi se morala vrniti ravno tja in ne kam drugam. V bližini je bil gozd in tam bi si lahko z golimi rokami postavila bivališče, ki bi ustrezalo njunim potrebam.

— Pogrezaš se vse globlje in globlje, je z zamolklim glasom, ki ga je spremljal še hladen in oster pogled, nenadoma spregovorila Ariana. — Kam se lahko še obrneš? Začela bom razmišljati, ali sem se sploh odločila prav, ko sem se odločila zate. Ta kraj je bil še edini, kjer bi lahko izpolnila svoje človeško poslanstvo. Hišo so požgali zaradi tebe, tvojemu semenu hočejo preprečiti, da bi vzkliko. Zavračajo te na brezplodna betonska tla,

v ustanovo, ki bo dokončno poskrbela za tvoje zdravje. Morda boš celo zgnil v eni od njenih nešteti celic...

— Ne, je odkimal Dimitrij. — Jaz ostajam na površju, odprte so mi še vse strani neba. O najinem skupnem poslanstvu mi ni nič znanega, in tudi o mojem lastnem ne. Res pa je, da se bova vrnila v mesto in še v vsak drug kraj, kamor se bo treba vrniti. Enako kot doslej. Vsakdo seveda izbira sam, vsaj navidezno... Kot si se ti odločila zame šele tedaj, ko nisi mogla storiti nič drugega...

— Besede ne morejo spremeniti dejanj, je povzdignil glas.

— Ne morejo? se ji je trpko nasmehnil Dimitrij. — Mi boš sledila v mesto, ali si morda izbrala drugo pot? Dežela je prazna, gozdovi čakajo...

— Zemlja vabi... Na njenem obrazu se je posmeh združil s slabo prikrito bolečino. — Sklenila sem, da se vrneva v mesto.

— Da, je rekel Dimitrij. — Tam so še ustanove in ljudje, ki me morajo sprejeti. Računati morajo z menoj, čeprav samo še kot z dejstvom, ki jih ovira pri njihovem poletu...

— Pri kakšnem poletu? Dosti bolj stvarni so, kot se ti zdi...

— Višji cilji, končni smisel, veliki ideali..., je zamišljeno našteval Dimitrij. — Več je še takšnih reči...

— Ne besediči predolgo, ga je opomnila Ariana. — Pogledj nekoliko okrog sebe. Prepuščena sva naravi...

Dimitrij je s pogledom sledil njeni roki. Na obzorju so se bili nagrmadili kipeči sivi oblaki, razgled v dolino je že bil zastrt s prosojno meglo, in haden veter, ki mu je planil v obraz, ga je prepričal, da ima Ariana prav. Vzel je njeno bisago in ji dal znak, naj mu sledi. Toda Ariana se ni premaknila. Ko je bil že nekaj deset korakov od nje, se je ozrl in videl, da še vedno strmi proti obzorju. Tedaj jo je še enkrat poklical, in njen glas, ki se je že mešal z vetrom, mu je sporočil, da v mesto ne moreta skupaj. Temu nasprotuje več razlogov, ki jih ne kaže omenjati. Poiskala ga bo kasneje, zvečer... Dimitrij je pustil njeno bisago sredi ceste, potisnil roke za pas svojih progastih hlač in se prepustil svoji teži, da ga je vodila navzdol proti mestu.

Na tej poti ni doživel nič nepričakovanega. Pripeljala ga je naravnost na mestne ulice, ki jih sicer ni poznal po imenu, za katere pa je vedel, da se stekajo k ustanovi. Ceste so bile polne ljudi, ki so se gibali v obeh smereh. Videti so bili praznično razporejeni in nikomur se ni mudilo. Skoraj vsi so nosili temnejše obleke in vrteli v rokah sprehajalne palice. Ob srečanjih so se rahlo pripogibali drug proti drugemu, s kretnjami pa so se pozdravljali tudi čez cesto. Čez mesto je bil razlit mir, ki se ni dosti razločeval od tistega na deželi. Dimitrija so meščani sprejemali malodane z veseljem. Pozdravljali so ga kot starega znanca in marsikdo se mu je celo nasmehnil. Skratka, med mimoidočimi ni bilo nikogar, ki bi mu bil dal čutiti, da je v mestu tujec. Kljub temu Dimitrij ni mogel ugotoviti, kam so vsi ti ljudje namenjeni. Čeprav je bil s svojimi telesnimi močmi že močno pri koncu, je meščane vendarle še prekašal, nobeden od njih ga ni prehitel. Največ, kar so lahko storili, je bilo to, da so mu skušali slediti, to pa je tako bilo brez pomena. Če so bili količkaj poučeni, so morali

vedeti, da so mu v tem mestu odprta le ena vrata. Našel jih je sam, brez kakršnekoli tuje pomoči.

V veži je bilo sicer temačno, vendar ne toliko, da ne bi našel vsega, kar je iskal. Cela vrsta dvigal z utripajočimi kontrolnimi lučkami je že čakala nanj. Ko se je ozrl okoli sebe, mu je bilo vse znano, domače. Počutil se je kot v dolgo iskanem zavetju in pritisnil je na prvi gumb, ki se je ponudil rokam. Stroj ga je popeljal kvišku in znašel se je v enem od tistih prostorov, v katerih je pred časom že prebival. Okrog njega so bile samo še stene, okna so bila namreč od zunaj prekrita, bilo je toplo in gorela je luč. Dimitrij je globoko zavzdihnil in potem mu je ostalo le še nekaj trenutkov, da si je priznal, da ni želel nikamor drugam, temveč ravno sem. Za premišljanje ni imel več moči. Že se ga je pollaščala drema-vica, spustil se je na kolena in si glavo naslonil na dlani. Kostji so se kar same usločile k tlom. Zvit v klobčič je obležal v kotu, prost pretekosti in prihodnosti, prost sleherne misli, ki bi mu lahko kratila dolgo pričakovani počitek.

In vendar ga je zbudila bolečina. Na tisoče drobnih črvov mu je goma-zelo v mišicah, v spanju je čutil, da mu skušajo odvaliti ude, pravzaprav ti že niso bili več del njegovega telesa. Vedel je, da je iznakažen in raz-kosan, in bolečina je bila še toliko hujša, ker je ni spremljala nobena misel. To, kar se je dogajalo z njim, namreč ni bilo niti nasilje, ni bila kazen, v njegovi zavesti ni bilo več nikogar, ki bi mu nasprotoval, bil je že docela spravljen sam s seboj in s svetom, toda nekaj je še vedno posegalo vanj. Nekaj brezobličnega, toda sovražnega, nerazumljivo so-vražnega.

Ko je odprl oči in se ozrl po svojem telesu, je sicer ugotovil, da so vsi udje še tam, kjer so navadno bili, bolečina pa ni prenehala. Potem se je zavedel dnevne svetlobe, ki je je bil prostor ves poln, a ta svetloba ni mogla biti nič drugega kot znanilka poletja. Potemtakem je od tedaj minilo že veliko časa... Od tedaj, ko je srce še vztrepetalo ob misli, ob pogledu nanjo... A kam se odmikajo dnevi in kje je njihov konec? Sredi jeseni, ko pod koraki v parku zasuštijo odpadli listi, ko sonce postane oranžno in se oko že željno ozira za njim...

Toda le kratek hip... Preden se je dokončno zdramil in še preden so se mu oči napolnile s svetlobo, se mu je pogled ustavil na treh znanih obrazih. Danko, Žorž in Ariana so sedeli za mizo, ki so jo bili prinesli v sobo, medtem ko je spal, in tudi sami že strmeli vanj. Pravkar so jedli, v usta so si tlačili velike kose mastnega mesa in prigrizovali korenje. Žorž si je z rokavom obrisal usta in prvi spregovoril.

— Lahko se nam pridružiš... Čeprav je res, da smo tale prigrizek dobili na tvoj račun, nam ga ne bodo mogli vzeti, ko bodo ugotovili, da te še ni mogoče vreči na smetišče. Uprava je namreč ugotovila, da s svojim nečednim življenjem postajaš neprijeten gost. Zasmradil si že pol nadstropja. Odkar si se vrnil z dežele, te še ni zapustil vonj po brlogu... Nekaj, česar še sam ne razumeš, te žene za Žanom...

— Žan? se je zdrznil Dimitrij. — Imate o njem kakšne novice?

— Vstani! mu je ukazala Ariana. — Odpri okno. Še obed nam boš pokvaril.

— Sredi poletja smo že, kajne? se je Dimitrij obrnil k Zoržu.

— Še mnogo dalj, še mnogo dalj . . . , mu je odgovoril ta. Vendar se je Dimitriju zdelo, da je vseeno, o čem govorijo, izrazi tovarišev so ostali nespremenjeni. Vzdignil se je na kolena in se skušal oprijeti zidu, da bi počasi vstal. Šele tedaj se je zavedel, da je s svojimi močmi pri kraju. Zorž in Ariana, ki sta s pogledi spremljala njegova prizadevanja, sta mu oba hkrati priskočila na pomoč. Zvlekla sta ga k mizi, ga posadila na stol in mu potisnila v roke skledo z jedjo. Dimitrij se ni branil, a jed mu ni teknila, požiral je le s težavo. To ni ostalo skrito Danku, ki ga je ves čas pozorno opazoval.

— Zdi se mi, da boš tudi ti krenil za Žanom. Pogled ti že ugaša . . .

— Si ga videl? je oživel Dimitrij in grizljaj mu je ostal v ustih.

— Pred kratkim sva ga obiskala, je pojasnil Zorž. — Ne po svoji volji, temveč na ukaz načelnika Dogena . . .

— Kaj počenja? je zanimalo Dimitrija. — Se je povzpел na goro?

— Menda je poskušal in pri tem je ostalo . . . Naselil se je v nekakšni votlini, vendar to ni kamnita votlina, izdolbena je v zemljo in dva izhoda ima. Če ne dežuje več dni skupaj, je v njej kar suho in toplo. Nekdo jo je pripravil prav v tak namen . . .

— Pa zdravje? je hitel Dimitrij.

— O tem ni več mogoče govoriti. Žan je komaj senca samega sebe. Vsak čas pričakuje, da bo oslepel še na drugo oko. Vidi le še megleno. Zoba nima nobenega več, zato se zdaj skoraj ne more več hraniti s koreninicami, lahko požira le še gliste in polže. Tudi ena roka mu je že zakrnela, prstov nima več . . . Drugače pa je videti še kar pri močeh. Mnogo govori in pripoveduje o svojih odkritjih . . .

— Res, je potrdil Danko, — le da ga jaz nisem razumel. Pa je uporabljal same znane besede. Spraševal sem se, čemu tolikšna zgovornost. Saj ga nihče več ne posluša. V naših časih že nekoliko izbiramo, koga bomo še poslušali . . .

— Njegov glas sploh ne sega v sedanjost, ga je dopolnil Zorž. — Morda pa je to že namig iz prihodnosti . . . Dimitrij je iz Zorževih besed in iz njegovega čela, ki je kazalo zamišljenost, sklepal, da se Zorž ne strinja z Dankovo odločno in preprosto oceno Žanovega početja. — Pravi, da je našel samega sebe, ko se mu to ni posrečilo vse življenje, je nadaljeval Zorž. — Našel je mir in samega sebe. Cilj, ki ga prej ni poznal . . .

— Vama ga seveda ni zaupal?

— Zaupal je, kar sva želela. In še dosti več . . . Meni se zdi, da je popolnoma izgubil oblast nad seboj. Pripoveduje o stvareh, ki jih pri popolni zavesti ne bi niti omenjal . . .

— Pa imata vsaj kakšno sporočilo?

— Da, je zamišljeno prikimal Zorž. — Zaupno naj bi ti namignila, seveda ne pred pričami, da je našel, kar je iskal . . .

— Kdo pa ve, kaj je iskal? se je obregnila Ariana.

— Še več, je njeno pripombo preslišal Žorž. — Dokopal se je do pomembne ugotovitve. Pravim dokopal. Izraz je njegov . . .

— Zakopal . . ., ga je popravil Danko.

— Pravi, da rešitev je . . .

— Kakšna? je zanimalo Dimitrija.

— O tem ni govoril . . .

— Če je to res, je njegovo življenje dopolnjeno. Ne bo se več vrnil. Med nami nima kaj iskati. Žal se je to zgodilo šele zdaj, ko njegove moči usihajo. Sadove njegovih spoznanj bodo uživali drugi. Mi in tisti, ki prihajajo za nami.

— Predvsem ti, je suho navrgel Danko. — Ko sva bila nekaj trenutkov sama, je iz notranjega žepa izvlekel svileno vrstico in mi naročil, naj ti jo izročim. Dolga je dobre dva metra in kar zadosti trdna, da jo bo mogoče s pridom uporabiti. Pripovedoval je celo o njeni zgodovini. Turški sultan jo je pošiljal svojim vezirjem in menda je vsak razumel njegovo naročilo.

— Žal je še zmeraj vnet za šale, je vzkliknil Dimitrij in se ozrl po sobesednikih. Toda ti so bili preveč zavzeti s svojimi opravili, da bi mu bili mogli posvečati pozornost prav tisti hip, ko bi to želel on.

— Izročil ti jo bom v kratkem, je še dodal Danko. — Če pa si jo želiš čimprej dobiti v roke, me lahko tudi priganjaš.

— Kdo si je izmislil to šalo? je vprašala Ariana, vendar po njenem glasu ni bilo mogoče sklepati, da bi jo vodilo kaj drugega kot naključje.

Danko je jedel naprej, Žorž pa si je stresel ostanke hrane z obleke in vstal. Obrnjen k Dimitriju je povedal:

— Odkar opazujem načelnika Sartija, se tudi jaz vse bolj nagibljem k mnenju, da s prihodnostjo ne moremo računati. Načelnik se je vdal udobju in razvratu. Živi, kot da so mu dnevi šteti. Da je v resnici tako, moramo priznati tudi mi . . . Vprašujem se, kaj bo znami. Poslali so me čez reko, obljubili so mi, da mi bo nekdo pomagal vzdrževati zvezo, toda doslej ni bilo še nikogar. Pozabili so name, ali po so me kratko malo odpisali. Zdaj končno razumem Dimitrija, da ni mogoče nič več ukreniti . . .

— In kaj boš storil kljub temu? je vprašal Dimitrij.

— Sledil ti bom, je priznal Žorž.

— Zdaj vsaj vem, čemu so te poslali . . .

— Nisi ga razumel, je ugotovila Ariana. — Noče biti tvoj prijatelj.

— Še več, jo je dopolnil Žorž, njegov učenec želim postati . . . Zbral bom može, ki so kakor mi zapustili ono stran mesta, misleč, da bodo našli kraj, kjer bo zadoščeno njihovim plemenitim prizadevanjem. Kraj, kjer bo odprta pot njihovemu zamahu, kjer se bo volja spreminjala v dejanja in bo mogoče uresničiti zamisli, o katerih smo doslej samo sanjali, čeprav smo jim posvečali svoje najboljše moči . . . Prepričal jih bom, odprl jim bom oči, nobenega napora mi ne bo žal, da bi se streznili . . .

— Ko pa so pijani od svojih misli! se je vmešal Danko. — Zanje ni upanja! K sreči jih je vedno manj, svet se bliža redu, v katerem bo vsako zanesenjaštvo kaznovano s prezirom . . . Če hočeš oznanjati, da tistega našega, prejšnjega in namišljenega sveta ni, če boš zatrjeval, da ste se

zmotili, potem se nam lahko pridružiš. Naš si. Tebi, Dimitrij, bi pa ne glede na vse tisto, kar naju ne veže več, nekaj svetoval... Če te prav razumem, si že popolnoma ravnodušen do vsega nadaljnjega... Ali ne bi mogel v miru dočakati svojega konca v naši ustanovi...? Ne bi se kazal na cesti in ne bi dajal nakakršnih izjav... Mi bomo sporočili meščanom, da si tu. Več jih ne zanima. Sproti jih bomo obveščali o tvojem zdravju. Že Žan nam je naredil preveliko sramoto. Tisti, ki nam niso naklonjeni, bodo trdili, da mu nismo omogočili niti spodobne smrti. Za našo ustanovo pa je pomembno, na kakšnem glasu je pri meščanih... Priznati moraš, da smo ti dali spodoben kot, in od lakote tudi nisi umiral. Mnogi nimajo niti tega. Račun ti je vendar jasen...!

— Saj je tu, je namesto Dimitrija odgovorila Ariana. — Mnoge intime vezi ga vežejo na vašo ustanovo. V očeh sem mu brala, da se je vedno želel samo vrniti. Navsezadnje tudi naša pot na deželo ni imela drugega namena...

— Kot da ga preizkusite? je neprizadeto vprašal Žorž.

— Ta beseda že zdavnaj ne služi več svojemu namenu. Zgodilo se je le vse tisto, kar smo že ugotovili.

— Nekaj boš pa vendarle moral priznati, se je Žorž obrnil k Dimitriju. — Odkar si se odpovedal dejanjem, nisi napravil niti enega koraka, po katerem bi mogli sklepati, v kateri smeri naj iščemo. Nič nisi napravil za tiste, ki ostajajo. Tvoj upor je bil samo navidezen...

— Saj se nisem upiral, ga je zavrnil Dimitrij.

— Ni se upiral! je vzkliknil Danko in v njegovem glasu je bilo čutiti ogorčenje. — Kaj pa si delal drugega?

— Hotel sem več kot drugi. Mudilo se mi je, bil sem nestrpen... Nikoli me niso razumeli...

— Pa ga res niso, je dvoumno priznal Danko. — On je razumel vse, njega pa nihče.

— Nič drugega? je potrto vprašal Žorž. — Nobene nove iskrice?

— Niste me znali voditi... Dimitrij je vzdignil pogled in dolgo strmel naravnost v Žorža.

— Vedela sem, da ga bo to vprašanje popolnoma zlomilo, je ugotovila Ariana. — Odgovor si lahko vsak razlaga po svoje. Sprejel je Dankovo ponudbo, Žorža pa je napotil nazaj k izhodišču. Govor, ki ga je imel na oni strani mesta, je ohranjen. Že iz njega je mogoče ugotoviti...

— Napačne domneve? jo je Dimitrij dopolnil z vprašanjem.

— Izmišljeno podobo sveta, ga je popravila Ariana.

— To smo trdili tudi mi, ko smo ga vrgli v reko, se je domislil Žorž. — Prepričan pa sem, da smo ga tedaj odslovili le zato, ker je v naše vrste zanašal nered. Ogrožal nas je, hotel je, da bi delovali v nasprotju z našimi koristmi...

— Prav ste presodili, je odločil Danko.

— Ne moremo pa z vso gotovostjo trditi, da smo svoje koristi dovolj poznali. Njegov poizkus je dovolj poučen, da bi mu lahko priznali neko vrednost.

— Iz priznanja izvira tudi naša gostoljubnost, je z rahlim nasmeškom na obrazu poudaril Danko. — Priznali boste, da zadeva postaja že nekoliko mučna in nadležna. Utrudljiva in nevarna... Spraviti jo moramo s sveta, sicer se bo z našimi napakami okoristil nekdo, ki mu tega ne privoščimo. Srečko Prodajalec noč in dan preži za našimi vogali... Včeraj je dal ukrasti Žanovo truplo...

— Truplo? se je zdrznil Dimitrij.

— Ravno smo ti hoteli povedati, da je Žan končal v predvidenem roku, mu je pojasnila Ariana. — Ko smo poslali ponj, je bil že lepo mrtev. K sreči je končal v takšnih okoliščinah, da se je truplo rajši posušilo, kot da bi se začelo razkrajati... Gotovo te bo zanimalo, da ni končal v jami, kjer je prebival. Iz položaja, v katerem so ga našli, sklepamo, da se je bil dokopal do odločilnega spoznanja. Vrniti se je hotel sem v mesto. Da, to je nameraval... Ko mu ne bi bilo prav tedaj zmanjkalo moči, bi ga bili verjetno lahko pozdravili prav v temle prostoru, kjer smo sedaj. Zato bomo odslej ravnali z njim, kot da se je vrnil sam...

— Srečko je seveda drugačnega mnenja, jo je dopolnil Danko. — Ukradel je Žanovo truplo, da bi ga slovesno pokopal. Meščanom je hotel prirediti predstavo, ki bi vzdignila njegov ugled. Njegova drhal si hoče zagotoviti pravico do obstoja. Na srečo smo spregledali njegovo namero in si truplo še isto noč dobili nazaj. Zdaj je pri nas, spodaj v kleti...

— Kaj boste storili z njim?

— O tem bodo odločili predstojniki. Mojega mnenja najbrž ne bodo upoštevali, predlagal pa sem, da bi ga vrgli v reko in to dejanje pripisali tolpi Srečka Prodajalca.

— Zdaj si dokazal, da ničesar ne razumeš, ga je zavrnila Ariana.

Danko je neprizadeto zmignil z rameni. Spregovoril je Žorž; med pogovorom se je bil približal Dimitriju in mu položil roke na ramena.

— Umiranje je naraven pojav. Zaključek dolgotrajnega procesa, na katerega ne moremo bistveno vplivati. Prav zato mu ne smemo pripisovati večjega pomena, kot ga v resnici ima. Z Žanom pa je drugače. Njegova smrt ima za nas, ki smo z njim sodelovali, še druge razsežnosti...

— Nobenih, je odločno zanikal Dimitrij.

— Z mrtvimi ne kaže izgubljeni časa, je odločila Ariana. — Kdor ga še ni videl, naj si ga ogleda in sam odloči, kaj mu bo pomenil.

Medtem so tudi že pojedli, kar je bilo na mizi, in vsi hkrati vstali. Dimitrij je bil prepričan, da čakajo na njegovo mnenje. Videti je bilo, da ga hočejo tudi pospremiti.

— Rad bi ga videl, čeprav ste že tudi vi tako sklenili. In sam želim biti z njim.

— Žorža boš menda še prenesel. Dankov obraz se je začel nabirati v gube, po katerih je Dimitrij sklepal, da se bo zdaj zdaj zarežal na svoj značilni način.

— Klet ti bom pokazal, se je ponudil Žorž in že krenil proti vratom. Dimitrij mu je sledil skoraj z zaletom. Tisti hip, ko se je hotel premakniti, je namreč nenadoma ugotovil, da so njegova stopala postala neobčutljiva.

Ni jih mogel premakniti na običajen način, zdelo se mu je celo, da se z njimi ne dotika več tal. Toda zagon celega telesa mu je vendarle pomagal, da je dohitel Žorža.

Spuščala sta se po slabo razsvetljenih stopnicah, ki pa niso vodile v vežo, temveč mimo nje v podzemlje, tako se je vsaj zdelo Dimitriju. Z gibanjem so mu tudi noge postajale prožnejše, zato ni več mislil nanje. Vsa njegova pozornost je veljala prostoru, ki ga je zdaj prvič videl. Stene hodnikov so bile opažene s pocinjeno pločevino, ki pa jo je čas že toliko načel, da se ni več svetlikala. Pot ju je vodila samo navzdol in v bližini ni bilo nobenega znamenja, po katerem bi bil mogel sklepati, kako globoko sta že. Potem ko so tudi stopnice začele kovinsko odmevati in se je stopnišče še dvakrat prelomilo, se je Žorž ustavil v majhnem prostoru, ki se na videz ni prav nič ločil od mnogih drugih, skozi katere sta šla. Na prvi pogled nevidna vrata so se odprla, ko je Žorž potisnil v steno droben ključek, ki ga je nosil privezanega na zapestju desne roke. V Dimitrija je zavel hlad, ki se je v naslednjem trenutku že zagrizel v kosti in je spominjal na najhujšo zimo. Vstopila sta v tesen pravokoten prostor, ki ga je razsvetljevala vsiljivo bela svetloba. Tudi tu so bile stene kovinske, večidel prekrite s srežem.

Na prvi pogled tu ni bilo ničesar, kar bi bilo spominjalo na Žana. Dolgi leseni zaboj, ki je ležal na tleh, namreč po Dimitrijevi presoji ni bil primeren za mrliča. Bil je že prizadet od dolgotrajne rabe, tu in tam ga je že odločno načenjala trohnoba, pa tudi špranje med deskami so bile večje, kot bi se bile njemu zdele primerne. Poleg tega tudi oblika ni ustrezala njegovim merilom. Zato je prvi hip, ko ga je zagledal, menil, da bo Žorž odkril v steni še kakšna vrata in ga popeljal naprej. Toda Žorž se je sklonil nad zaboj, vzdignil pokrov, ga položil na tla in pokleknil nanj. V zaboju je ležalo belo, že posinelo truplo, brez obleke. Dimitrij je dolgo strmел vanj, zakaj to, kar je videl, ni nanj napravilo nikakega vtisa. Truplo se mu ni zdelo resnično, srečanje z njim je bilo preveč preprosto. Lahko bi se ga dotaknil, lahko bi ga otipal, toda za to ni bilo pravega razloga. Pogled je razkrival pravzaprav vse podrobnosti, vendar te niso zadostovale, da bi po njih spoznal Žana. Telo niti ni bilo toliko izsušeno, kot je sklepal po tistem, kar so mu malo prej povedali zgoraj. Obraz je bil povsem nezrazit, poraščen z dolgimi dlakami, kar je bilo v grobem nasprotju z Zanovo podobo, kakršna je ostala v Dimitrijevem spominu. Usta so bila stisnjena tako zelo, da ustnic sploh ni bilo več opaziti, od njih je ostala le še ozka črta. To bi bilo moglo pomeniti, da so mrtvečeve čeljusti brez zob. Nosu pravzaprav ni bilo več, pa tudi ne vidne brazgotine. Na njegovem mestu sta bili le še dve sploščeni odprtini, a tudi te dve ne preveč opazni, kar v skladu z brezoblično celoto. Ušes seveda tudi ni bilo, celo ušesne votilne so se bile zaprle. Kaj je povzročil mraz, ni bilo mogoče z gotovostjo presoditi, zakaj ves obraz in zlasti še vrat sta bila polna gub, globokih in dolgih, kakršnih Dimitrij na koži še ni bil videl. To, da obraz ni imel ušes, se je ujemalo z Dimitrijevo predstavo o Žanu in o nadaljevanju procesa, ki se je bil začel že takrat, ko je Žan prišel čez reko. Na mestu, kjer bi morale biti oči, pa je bila spet sama koža, in nič ni kazalo,

da bi bili pod njo prazni votlini. Tudi o trepalnicah in obrvih ni bilo ostalo nobenega sledu.

Še bolj nenavadni sta bili roki. Desnica je še imela dva prsta, kazalec in sredinec, ostala dlan je bila zakrnela v droben podaljšek podlahti. Levica je ostala brez prstov. Ko ne bi bila predolga, bi bilo mogoče trditi, da je dlan odpadla v zapestju. Tako pa se je Dimitriju zdela primernejša domneva, da je odpadel samo palec, ostali prsti in dlan pa so se sprijeli in zrasli v podolgovat, skoraj zašiljen štrcelj. Sicer pa je bila levica tudi zvrta kot pogača iz svežega testa. Kosti v njej so bile popolnoma zmehčane, ali pa jih sploh ni bilo več. Videti je bilo, kot da mrtvec to pogačo sam drži pod pazduho. Razen redke brade telo ni kazalo drugih znakov moškosti.

— Gotovo se vprašuješ, ali je pravi, je prvi spregovoril Žorž. — Pomislek bi se mi zdel upravičen, ko ne bi šlo za Žana. V njegovem primeru pa pomota ni mogoča . . .

— Če bi bil kdo drug, ga najbrž ne bi bili pripeljali sem . . .

— To je spet odvisno od tega, kdo je bil . . . Po moji presoji se Žanu niso popolnoma odrekli. Morda so ga iz nepojasnjenih vzrokov res vrgli v jezero. Meni se niti to ne zdi verjetno. Žan jih ni več razumel, pa so ga hoteli poučiti, da je poslušnost prva stvar . . . Z levim očesom in z podaljšano roko pa so še vedno pazili nanj. Človek z njegovimi izkušnjami bi se bil mogel lotiti stvari, ki za ta ali oni breg ne bi bile prijetne. Na neki način so ga gotovo zasledovali. O tem veš ti več kot jaz . . . Z njim si bil in znano ti je, kdaj so ga prepustili njegovi usodi . . . Zakaj, o tem so odločili drugi . . .

— Hoteli smo se umakniti iz mesta, nič drugega. Vodila je Ariana. Ko je Žan nekega jutra izginil, smo se vrnili . . .

— Nihče ni vedel, kje naj ga išče.

— Pa so ga vendar našli takoj, ko je umrl.

— Takoj? O tem ni nič znanega. Tisti kraji so že desetletja nenaseljeni. Pač pa sem iz zanesljivega vira izvedel, da njegova smrt ni bila naravna . . .

— Sodil si je sam, to je bilo pričakovati.

— Našli so ga zadavljenega z vrvico. Z isto svileno vrvico, ki jo je namenil tebi.

— Potemtakem se je obesil.

— Ne. Ni visel, ležal je na tleh, pred vhomom v svojo votlino. V bližini ni bilo nobenega drevesa. Vrvica pa je baje imela dvojno zanko.

— To bova lahko še ugotovila. Zdaj pripada meni. Dopuščam pa tudi možnost, da je zanka delovala na nožni poteg. Ta spretnost že zdavnaj ni več skrivnost.

— Motiš se, če trdiš, da si je sodil sam. Nad njim in o njem so bile že zdavnaj izrečene številne sodbe, pa jim ni pripisoval potrebnega pomena. Bilo jih je kratko malo preveč, da bi bile mogle vplivati nanj. Niti jasnovidec bi med njimi ne bil mogel izbrati prave, tiste, ki bo tudi izvršena. Šele okoliščine so ga prisilile, da se je odločil za eno od njih. Moje domneve bodo potrjene šele tedaj, ko ga bomo začeli posnemati. V tem je

tudi pomen njegovega sporočila. Tujih obtožb se moremo znebiti le tako, da priznamo krivdo. Ker pa obtožnice nikoli nismo dobili v roke, njeno upravičenost dokažemo s tem, da se obsodimo. V takšen položaj smo zašli...

— Kdo?

— Žan, ti, jaz... Žorž se je zazrl v tla, kot da brska po spominu še za drugimi imeni. Toda izgovoril ni nobenega več.

— Jaz ne, je odkimal Dimitrij.

— Marsikdo, je nadaljeval Žorž, kot da ga je preslišal. — Nobenega drugega izhoda ni. Kriv je vsakdo sam. Kriv je pravzaprav samo zato, ker je sam, ko ostane sam. Sebe poglej, mene... Ti lahko samo še slediš Žanu in jaz tebi...

— Svileni vrvice ti lahko odstopim, je brez pomisleka odvrnil Dimitrij. — Ne mudi se mi... In tvoje ugotovitve ne veljajo zame...

— Tako jih še bolj potrjuješ. Kaj lahko postaviš zoper nje?

— Ne bi se smeli bati samote. Če storimo kaj pomembnega, storimo to v tihih urah svoje osamljenosti. In nikoli zase...

— Žan se je sam odpovedal svoji preteklosti.

— Ni ji mogel več slediti... Toda nobena njegova misel ni izgubljena. Nobena izkušnja...

— Ti samo hliniš trdnost, poznam te. Sam videz te je še. Vztrajaš in temu vztrajanju pripisuješ pomen, ki ga nima. Skrivnostne sile pa delujejo naprej...

— Delujejo, je priznal Dimitrij in sklonil glavo.

— Se je čas, da nekaj storiva, je z glasom, ki ni mogel prikriti nestrpnosti, predlagal Žorž. — Pridruživa se Srečkū Prodajalcu. Prepričan sem, da s tem nič ne tvegava. So znamenja, ki kažejo, da je njegov načrt potrdil sam načelnik Dogen.

— Nemogoče, je odklonil Dimitrij. — Preveč se razlikujeta v letih. Ta Srečko bo resnično nekaj poskušal. Morda je bolj prepreden, kot smo bili mi, morda bo uspešnejši. Meni uspehi niso več potrebni.

— Ali ti sploh še kaj hočeš? Pričakuješ?

Dimitrij je zmignil z rameni.

— Niti od Srečka ne?

— Naj se zave meja svojih spoznanj.

— Taki ne tratijo časa z razmišljanjem. Storili bodo svoje, kot smo mi.

— To jim nič ne pomaga. Zacetpetali bodo na mestu in spet jih bodo metali v reko.

— Morda te bom razumel kdaj kasneje.

— Morda tudi ne. Dimitrij je vzdignil pogled do njegovih oči in ga dolgo ni umaknil. Potem sta se oba hkrati ozrla na truplo v zaboju.

— Praviš, da je to Žan? je z zamolklim, stišanim glasom vprašal Dimitrij.

— Vsi tako pravijo. Meni je v resnici vseeno. Meni ni nikoli ničesar pomenil. Vidva sta si bila bližja.

— Jaz sem v njem videl prst zgodovine. Namig za prihodnost.

— Zmotil si se.

— Nikakor ne. In po kratkem premolku je Dimitrij še enkrat, kot da govori samemu sebi, zatrdil: — Nisem se zmotil, le preveč sem pričakoval.

— To je isto, je vzkliknil Žorž. — Nisem se pridružil pravemu, to je. Mene ne morejo zaslepiti prazne besede, jaz priznam le svojo zgodovino. Zato tudi ne morem razumeti, da sva se znašla na isti strani...

— Skrivnostne sile delujejo naprej, se je nasmehnil Dimitrij. — Znamenje na nebu, je trdil Žan. Tudi zate ni več rešitve, tuja misel te je pogubila, ker nisi imel svojega vodila. Niti tebe niso znali uporabiti, pot pa so ti vseeno začrtali... No, pomembno je, da se drug od drugega nisva nič naučila.

— Pokril ga bom, je rekel Žorž in vstal. Dimitrij je stopil korak vstran in vrgel še zadnji pogled na truplo. Znova se je prepričal, da ga nič na njem ne spominja na Žana. Toda ta ugotovitev ni imela nobenega pomena. Truplo je predstavljalo Žana in še mnogo več, to pa je bilo dovolj.

Ko je Žorž zviška spustil pokrov na zaboj, je bil Dimitrij že v veži. Zamišljeno je strmel v pločevinaste stene in v njih odkrival obrise še mnogih vrat. Potem mu je za hrbtom zaškrtala ključavnica in preden se je utegnil obrniti, je njegovo pozornost že pritegnil Žoržev glas.

— Doslej še nisem mogel odkriti, zakaj se Srečko poteguje za truplo. Z Žanom nista imela nič skupnega. Mrtvih pa tudi ni mogoče pridobiti za sodelovanje...

— Osratotiti hoče ustanovo, češ da ne spoštuje mrtvih.

— Seveda, ti še vedno verjameš, da Srečko namerava storiti nekaj na svojo roko...

— Od kod pa tebi ključ teh vrat? se je nenadoma domislil Dimitrij, ko sta se že vzpenjala po stopnicah.

— Ob priliki ti bom pojasnil tudi to...

— Zdi se mi, da imam še zelo malo časa. Tudi ti si mi zatrjeval nekaj podobnega...

— Prej ali slej bi tudi sam zvedel, da sem tu sprejel nekakšno službico. Ključke tehle kleti imam na skrbi. Delo, ki ga opravljam, ni preveč častno, zato pa sem ga tudi dobil. Vsi drugi so se ga otepali... Toda nikar ne misli, da ne vem, kam meri tvoje vprašanje... Jaz si ne morem dovoliti razkošja, da bi imel eno samo stališče. Uradno pač opravljam svojo službo, zasebno pa dajem izjave, ki jih pred svojim predstojnikom ne bi mogel ponoviti. Moj položaj se razločuje od tvojega. Jaz se preživljam s ponižnostjo, tebe hranijo zaradi pietete. Posebne načrte imajo z teboj, jaz pa moram svojo uporabnost dokazovati vsak dan znova. To seveda delam le navzven, v mislih pa se mi motajo še vsi dvomi, o katerih sem ti pripovedoval. Moja dvojnost je samo navidezna. Nekega dne, ko ne bom več odvisen, bom spregovoril. Zakričal bom...!

— Nikar! ga je zaustavil Dimitrij. — Ne prepričuj se, da pogum lahko karkoli spremeni. Tvegajo samo tisti, ki nimajo druge poti...

— Ko bom sam, bom že razmislil, ga je s pritajenim glasom miril Žorž. — Le kadar sem v tvoji bližini, me besede rade zanesejo... Zdaj

pa se vrniva k tovarišem. V tej hiši nimajo radi, če se predolgo zadržuješ pri mrličih.

— Jih je še veliko v kleti? je zanimalo Dimitrija.

— Ah, se je podcenjujoče namrdnil Žorž, sem prihajajo le pomembnejši. Takih pa je iz tedna v teden manj... Zanima me, ali bo kateri od naju tudi zašel sem...

Preden je Dimitrij utegnil odgovoriti, ju je iz zgornjega nadstropja že pozval Arianin glas in s potrojeno močjo zadonel med kovinskimi stenami. Oba hkrati sta se ozrla kvišku. Ariana se je nagibala čez ograjo stopnišča in ju z miganjem spodbujala, naj pohitita. Žorž je stekel, preskakujoč po tri stopnice. Dimitriju pa moči tega niso dovoljevale. Zato na vrhu stopnic ni našel ne Ariane ne Žorža. Skozi edina odprta vrata je prišel v prostor, ki se na videz ni razločeval od tistega, v katerem so bili prej. Seveda so bili že vsi odšli, čakala ga je le Ariana. Z naglimi gibi je razvezovala zavoj cunj in nekaj trenutkov kasneje je bilo tudi Dimitriju že jasno, da bo dobil novo obleko. Stal je pred njo z rokami, prekrizanimi na hrbtu, in še ni vedel, kaj naj stori. Pomerila mu je hlače po dolžini in je bila videti zadovoljna.

— Pohiteti moraš, je končno spregovorila in njen glas je bil v skladu z naglico, ki so jo izražali njeni gibi. — Sleci se! Čakajo te!

Dimitrij ni vprašal, kdo ga čaka, ker Arianinih besed niti ni razumel. Očitno pa je bilo, da se bo moral ukloniti njeni zahtevi. Medtem ko si je odpenjal bluzo, ga je ona že osvobodila hlačnega pasu in hlače so mu same zdrsnile na pete. V hipu je bil popolnoma gol. Ko je izmenično vzdignil še nogi, da se je znebil zapetnikov, mu je Ariana že tiščala v roke nekakšno dolgo srajco iz belega blaga. Ko si jo je nataknil, mu je segala pod kolena.

— Manjše ni bilo mogoče dobiti, je pojasnila. — Nihče ni pričakoval, da boš še opravljal tako odgovorne dolžnosti. Prepričani smo bili, da se ti zdravje še ni toliko popravilo...

— Prepričani? je vprašal Dimitrij, toda stavka ni dokončal. Arianine kretnje, njen glas in njen pogled so mu dokazovali, da se je njun odnos spremenil. Na videz mu je izkazovala večje spoštovanje, to pa je bilo preveč nenavadno, da bi bil mogel presoditi, kaj je v resnici.

— Ko bi nas bili obvestili vsaj nekaj dni prej, je hitela Ariana, — bi ti bili dali ukrojiti obleko po meri. Nosil bi jo samo ti in nihče drug. To bomo seveda storili tudi zdaj, žal prepozno... Dotlej pa se boš moral sprijazniti s cunjami, ki pripadajo enemu od uslužbencev specialnega oddelka.

— Dvakrat večji je kot jaz...

— To je pravzaprav halja, je pojasnila Ariana in mu zapenjala gumbe na hrbtni strani. — Nosijo jo čez obleko. Ima pa svojo prednost. Nado-mešča ti vse perilo...

— Doslej sem prebijal kar brez njega...

— Pri temnih oblačilih to ni več mogoče. — Medtem ko si je natikal hlače, mu je Ariana sproti že tlačila vanje tudi srajco. — Obleka je slo-

vesna, čeprav je nekoliko pomečkana. Naj te ne moti, ležala je v kleti. Ko boš z njo nekaj ur na zraku, bo tudi vonj izpuhtel...

— So jo hranili tu spodaj?

— Da, je uslužno pritrdila. — Tukajšnje ustanove ne izgubijo svojega odnosa do človeka niti tedaj, ko je on že popolnoma ravnodušen do tega, kaj bodo še storili z njim. Tudi za tvoj ugled bodo poskrbeli, ko sam ne boš imel več moči za to. Meščani so v tem pogledu nepopustljivi, vsakomur izkažejo dolžno spoštovanje...

— Hladna je, se je stresel. Trenutek kasneje pa se je domislil: — Mene niti ne poznajo.

— Ravno v tem je njihova doslednost.

Dimitrij je prikimal, kot da sam sebi ne misli več oporekati, prav tedaj pa se mu je pogled ustavil na čevljih. Videti so bili še popolnoma novi. Čeprav so bili razvezani in pomečkani, na podplatih ni bilo niti sledu blata ali cestnega prahu. Nenadoma in kot da se to dogaja popolnoma neodvisno od njega, ga je spet stresel srh.

— Trepetaš? se je začudila Ariana. — Brez vzroka. Čevlji so zadosti prostorni in z njimi ti ne bo treba napraviti več kot sto korakov. V sosednji prostor...

— In nazaj? je zanimalo Dimitrija.

— Žal mi niso zadosti povedali. Mislim pa, da je prišel tvoj čas.

— Se bova še videla? Lastni glas mu je ta hip kovinsko zavzenel.

— Jaz te bom še občudovala, ne vem pa, ali me boš mogel ti opaziti. Kajti odslej boš nekdo... Tako se mi zdi... Seveda, ramena so ti preozka. Stisni jih, saj ne bo dolgo trajalo.

— Poraščen sem kot Žan. Dimitrij se je pogladil po bradi in po brkih, potem pa mu je roka zastala, kot da se je nečesa domislil.

— Videzu obraza ne pripisujemo posebne vrednosti.

— Nikamor se ne ganem, je glasno in trdno pribil Dimitrij in vzdignil roke. Ariana se je nekoliko osupla umaknila korak nazaj in se ga ni skušala več dotakniti. Hip ali dva sta se merila s pogledi, potem pa je Ariana ploskala z rokami. Z odločnimi koraki, toda neslišno sta v sobo stopila dva moška v rjavih oblekah spremljevalcev in ga zgrabila vsak z ene strani. To se je zgodilo tako naglo, da jima ni niti mogel pogledati v obraz. Ko sta ga že stisnila v trde klešče svojih dlani, sta bila toliko višja, da bi bil moral vzdigniti pogled, to pa je bilo že nemogoče. Bolečina, ki ga je hkrati z njunim prihodom zbadla v tilniku, mu je popolnoma ohromila vrat. Zatem ga je obilil še mrzel pot in v Dimitrijevem telesu ni bilo več toliko moči, da bi bil še lahko spregovoril.

Moža v temnorjavih oblekah sta ga odvela po hodniku. Njegove noge so bile hrome, kot da jih je zgrabil krč in trdi čevlji so gladko drseli po zalikanem betonu. Kljub temu pa so Dimitrijevo uho še dosegali rezki zvoki, ki so se spočenjali nekje na dnu nerazsvetljenega hodnika. Tudi bolečina v glavi ni popustila niti za hip, zato je zaprl oči.

Nenadoma sta ga moža izpustila iz rok, celo sunila sta ga v hrbet, in tedaj je moral pogledati, kaj se dogaja okrog njega. Stal je v kotu razsežne, s svetlobo bogato oblite dvorane. Na stropu so se lesketali le-

stenci iz brušenega stekla, leseni, položeni pod je bil gladek kot ogledalo. Okna in večinoma tudi stene so bile zavešene s črnim suknom. Z enakim blagom je bila pregrnjena tudi miza, ki je stala na nekoliko vzvišenem srednjem koncu dvorane. Na težkih naslonjačih, ki so bili v polkrogu razvrščeni okrog mize, se je zamolklo bleščalo temno usnje.

V kotih, ki sta bila od Dimitrija najbolj oddaljena, sta stali dve gručī moških. Barva njihovih oblek se ni niti najmanj razločevala od barve težkih zastorov, s katerimi so bile zavešene stene. Tisti hip, ko so Dimitrija pahnili v dvorano, in še nekaj trenutkov zatem, ko je stal pri vratih in se razgledoval po prostoru, so mu vsi kazali hrbet in niso spregovorili niti besede. Ta tišina na Dimitrija ni napravila globljega vtisa. Tudi od srečanja z neznanci si ni obetal nič novega, neprizadeto je opazoval njihove široke in negibne hrbte vse dotlej, dokler se ni eden od njih obrnil in ga premeril z dolgim, ostrim pogledom, potem pa se gibčno in brez glasu, da ga drugi še opazili niso, napotil proti vratom.

Ne da bi imel kakršnokoli predstavo o tem, kaj naj si obeta od tega srečanja, je Dimitrij vseeno spremljal vsak njegov gib. Brezhibni lakasti čevlji, pod katerimi je škripal pod, so mu zbudili občutek, da se bo moral braniti. Toda takoj zatem je ugotovil, da neznančeva ohlapna obleka skriva le šibko telo in mu daje videz, da ga v resnici nima. Nazadnje je tudi njegov obraz potrjeval, da se nima česa bati. Bolna bledica se mu je bila zajedla že tako globoko v kožo, da bi jo zlahka nadomestil s pergamentom. Čez ovratnik srajce sta mu visela dva ohlapna podbradka, v katerih ni bilo drugega kot zrak. Čelo in lica so mu brazdale modrikaste gube, oči pa je skrival za debelimi in širokimi temnimi naočniki. Nekaj svetlih dlak se mu je lesketalo le še na ovenelem zatilju.

Neznanec se je ustavil korak pred Dimitrijem in mu z odločnim gibom ponudil svojo izsušeno, modrikasto roko. Tedaj se mu je tudi obraz razpotegnul v bolestni spaki, za katero pa Dimitrij spet ni vedel, kakšen pomen naj ji pripiše.

— Me ne poznaš? je vprašal globok, trepetajoč glas.

Dimitrij je odkimal.

— Se ne spominjaš svojega načelnika?

Obotavlja se je Dimitrij vendarle sprejel ponujeno roko. Bila je hladna in potna.

— Spominjam se vseh načelnikov, je rekel hladno in za temnim steklom iskal neznančev pogled.

— Jaz sem Edwin. Če me spomin ne vara, se nisva nikoli srečala...

— Med nama je zijal prepad, je nekoliko oživel Dimitrij. — Nisem si vas mogel niti predstavljati. Stali ste visoko nad menoj in zame ni do vas vodila nobena pot. V mojih mislih ste predstavljali celo ustanovo, vse, za kar smo si kdaj prizadevali.

— Plemeniti cilji, smisel našega žrtvovanja, je potrto našteval načelnik. — Vse tisto, česar novi rodovi ne razumejo več in česar ni mogoče opisati z besedami. Mi smo čutili, verovali smo...

— Zaupali, je brez pomisleka pritrdil Dimitrij.

— In vendar se je medtem nekaj zgodilo... Ne samo tebi ali meni. Ne razumejo nas več...

Dimitrij je z zanimanjem prisluhnil. Glas mu je postajal vse bolj znan, skoraj domač, kot da prihaja iz njega samega.

— Naravni zakoni delujejo brez prestanka, čas teče... Naše vrste se redčijo. Naša spoznanja so se približala skrajni meji, zato nas nihče več ne posluša...

Dimitrij je zamišljeno prikimal, nato pa vprašal:

— In, načelnik, če dovolite, kje smo bili ves ta čas?

— Zdaj sem samo še Edvin, se je dobrodušno nasmehnil načelnik. — Svoje dolžnosti že zdavnaj ne opravljam več. Postal sem nezanimiv starec. Kliči me kar po imenu... Kje smo bili ta čas, te zanima? Tudi jaz se včasih, v tihih urah premišljevanja, vprašujem... Zaman. Po spominu mi brodirajo le posamezni ljudje in dogodki iz preteklosti. Posamezni obrazi, med seboj nepovezani, odločitve, ki jim ni mogoče več pripisovati vrednosti. Sploh pa je to nevarna igra: prenašati preteklost v sedanost... Kljub temu se ji ne moremo odpovedati... Vse to so seveda le osebne izkušnje, ki jih ne kaže posploševati... Če se spomnim le tvojega primera... Hja, načelnik je razširil roke, kot da hoče izraziti svojo nemoč, — kdo pa je takrat vedel? No, kdo je vedel?

— Nihče, je priznal Dimitrij.

— Moral sem nekaj ukreniti. Vse naše odločitve so bile otroci trenutka. V tem pogledu se tvoj položaj ni razločeval od mojega...

— Malo, če premislimo... Samo jaz se s tem ne ukvarjam več.

— Pokopano? Načelnik je z odločno kretnjo pretrgal tanko vez med dvema neznankama, med nečim in nečim. Tako se je vsaj zdelo Dimitriju. — Pametno ravnaš! To te je ohranilo pri zdravju... Jaz pa, poglej me. Le malokdo me še spozna. Bolezen si prilagodi človeka, zato jo še nekako prenašam. Toda moj videz je iz dneva v dan bolj klavrn.

Dimitrij je medtem že ugotovil, da je Edvin popolnoma brez zob in da se spodnji del njegovega obraza nič več ne razločuje od Žanovega, ki ga je videl malo prej.

— Pa ne samo videz, je nadaljeval Edvin. — Z njim se še sprijazniš, če se ne nastavljaš prepogosto ogledalu. Mine te veselje, da bi še komu ugajal. Nekaj drugega se mi zdi pomembnejše... Načelnik je vzdignil desni kazalec, kot da tej svoji ugotovitvi pripisuje poseben pomen. — Svet se mi odmika, nekajkrat sem čutil, kako se mi trga iz dna trebuha in me zapušča. Tisto znamenje iz zodiaka se približuje. In če pomislim, kaj vse sem počenjal, se sam sebi ne morem zdeti niti smešen. Kljub temu pa se zavedam, da ne bi ravnal nič drugače...

— Če bi še enkrat živeli? Jaz se tudi opravičujem ne več.

— Čemu bi se? Nihče ni kriv. Prav zato se tako rad srečujem s svojimi starimi tovariši. Pokramljamo, obujamo spomine, to me po svoje poživi. Je pa nas še zelo zelo malo... Po naključju sem zvedel, da si še tu, pa sem te dal poklicati. Shajamo se le še ob takih priložnostih, kot je današnja... Se jih spominjaš? Edvin se je obrnil k gruči v sosednjem kotu in povlekel Dimitrija za rokav.

Možje, ki so prej stali molče in negibno, so se zdaj razmaknili in nekaj zamrmrali. Pet ali šest obrazov se je hkrati zastrmelo v Dimitrija, toda nobenega od njih ni spoznal. Vsi so bili videti zelo stari in utrujeni. Globoko razbrazdana lica in čela so jim obkrožali bleščeči koščeni ovratniki, ki jim očitno niso bili krojeni po meri, zato je vsem visela čeznje uvela koža, nobeden od njih pa zaradi tega ni bil zaripel. Njihovi skeleti so le še za silo nadomeščali obešalnike za obleke. Vsi po vrsti so imeli otiščana čela, očitno od premajhnih klobukov, pod katere pa so zdaj vsi skrivali roke.

— Naš nekdanj nadobudni učenec, je Dimitrija predstavil Edvin. — Ime mu je bilo Dimitrij, če se ga še spominjate . . . Nekaj je poskušal, a to je bilo že zdavnaj. Čeprav je po letih dosti mlajši, se nam ni nikoli izneveril.

Po tem uvodu so možje vsi hkrati hoteli seči v roke Dimitriju. To se je seveda posrečilo le enemu od njih. Imenoval se je Stenovic, toda Dimitrij na njem ni našel nič znanega, nič, kar bi ga bilo spominjalo na preteklost. Po obrazu ni spoznal niti Enorokega, čeprav je še vedno imel samo eno roko. Z njo ga je potrepljal po ramenu. Mornariški kapetan ni bil več niti senca tistega, ki je Dimitriju ostal v spominu. Bili sta ga še sama kost in koža. Kostne raze na njegovi lobanji so se že kar dobro razložile. Lica je imel tako udrti, da sta se kožnati opni, ki sta jih prekrivali, v ustni votlini že dotikali. Usta je mel preklana le še navzgor, zato se ni mogel niti nasmehniti, kot je to storil Novinec. Ta sicer ni bil videti tako ostarel kot drugi, toda nič manj izgubljen ni bil. Njegove oči so bile nenavadno izbuljene in so štrlele narazen, tako da ni bilo mogoče ugotoviti, koga opazujejo. Obrvi in trepalnic ni imel več, vse čelo so mu pokrivale goste brazgotine. Koža je bila razsekana kot od udarca s knuto.

— Cvet naše bivše ustanove, je končal predstavljanje Edvin, nato pa naštel še nekaj imen, ki jih Dimitrij ni bil še nikoli slišal, a so vsi bili nekdanji tajniki, referenti in inspektorji. Njegov pogled je iskal inspektorja Kosa, toda zaman. Zdaj je tudi razumel, da je ob njegovem prihodu vladala v prostoru popolna tišina. Tako kot drugi tudi on ni čutil potrebe, da bi govoril. Drug za drugega so bili popolnoma nezanimivi, njihovi prazni pogledi se niso niti križali.

Čez nekaj trenutkov je Edvin dal znamenje z roko in možje so se neslišno porazgubili po naslanjačih. Tudi Dimitrij se je zleknil v svojega in z očmi sledil Edvinu, ki se je povzpел na vzvišen prostor in za mizo, za katero je bilo dvanajst stolov, zavzel mesto predsedujočega. Izza govorniškega pulta je bilo videti samo njegovo glavo in roke. Potekli so dolgi trenutki, ne da bi bil dal od sebe kakršenkoli glas. Tudi tišina v dvorani je bila popolna, slišati ni bilo niti diha. Potem je v prostoru nenadoma odjeknil kovinski glas, ki je spominjal na gong.

Načelnik Edvin je spregovoril. Njegov globoki, nekoliko zamolkli in hreščeči glas je hkrati zadonel z vseh strani dvorane, vendar Dimitrij ni videl, da bi bil sploh odprl usta. Ozrl se je za skritimi zvočniki, a ni odkril nobenega. Potem je samo še poslušal.

— Zbrali smo se, da počastimo spomin enega od največjih sinov našega mesta, je gladko in z močjo, ki je ni bilo mogoče pripisati njegovemu telesu, govoril Edvin. — Novica o njegovi smrti je še posebno močno odjeknila med nami, njegovimi nekdanjimi sodelavci in tovariši. Z njim nismo izgubili samo izrednega človeka, temveč tudi del samih sebe. Zvest svojim mladostnim idealom je do zadnjega diha žrtvoval sam sebe in iskal pot, mimo katere ne bo mogel nobeden tistih, ki bodo nadaljevali njegovo delo. Njegovega ustvarjalnega deleža mi ne moremo oceniti v celoti, s tem bi si dajali priznanje, ki se ga skromno odrekamo. Seme, ki smo ga sejali, je vzklilo. Množica meščanov, ki ga bo čez nekaj trenutkov spremila na njegovi poslednji poti, je največje priznanje njegovemu spominu. Pri-družimo se ji s ponosnim žarom v očeh in ga izročimo večnemu molku. On ni mrtev, on živi!

— On živi! je s podeseterjeno močjo odjeknilo iz dvorane. Ta odmev je Dimitrija presenetil, zato se ni utegnil ozreti ne na levo ne na desno. Bil pa je prepričan, da je sam ves čas molčal.

Edvin je z negibnim obrazom in s podrsavajočimi koraki zapustil pred-sedniško mizo in se napotil proti izhodu. Vstali so tudi vsi drugi in krenili za njim. Med drgetajočimi in le s težavo se premikajočimi telesi si je moral tudi Dimitrij priznati, da se od njih nič več ne razločuje in da so njegove moči že skoraj popolnoma opešale. Le s skrajnim naporom vsega telesa se mu je posrečilo, da je obdržal svoje mesto v vrsti in ga niso vsi prehiteli.

Sli so po hodniku, ki se ni razločeval od drugih hodnikov, in se spustili po stopnicah. Veža Dimitrija že ni več zanimala. Vso njegovo pozornost je pritegnil hrušč z ulice, hrušč motorjev, ki se ga je spominjal še z one strani mesta, le da ga zdaj ni več vznemirjal! V veži so nekoliko postali in Dimitrij sploh ni opazil, kdaj je ostal sam. Ko je stopil na ulico, je s pogledom komaj še ujel vozilo, s katerim se je odpeljal zadnji od njegovih nekdanjih tovarišev. Pomahal mu je z roko, kot da ga vabi s seboj. Naslednji hip so se tudi pred njim odprla široka vrata bleščeče zlikanega od-prtega avtomobila. Livriran voznik mu je z vljudnimi gibi pomagal na sedež. Potem je stroj divje zahrumel in se zavil v oblak modrikastega dima. Vozilo je zdrvelo po ulici. Zverženi in nagibajoči se zidovi so bežali v ozadje. Očem se je ponujalo preveč podob, zato niso mogle slediti niti eni.

Šele v predmestju, ko so se hiše začele redčiti in pot ni bila več ravna, se je stroj nekoliko umiril. Dimitriju je v ušesih pošumevalo, kot da stoji na bregu razbesnelega morja, in pogled so mu zastirale zdaj modrikaste zdaj oranžne meglice. Kljub temu je, čeprav nejasno, spremljal velike gruč meščanov, ki so hitele v isto smer kot on. Vozilo se je premikalo vse počasneje, ljudi je bilo vedno več, zgrinjali so se v nepregledno množico, ki je končno tudi zaprla pot vozilu. Ko so ljudje, katerim ni videl obrazov, odhiteli naprej, ga je šofer skrajnje pozorno in uslužno odpeljal nekaj deset korakov od avtomobila.

— Tu smo, je rekel, zgrabil Dimitrija okoli kolen in ga sunkovito vzdignil, kot da hoče z njim poleteti pod nebo.

Ko se je Dimitrij zavedel, da stoji spet na svojih nogah, se mu je razjasnil pogled in zaznal je zvoke, ki so prinašali vanj občutek popolnega

prerojenja. Ozrl se je okoli sebe. Stal je na visokem kvadrastem podstavku iz granita, kakršnih je bilo v bližini še več, razvrščenih brez reda. Stal je sredi razsežne planjave osamljenih grobov. Do koder je segalo oko, temu pokopališču ni bilo videti meja. Nad vsakim grobom je stal kamnit kvader in na njem pokojnikov kip. Ker so bili vsi precej oddaljeni od njega, ni nobenega spoznal in je lahko ugotovil le to, da so podobni tistim, ki jih je izdeloval načelnik Sarti.

Precej vstran, na njegovi desni, se je bila v temen krog zbrala množica, ki je bila prihitela iz mesta. Bila je nema in negibna. Ker je stal zadosti visoko, je videl, da je otrpnila okoli odprtega groba. Vse glave so bile sklonjene v žalovanju. Sprevod s krsto se je že bližal jami. Pihalna godba z medeninastimi glasbili, ki so se bleščala v poletnem soncu, je igrala žalno koračnico. Nebo je bilo čisto kot otrokova zenica. Sveže, mlado zelenje, ki je pokrivalo planjavo, je valovilo v rahli sapi, ki se je plazila čisto pri tleh. Tedaj so se v daljavi oglasili zvonovi, zganila se je zemlja in zanihala proti nebu. Dimitrij je stal togo zravn in se ni poskušal niti zganiti. Ostra bolečina mu je prebodla prsi in v grlu ga je stisnilo. Iz oči sta se mu udrla studenčka solz in mu preplavila obraz.

Tedaj je zaslišal glas z leve. Tudi tam je igrala godba, toda ne žalne koračnice. Zagledal je skupine mladih ljudi, razvrščene v oddelek, ki so korakali čez pokopališče in niso bili namenjeni k pogrebu. Korakali so strumno in hrupno prepevali. Nad njihovimi glavami so odločno plapolale zastave. Spredaj pred vsemi je stopal Srečko Prodajalec. Toda Dimitrij ni niti za hip pomislil, da bi se spustil na tla. Njegov pogled se je spet vrnil k odprtemu grobu. Prav tedaj so spuščali krsto vanj. In množica je še bolj sklonila glave.

Dimitrija je od temena do pet presekala nova bolečina. Utihnili so vsi glasovi in čutil je, da se nič več ne more ganiti. Oči so mu za hip še zdrsnile po bližjih kipih, potem pa se je vsa okolica pogreznila v neprodirno temo. Povešen pogled mu je za delček sekunde še omogočil, da je videl, kako njegovo telo od spodaj navzgor kameni. Naslednji trenutek je bil samo še kamen.

VALENTIN CUNDRIČ: HEXAPLA

1.

okrutnost tega časa postaja legendarna
spreminja nam sobe v gnezda viharjev
kdo pazi da bo slednja misel preudarna
in da bo počastil vzhičen zadnje mlaje

z nami večerjajo mrzle misli
in spat hodijo z nami mrzla protislovja
zjutraj mrzlo zlo seže po naši žlici
in gleda naše slike ter pisma ko gremo z doma

okrutnost tega časa postaja nizkotna
grozi nam s preveliko domačnostjo in spet z odtujenostjo
stvar in beseda — vse je spremenjeno nobena ni prvotna tvoja
nobena spočita tu je da utruja s svojo utrujenostjo

volk volku človek bi lahko rekle živali
ogorčeno v svojih ledenih gnezdih
toliko izprijenosti so videle po hišah na zborovanjih
v ogledalu človekove izvirne povesti

ko gremo kupit kruh ali ko gremo na sestanek
hodita dva skupaj in govorita
polna slutnje da jima je za petami poslušalec
če že ni eden od njiju za biriča

živali so pogumno rečeno med ljudmi
zlata ne pa pregovora vredne
živali ne pribijajo živali na križ
da bi se umile v tuji krvi ostudne nečedne

življenja brez večjih potreb in vrzeli
kot živali si človek ne privošči pred porazom
ko je premagan odstopi da rane zaceli
in da pogine pod lastnim jazom

okrutnost tega časa presega meje
presega našo voljo in presega naše moči
trudnim ostaja le za stopinjo prostora od zemlje
in od časa ostane za poražene le nekaj dni

2.

konec je upanja
da bi se poletje podaljšalo tja do oktobra
povrnemo se v dež in blato
prikrajšani za jedrnatost in jasnost časa

postrezite mi z besedami
pa najsi so oštevilčene in pretehtane
samo ne morajte me
da se ponovim predsodkov poln na kakšni krivi poti

naj nas nosi čas
v drobovju naj ima nas prostor stalno na jeziku
razodeli smo gumijevkam
in jetniškimi stropom konec tisočletja

otroci ječarji uradniki
kralji in mozoljasti tatovi enaki smo
zvodnice in svetnice
vsako življenje končno izdihne neizkoriščeno

na škripčevju smrti
padli porok za ohranitev in pokol človeštva
padli porok za vse obenem
padli porok za najdeno in zgubljeno ravnotežje nesmisla in smisla
...

ljudje so ki imajo čudno moč
da so kot rečemo zgoraj
in se jim imenitno zdi
ko stiskajo v pesti tuje usode
saj sami ne živijo le zbirajo vzorce življenja:

srstasti dober dan na križišču
cvetasti ljubim v predmestju
plamenasti ni prav kjerkoli
lisasti pojdi v pisarni
marogasti izgini opoldne
pikčasti poberi se za kosilo

pegasti nikoli več v avtomobilu
oškropljeni moje ne tvoje
progasti pobijte ga pred svojo hišo
črtkasti ni ga škoda na glavnem trgu
napikljani zahrbtno ga pobijte
kvadratasti nihče naj se ne reši na deželi
črtasti nikogar ni škoda v spalnici
marmorasti dober tek skozi okno
črno-beli dober tek za omizjem
škotski prehod prepovedan pred mojim vrtom
cikcakasti samo privatno v gozdu
diagonalni konec opolnoči po seji
konec vsem in vseh ki so ti napoti

o bela nedelja prebodena do srca

siva kri ti odteka v
črno občestno občestvo senc
rumena pomlad ti gnije v dežju
naša oranžna prihodnost v
rdeči polževi hišici dremlje
vijoličasta meja loči
človeštvo
tvoj in moj rojstni dan
zelenje zazvoni vse naj se vzdrami
vse naj vzdigne bleščeče ščite proti soncu
JE NARAVA VREME LEPOTA
so ljudje ki imajo čudno moč
da so močni brez moči

3.

poginil bo slednji puntar v vladavini sence

še kleli boste zatišje ki je dovolilo
vstopiti senci med nas
in druga zatišja mirna obdobja
ki jo bodo navdihovala za zlobo

ne bo vam preostalo drugega ko služiti
tej senci ki jo vidim nocoj med vami
s svojega okna ker bo rasla hitreje ko vi
treba je znati zmagovati in vladati

4.

CEZAR BO OBRAZEC

obrazec bo Cezar

pa vse je nepomembno ker hočem prav to

kar počnem nobenih odvrčanj zavračanj

odveze nobene

in hočem in kaj počnem

podreti to in ono sezidati marsikaj

biti neobčutljiv za dobro in slabo

ker slabo je zlo in dobro njegovo nasprotje

ki ne more bivati večno

...

nimam poželenja da me razstaviš sodobnost

pod nalivom ljudi rekoč: to je moj ljubljeni sin

nočem biti nikomur za vzorec

kretnje lahko odmro smisel ne

veslati ne bo treba preživeti bo treba

in ne zaradi potov navzgor

temveč zaradi smisla ki je gori

in ki je doli in ki je v nas

5.

kdor zažge svoj rodni lev

redkost postane in meja ki odbija podivljani čas

in vsako blatno pljuskanje prostora

brez te meje bi človeštvo res zaslužilo

da ga seženemo v topilnico

in predelamo brez izjem

6.

dospeli smo do točke ki ni naš cilj

eden od dni bo prehod od negibnosti

dragocena priložnost

nihče ne živi in ne umira docela odrinjen

od dediščine upanja

nihče ne živi in ne umira popolnoma

brez priložnosti senco
v kateri razpada ubiti
v dvoboju ubiti to senco
ali pokončati jo v spanju in
čeprav nečastno — zmagati
med dnevi ko bo najboljše ničvredno
ko bo največje uborno
ko najraje bi sovražil zmerjal tepel vse od kraja
med temi dnevi bo en dan
prehod

varen za beg
odstopila bodo protislovja
zlo ne bo nas zavozlalo
ne kraja in ne mržnja in ne topoglavost
kdor hotel bo to mislil jasno
in bo gledal bistro v pravo smer
do cilja
kdor pa noče in ne more
ne reši ga priložnost
ostal bo tam kjer je pod zobci časa in privezan
neizprosen dan se nam obeta
če ga zamudimo
vsa dejanja vse besede vse kovine
vse kesanje
nič nam ne pomaga čez
tu bomo zakrneli gnili zaudarjali
v preteklost in prihodnost

...
eden od dni ne bo za počitek
ne bo za ples ne bo za spanje
eden od dni ne bo iz peska iz prahu
eden od dni bo iz tvojega mesa
tisti dan boš držal čas za vrat
glej da ga ne izpustiš pod nebo
kot pernato kesanje prilagodljivost
tisti dan boš podrl prostor na kolena
in ga izpovedal samo glej
nič popuščanja
čas in prostor tako ne bosta obstala
naj se ti ne smilita ker se njima
tudi nič in nihče ne smili nikoli

...
prostor in čas ne bosta obstala
obstal bo le duh človeštva

prostor in čas ne vesta
ne za vzrok in ne za namen

človeštvo pozna svoj namen:
obstati vselej
dihati zrak in ljudi

prostor in čas ne vesta
niti za človeštvo
niti za sebe
kje drug za drugega

človeštvo ve za vse troje
ve zase: obstati
obstajati vselej in povsod na zemlji
ve za prostor: katerikoli
ve za čas: kadarkoli
ve zase: moj duh
je sedma celina na zemlji

Epilog k Xexapli

Vdih in izdih sveta

1.

drug drugega dihava svet in drug drugega zajedava
močnejši večji in lepši si moram priznati
zraven si bil ko sem se rodil in ti mi boš zatisnil
oči s posebnim vzrokom in s posebnim namenom
kar je danes isto kot brez vzroka
in brez krakršnegakoli namena
imela sva se rada svoje dni ne morem tajiti
pestovala sva se drug drugemu napovedala
častitljiva leta in zaslužno slavo
potlej so butnili vame s komolci z jeziki
s koleni in s čevlji nama enaki in boljši
tisočkrat boljši in tisočkrat slabši
boj je bil neenak njihova zmaga na dlani
vzeli so te kakor pijanca pod pazduho
ločili najina pota ne veva več skoraj
jaz zate ti zame ne če se ne bi srečevala
v istih žuželkah in istih rastlinah

...

vrgel si me v gnojnico trajnega časa
s čutom za snago duha in za snago prostora
bližam se tvojim koreninam pregrizel jih bom
in ti se bližaš mojemu rojstvu da ga prekličeš
priti čimdalj nazaj in čimdalj naprej
samo to je zame merilo in tvoje je
pogubiti čudake pravičnike resnicoljube
ker ti ni za izredne stvari ne za resnico
ne za pravico in ne za prednost duha
pred predmeti in mesom

...

samo hinavci imajo nebesa na zemlji
hinavci so ostra britev iz kač
ki jo najdemo zjutraj na pragu
rob sveta rob časa neposlušen dobremu
žgoča žrd za svobodne
trhel komolec za utapljajoče se
ker hinavščina je rodna sestra splavov
ognojnikov prisadov malokrvnosti
apatije bacilov pobitosti
vera brezvercev ki malikujejo sebe
in druge brez privolitve pripehajo v pogin

...

spari javno mnenje s svojim in mir besedi
in ne trdi da ni vsaka luknja na svetu
posnetek plodnega in sitega sveta
in da se ne zgleduje vsaka naša minuta
po trajnih koristih in prijetnostih
reci samo: na zdravje zdravje
ti moj edini zvesti pes ti stara crka
reci samo: mir vam bodi
če je treba svoj srčni mir vam dam
vse svoje dam zastonj samo če smem
še zelo ste prijazni

2.

prišel sem da se pomeniva o prednostih
o vrednosti in o ocenitvi
tebi se kolca po sužnjih in nagih barbarih
ki si jim lahko podtikal gnile
snetljave predmete in pojme in strah
zdaj ti pa rastemo čez glavo

in si tako rekoč naša odskočna deska
mislim za v krvavo potrebno prostost
koliko sem jaz vreden in koliko tehtam
svet
zate ni pomembno ne zame
odloči spopad med temi ki so moji privrženci
in onimi ki menijo o meni povsem odklonilno
ne jaz ne ti nisva pomembna
ne jaz ne ti ne odločava
odločilen bo izid naivni žreb premoči
prvih nad drugimi ali drugih nad prvimi
zato utemeljeno ni to gledanje po strani
neškodljiva sva drug za drugega
drug drugega potrjujeva najbolj tedaj
ko se zanikujeva grizeva
priznaj mi to prednost: nisi me zase zaplodil
za sintezo rastlin in živali si me predvidel
za lom in odboj zveličavne svetlobe
za tristošestinšestdeseti dan v času
predvidel si me in si v zadnjem trenutku premislil
zato sem privezan opljuvan ker veš
da sem dedič vesoljske sredice
in ti pastir joka in ruševin
ne eden ne drugi nimava kar bi rada
in kar bi imela lahko in kar nama pripada

3.

kdor si upa in zna in more in mora
bo svet odrešil
in svet bo odrešen
če ne bo ponovno zapravljal popolnosti
in bo zamenjal celoto za prilizovanje
in bo zavrgel zrelost zaradi prgišča trenutkov
in bo tako svet odrešen za hip
a vsi bomo vedeli in do smrti verjeli
v vstajenje pokončanih besed in dejanj
in bomo še bolj zavrtali v zlo za neko mečico
in bomo vse opravičili oprali
in imeli veliko pravico
pravico do prednosti do časa
pravico napraviti tudi krivico
pravico zaploditi nov svet

svet
odrešujemo te
brez pogodbe in napitnine
ker le svoboden boš dosegel popolnost v zlem
in ker le svobodni poginjajo sramotno
in ti moraš poginiti najbolj sramotno
podoživeti moraš v svojem poginu
vse zakole duha in pogrebne obrede
od svojega začetka do svojega konca
poginiti moraš
da se boš boljši rodil
svet
sprejmi mirno svoj čas
in svojo starost
in se umakni
boljšemu

Tatjana, Tatjana

Marjan Rožanc

II.

8

Težave so, seveda so težave! Povsod so težave! Tudi tukaj jih pravzaprav ne manjka. Nasprotno: iz dneva v dan se kopičijo in rastejo, postajajo vse nadležnejše, predsednik občine in vsi drugi odgovornejši ljudje pa kljub temu že najmanj poldrugi mesec niso sklicali nobenega sestanka. Ne vidijo jih še ali jih nočejo videti, čeprav je že veliko narobe in sem že resno v skrbeh, kdaj se bo kaj razvzlozilo in premaknilo na boljše. Toda o tem pozneje! Pomeniva se najprej o Vaših nadlogah!

Pravilno ste ravnali! Pohvaliti Vas moram. Res bi lahko imeli malo več zaupanja v naše družbene ustanove, ki navsezadnje obstajajo samo zaradi Vas, toda že samo to, da ste sklenili hišo prodati in opustiti to nepotrebno natezanje, me je razveselilo. Razveselilo me je tudi to, da se nameravate odseliti — tudi to! Nikakor pa mi ni po volji, da se obračate na realitetno pisarno in se skušate znesti nad Vašimi najemniki. Zakaj? Kaj res ne morete biti zadovoljni s tem, da se lahko na tako lahek način rešite vseh dosedanjih nadlog? Prodajte in se odselite!

Pravzaprav: to je najlepša priložnost, da se nekoliko bolj odkrito pomeniva.

Končno Vam le moram povedati, da ste z vsemi svojimi težavami naleteli pri meni na bolj gluha ušesa. — To, da sem Vam pisal, je bilo v nekem pogledu le nadaljevanje moje družbene dolžnosti, potem pa se je zadeva nekako utekla; niti sam nisem vedel, kdaj sem tudi najino dopisovanje uvrstil med svoje številne dnevne opravke. Pisal sem Vam torej predvsem zaradi preobilice dela in zmešnjave, ki je s tem v zvezi; največkrat niti sam ne vem, kje se me drži glava. Toda to poglobitnega le ne more spremeniti. Ne rečem sicer, da kdaj pa kdaj nisem z Vami sočustvoval in da nisem videl Vašega trpljenja, vendar mi Vaše nadloge nikdar niso prišle čisto do srca. Vedeti morate, da imate opraviti s prosvetnim delavcem, ki premore le povprečno mesečno plačo in nič drugega, da tudi jaz sodim med tiste naše ljudi, ki imajo še zmerom veliko skrbi z nepo-

membnimi računi za najemnino in električno in ki morajo vsak dinar stokrat obrniti, preden ga dajo iz rok. Taki ljudje ne moremo imeti pravega razumevanja za Vaše težave. Drugačne skrbi nas tarejo. Ne pritožujem se sicer, ker se dobro zavedam, da me družba za moje delo nagradjuje pač toliko, kolikor zmore, toda dejstva vendarle ostanejo dejstva — za Vaše probleme v tem položaju ne morem imeti in nimam preveč razumevanja. Vi ste pravzaprav srečen človek. Že nekdanj ste bili in tudi zdaj Vam nič ne manjka. Saj se vendar s prodajo hiše lahko kar na mah izkopljete iz vseh nadlog in ne poznate materialnih težav, ki so za človeka najbolj poniževalne. Saj vendar prodajate in kupujete, kar ošabno razmetavate z milijoni, ne da bi pomislili, da danes še mnogi ljudje ne premorejo niti najnujnejšega. Moje sočustvovanje je na strani teh ljudi.

Kakšna prozaična duša, boste rekli! Vendar ni tako! Osvoboditi človeka materialne nuje — to je danes prva človeška dolžnost. Jaz osebno se požvižgam na bogastvo, mene oblast in neodvisnost, ki izhajata iz denarja, ne moreta prizadeti ali celo narediti lakomnega. Sem že po naravi bolj čustven tip, nagnjen k telesni lenobi — človek, ki mu kakršna koli pridobitnost še malo ni lastna. To navsezadnje dokazuje tudi to, da sem se kljub številnim donosnejšim možnostim odločil za prosvetni poklic — poklic, ki je ustrezal predvsem mojim notranjim nagibom in potrebam časa. Toda življenje je često surovo do naših idej in našega značaja. Reči hočem: ko je treba vzeti v roke to ali ono in nimaš nikjer vzeti, ko dobiš otroka in te doleti dolžnost, da ga prehraniš in oblečeš, moraš začeti misliti tudi s tega zornega kota in o teh rečeh, predvsem o teh rečeh, samo o teh rečeh. Samo in samo o tem, naj te to še tako ponižuje in ovira v tvojih globljih notranjih željah in namenih. Zlasti še tako pred poletjem, ko potrka na vrata nič koliko zahtev: najprej letenske obleke, ki — gledam na televiziji — morajo biti tudi letos drugačne, potem počitnice, sploh vse, kar človek potrebuje, da bi nekako držal korak s časom.

Za nameček pa še gnezdo, v katerem živim! Ne mislim Vam jemati veselje do njega — letoviški kraj je, podnebje in okolje nasploh sta tu lepa in zdrava, prav čudovita, toda ljudje, ki živijo tukaj...! Zanje imam eno samo besedo: malomestna drhal! Zavedam se sicer, da živimo v prehodnem obdobju in da bomo človeka razvili pozneje kot karkoli drugega, da je to povrh vsega še turistični kraj, kjer je veliko možnosti za zlorabe in morala že ne more biti na višini — toda kar je preveč, je vendarle preveč! Med temi klavrnimi upravniki kmetijskih zadrug, šolniki, občinskimi uslužbenci in natakarji ni nikogar, ki bi ne hotel biti imenitnejši od mestnih ljudi. Celu preprosti kmečki fantje z najbolj oddaljenih hribovskih kmetij so že okuženi s to domišljavostjo. Že samo to, da moramo živeti na deželi, imajo ti ljudje za neodpustljivo ponižanje in si pomagajo na razne načine; ni novotarije, ki si jo izmislijo v mestu, da je ne bi kar takoj zanesli tu sem in da je zaradi golega ponosa ne bi hoteli imeti kar vsi, ki kaj štejejo. Začela se je ta reč z ženskimi krili in najpreprostejšimi rečmi, nadaljuje pa se z ameriškimi kuhinjami, televizorji in avtomobili. Kar koli ima eden, mora imeti tudi drugi. Samo baharijo je srečati ob vsakem koraku — baharijo sredi najbolj klavrnih razmer in v najbolj plitkih

dušah. Ob sobotah zvečer je pred kavarno, v kateri je ples, pravi naval motoriziranih fantov, ki potem s tranzistorjem pod pazduho nadlegujejo turistke. Nasploh se ljudje shajajo samo še toliko, kolikor se lahko drug pred drugim postavljajo — postavljajo z najbolj nepomembnimi rečmi, medtem ko knjige Prešernove knjižnice ležijo na pošti vse leto. Pekel — vam pravim! Včasih mi je kar žal za nekdanjimi časi, ko nihče ni imel nič in smo bili vsi reveži, ne da bi se bilo treba tega sramovati. Takrat je med ljudmi veliko prej stekla prijazna in pametna beseda. Več je bilo prijateljstva, več medsebojnega razumevanja, pa tudi več skupnega zanosa in požrtvovanja; večkrat smo složno zavihali rokave in prijeli tudi za udarniško delo, kjer je bilo pač treba. Zdaj me je tega življenja včasih kar groza. Ne upam si veliko razmišljati. Držim se svojega dela, ki mi sicer pobere ves prosti čas in me tudi pošteno utruja, vendar je to v teh razmerah edino upanje, da bo kdaj boljše. Pouk na šoli gre sicer h kraju, toda tu je še turistični urad in — to dolžnost sem prevzel šele predvčerajšnjim — telovadno društvo. Pošte in dopisov imam zdaj toliko, da jih komaj sproti rešujem, poleg tega pa sta še pisarni vsaka na svojem koncu; stalno sem na cesti in stalno ves prepoten.

Toda kaj vse bi bilo treba še storiti! Razmere so prav obupne. V prvi vrsti nam je potreben mladinski klub, nekaj takega, kakor je videti na televiziji, da bi mladina ne zapravljala prostega časa s preganjanjem turistk, potem bi bilo treba poskrbeti za šolo. Ne vem še, kakšna organizacijska oblika nam je potrebna, toda nekaj je vsekakor treba ukreniti, sicer se lahko zgodi, da nam jo prihodnje leto celo zaprejo; ne ustreza več zahtevam sodobnega pouka. Toda nihče se ne zgane — to je pravzaprav najhujše. Nikakršne spodbude ni od nikoder. Pred kratkim smo izvolili nov občinski odbor in postavili vanj predvsem mlajše ljudi — tako pač zahteva čas — toda mladeniči za zdaj še niso pokazali nič pravega. Res da je pred vrati počitniški čas in da v turistični sezoni na vseh drugih področjih zavlada mrtvilo, toda nekaj reči je vendarle neodložljivih in terjajo takojšnjo rešitev, mladeniči pa se že poldrugí mesec sprehajajo po zdraviliškem parku in se pomenkujejo na dolgo in na široko, ne da bi se česar koli lotili. Tarok v hotelu Triglav, tarok ali šah — to jim je tako rekoč edina skrb. Zabava. Toda ko bi bila to zares zabava, bi jim človek še nekako oprostil in se jim pridružil še sam — v resnici jih preganja ena sama želja, da bi drug drugega ponižali, ociganili za kakšen dinar in zasmehovali. Vsako partijo si zapišejo. Toda še najbolj me jezi sekretar! Najmanj poldrugí mesec že ni sklical nobenega sestanka! Tako vendar še kmalu ne bo nič drugače! Navsezadnje se lahko človek tudi marsikaj vpraša. Menda ne plačujem članarine zato, ker imam preveč denarja, temveč zato, ker sem se zapisal v organizacijo iz prepričanja in delovne vneme?! Toda o tem kdaj pozneje!

Upam, da sem Vam ustvaril vsaj približno sliko o našem kraju. Niti malo ni rožnato. Seveda: vsega tega nisem napisal zato, da bi se Vas odkrižal ali celo odvrnil od Vašega namena. Nasprotno: mislim da je Vaša odločitev popolnoma na mestu in da tudi s kakšno odročno, zapuščeno kmetijo ni nič narobe — prav lahko bi jo našli. Samo nekaj Vas vendarle

moram prositi: ne računajte name kot človeka, ki naj bi Vam v tej zadevi pomagal! Ne zahtevajte od mene, da bi moral zastaviti svoj politični vpliv, da bi moral posredovati ali kaj podobnega, vmešati v to celó turistično društvo. Tu sicer veljam za uglednega družbenega delavca, toda tako posredovanje, ki posega celo na področje združnih koristi, bi se kaj hitro razširilo, veliko bi mi lahko škodovalo in me celo onemogočilo pred ljudmi. Tega si res ne morem dovoliti. Ne morem vendar zapraviti še zadnjega, kar imam — svojega položaja med ljudmi, s katerimi me vežejo dolgoletna prizadevanja.

Pridite k nam sami in pogledjte malo po hribih naokrog! Izberite si sami svoj novi domek! S svojimi očmi se boste laže odločili, toda — prosim Vas še enkrat! — nikdar ne mešajte v to še mene in turističnega urada!

P. S.: Skoraj bi bil pozabil na Vaše vprašanje! Seveda smo še narod — Slovenci smo, ki gradimo socializem!

9

Dodajam še kratko pisemce!

Včeraj sem nemara nekoliko pretiral. Počival sem pač, brezdelno sem posedal v svoji pisarni, lotil sem se pisanja med onim in drugim opravkom, v takem pa človek kaj hitro zapade črnogledosti — vidi strahove, ki jih sploh ni.

Zastran ljudi v našem kraju seveda drži. Veliko več bi morali delati z njimi. Veliko smo tudi že zamudili. Za to zadene krivda tudi nas same. Tega torej ne mislim popravljati, toda tisto, kar sem Vam napisal o naših družinskih razmerah! — prečno sem Vam jih prikazal in po napisanem bi prav lahko sklepali, da živimo prav siromaštvu. Vendar ni tako. Nič nam pravzaprav ne manjka. Stanovanja res nimamo kdove kako udobnega — stanujemo v bivši graščini in vodo imamo še zmerom na dvorišču — toda eno izmed sob imamo prav lepo opremljeno. Popleskal mi jo je zdraviliški sobni slikar, ki se je izučil obrti v Zagrebu, pohištvo — kavč, mizica, dva udobna fotelja in glasbena omarica — pa je iz lepljenega lesa. Tudi oblečeni nismo slabo. Trenutno nosim volneno jopico, ki sem jo dobil po nekem znancu naravnost iz »Pletenine« — ni serijski izdelek! Tovarna ne da veliko na reklamo in zato najbrž še ni znana, toda dela skoraj izključno za izvoz in zares kvalitetno.

10

Zakaj mi ne pišete, kako ste se odločili!? Zadnje dni se mi je že nekajkrat zazdelo, da sem Vas na lepem zagledal v našem kraju — prvič na ulici, drugič celo med vrati turističnega urada, čeprav se zadnje dni skoraj nisem mudil v pisarni. Menda tista ženska v rdečem puloverju, ki je preteklo soboto do polnoči plesala v kavarni, niste bili Vi? Vsa družba krog njene mize je bila iz Ljubljane.

Medtem se je tudi tukaj marsikaj zgodilo. Marsikaj. Toda z enim samim primerom Vam bom še najlaže ponazoril vse dogodke, z njimi pa tudi prav grozljive razmere, ki vladajo v našem kraju. Žena šefa zdraviliške strežbe, ki je pravzaprav le nekoliko starejši natak, si je pred nedavnim omislila otroški voziček s senčnikom — takega, kakršnega je za zdaj moč dobiti samo v Italiji, da so menda celo v Ljubljani redkost. Resnično lep in dragocen voziček, toda kaj se ob njem dogaja?! Vseskoz so z njim na cesti in neusmiljeno morijo z njim vse ljudi. Že zjutraj navsezgodaj vprežejo vanj starejšo hčer, da potem promenira z njim vse do kosila, popoldne pa to parado nadaljuje mati sama. Ljudje se zbirajo in strmijo — eni od resničnega navdušenja, drugi od zelene zavisti. Pri vsem tem se seveda nihče ne zmeni za otročička, ki leži v vozičku in je eden redkih mlajših prebivalcev našega kraja — vsi strmijo samo v voziček. Prepričan sem, da bo že jutri vse mestece polno prav takih. Nasledek tega nasilja je namreč že zdaj ta, da je učiteljski zbor pod pritiskom zavistnih babnic sklenil, da bo letošnji končni šolski izlet, katerega namen je strokovno izpopolnjevanje, izkoristil za odhod v Italijo. Tako so se dogovorili in tak je bil pravzaprav tudi edini namen sestanka — to v trenutku, ko je nadaljnji obstoj šole resno ogrožen in je tudi sam učiteljski zbor tik pred razsulom. Zdaj me je samo še strah, da se temu izletu ne bi pridružila še moja žena. K sreči nimava več tako majhnih otrok in jih ne nameravava več imeti.

Tudi moje zakonsko življenje je namreč na tleh! Žene zame kratko malo ni več! Za tako stanje ne mislim kriviti samo nje ali kogarkoli drugega, čeprav je res, da sva se pred leti, ko sem služboval še v zakotni vasi, kolikor toliko dobro razumela. Najbrž sem marsičesa kriv tudi jaz. Prezaposlen sem in nekoliko sebičen. Ženska mora biti zame lepa, da mi je lahko v veselje; nimam je rad v težkih in okornih čevljih, veliko rajši jo vidim na visokih petah, da pride tudi noga do veljave. Sploh sem udarjen na vse, kar je lepega. Najbrž je to moja bolezen iz mladih dni, ki sem jih preživel v zelo žalostnih razmerah in stalnem pomanjkanju — moje hrepenenje po lepoti je nenasitno. Že prva leta zakona sem ugotovil, da ne premorem toliko denarja, da bi lahko kupoval cenene reči, ki že jutri vzamejo konec — moja žena je že v hribovski vasi nosila salonke in nogavice iz najlona. Sam sem jo začel razvajati — ne samo iz bolestne sebičnosti, tudi iz ljubezni, žena pa seveda tudi ni poznala meja. Toda najhujše se je začelo šele v tem prekletem kraju. Tu si po navadi ljudje pomagajo s tem, da v sezoni oddajajo sobe turistom in pri tem kaj zaslužijo. Tako seveda tudi midva — stisneva se čez poletje v kuhinjo, da napraviva v sobi — seveda: v tisti najlepši — prostor za turiste. Že samo to stiskanje v lastnem stanovanju je neprijetno in me žali, ker je družina vse poletje razbita samo zaradi nekaj krajcarjev. »Tako siromašni pa spet nismo, da bi ne mogli prebiti brez tega denarja.« pravim navadno in sem rekel tudi letos, toda žena me sploh ne posluša. Že spomladi si je vtepla v glavo kakšno reč, navadno prav kakšno smešno kuhinjsko potrebščino — mešalec ali hladilnik — brez katere zdaj kratko malo ne bi mogla več živeti. Toda samo stiskanje bi še nekako šlo — žali me pravzaprav povsem

nekaj drugega. Nič bi ne rekel, če bi jemali k sebi kake spoštljive ljudi, iz prijateljstva ali zaradi protiusluge, denimo kakšen spodoben zakonski par, s katerim bi lahko človek malo pokramljal, izmenjal kakšne izkušnje, ko to z domačini skoraj ni mogoče. Toda nikdar! Zmerom stlačimo v sobo kake špehate, samozadovoljne in tope banatske babure, ki se privlečejo v zdravilišče s svojimi številnimi krili. Vendar samo zato, ker imajo denar in ne sprašujejo veliko za cene, s sabo pa prinesejo še bogato zalogo jestvin, tako da celo po njihovem odhodu obvisi v shrambi kaka nenačeta gnjat ali kos slanine. Tudi ta trenutek imamo v hiši tri take babure; dopoldne se hodijo kopat v zdravilišče, potem pa ves preostali dan kar vsevprek sušijo brisače in lase, hodijo po kuhinji in si cvrejo jajca, medtem ko žena zaskrbljeno teka v shrambo — boji se samo tega, da bi jim zaloga že pred odhodom pošla. Tista svinina na vrvici ji je edina skrb. Saj deloma razumem: tako zdrave in lepe svinine v Sloveniji ni nikjer in človek se je kar nehote polakomni, toda kar je preveč, je vendarle preveč — malo se človek le mora brzdati. Svojo ženo kratko malo ne spoštujem. Tudi doma nimam več pravega — niti trenutek je namreč ne morem več gledati, da bi se ne razjezil in da bi se ne sprla. Ljubiti je tako in tako moč samo enkrat v življenju — si pravim navadno — in še to ljubezen je vsakdo izmed nas zamudil že v rani mladosti. Pozneje sploh ne vemo več, koga ljubimo in kaj pravzaprav zasledujemo s svojimi čustvi — največkrat seveda kako malopridno žensko, toda skoraj vedno je to le iskanje tistega, kar smo zamudili, naša neizživeta ljubezen. Zato se nam tudi dogaja, kakor se je zgodilo meni; na vsem lepem spregledamo in vidimo, kakšno pošast smo si pravzaprav izbrali za ženo. Vse, kar je bilo na njej lepega in privlačnega, je bila le projekcija naše prve ljubezni, žena sama pa je nekaj banalnega, omejenega in priskutnega. Nekakšna stremuška in gospodovalna babura.

Sekretar pa se kljub vsemu še ni lotil nič pametnega. Tudi sam je začel zahajati v Triglav — šahira, kadar se ne sprehaja po zdraviliškem parku in se ne pomenkuje z vrtnarji. Za njegovo popolnejšo sliko bo zadostovalo, da Vam povem le to, kako se ta človek oblači. Pumparice nosi, pumparice, kakršne si je včasih nadel Vaš očka za nedeljski izlet v hribe, hlače hlamudračé, in lovski pulover. Popolnoma je neresen. Zanima ga samo divjad, v zvezi z mano pa samo dohodki v turističnem uradu, kakšen je dotok deviz v našo menjalnico in temu podobno. Kakor hitro ga povprašam kaj resnejšega in opozorim na to ali ono zadevo, zmigne z rameni, pravi: »Stori, kakor veš, da je najbolj prav,« potem pa se obrne in me pusti samega sredi ceste. Je to zaupanje? Ne vem. Vsekakor tudi moja stiska ni majhna. Ne zahtevam sicer, da bi mi moral kaj ukazati ali celo zahtevati, pokazati s prstom — ti časi so vendar minili! — zadostovalo bi, da bi mi le namignil. Toda od njega ne pride nič, popolnoma nič. Včasih mi je žal, da sem se v svoji pretirani skromnosti otepal časti in visokega položaja — zdaj bi bilo kljub vsemu komaj kaj, da bi človek kar sam ukrenil vse, kar je potrebno.

Hitim! Danes je ponedeljek; čez nedeljo se navadno nabere zelo veliko pošte, ki je sicer zvečine nepotrebna, vendar le terja neodložljivo rešitev. Zaostati z njo človek nikakor ne sme. Z eno besedo: dolžnosti, ki jih po-

stavlja pred nas moderni čas in pospešeno družbeno življenje, res niso majhne, zahtevajo celega človeka. Ne morete si niti misliti, kako me preganjajo. Včasih se sicer sprašujem, zakaj se tako ženem, toda odgovor je vendar na dlani: — naše resnično življenje se začinja šele z delom, ki je namenjeno soljudem in ki ga povezuje z njimi. Samega človeka je še bolj strah in še bolj osamljen se počuti. Tudi mu prihajajo na misel zelo čudne misli, prvi hip mu obljublja, da bo kar na lepem zaživel polno življenje, nazadnje pa se izkažejo za čist nesmisel. Živeti je treba z ljudmi in zanje — tega pa človek ne doseže z nikakršnimi lahkomišelnimi in svojeglavimi dejanji, veliko prej z razumevanjem in ponižnostjo. Končujem! Hitim! Živim tako rekoč na ulici, vendar se nič ne pritožujem, tako vsaj vem, da sem najbliže ljudem in da se mi kljub vsemu ni bati ničesar.

Tudi radovednost mi ne da miru. Kaj se je zgodilo z Vami, da mi nič več ne pišete, ničesar ne sporočite? Kje ste? Kako ste se odločili?

11

Takoj Vam odgovarjam! Komaj sem se vrnila z naporne poti in preletela Vaša odkritosrčna pisma, že Vam odgovarjam! Nisem še pripravila vseh kovčkov in si uredila svojih ženskih reči, čaka me še veliko neodložljivega dela, toda bojazen, da bi Vas utegnila s svojim dolgotrajnim molkom razžaliti, odvrniti od sebe, je močnejša od vsega drugega. Sporočam Vam razveseljivo novico, da sem tudi tokrat ravnala večidel po svoji glavi, popolnoma samostojno, tako da me je pravzaprav še zdaj strah in še zdaj trepetam. Toda povsod, kjer koli sem bila in kar koli sem počela — tudi na vlak in na ladji — ste bili vseskoz z mano tudi Vi; za vsako dejanje, ki sem ga storila, sem se takoj vprašala: »Kaj neki bi porekel na to gospod L.« Tudi davi, ko sva bila z gospodom Merharjem na sodišču, sem se kar na lepem na smrt prestrašila. »Joj,« sem rekla, »bogvedi kako bi bilo tole početje po volji gospodu L.? Menda me ne bi spet oštevali.«

Prodajala sem te dni — prodajala in kupovala! Ostala sem pri dogovorjenem: prodati sem hotela to našo hišico, dokler še ni prepozno, dokler razdejanje še ni popolno in dokler me ni lastnina popolnoma zaslužnjila, toda hkrati sem se tudi poslavljalja; hotela sem čimdlje in na najbolj varen konec sveta. Čakala sem na Vaše podatke in nasvete, vendar od Vas nisem dočakala nič pravega; ljudje na nekem samotnem otoku v severnem Jadranu — na Iloviku, če ste že slišali zanj? — so bili veliko prijaznejši od Vas in tudi veliko temeljitejši. Vse so mi opisali natančno tako, kot sem si želela. Toda jaz sem kljub temu še zmerom čakala na Vas. Sama se sicer ničesar ne bojim in sem včasih prav odprte, potepuške narave, toda na tako dolgo pot se le nisem usodila odpraviti kar takoj — zlasti ne zato, ker sem jemala s sabo tudi sestrico, ki je podložna strahu in malodušnosti. Zadnje dni je samo jokala in ničesar ni več zaužila, pitati jo je bilo treba; vsako žličko posebej. Toda nazadnje le nisem več mogla odlašati in čakati, se zanašati na milost v Vaših nič kaj natančnih pismih

— odpeljala sem se kar sama. Vsa obupana sem se odpravila, sedla na ladjo in si mislila, da je najbrž le vse prav, da ste najbrž tudi Vi zadovoljni z mano, dokler sem še tako odločna, dokler še tako velikodušno odpuščam svojim sovražnikom in se nameravam kar na svojo roko preseliti na samotni otok. To me je nekako pomirilo in mi povrnilo zaupanje v mojo dolgo pot. In tudi potem, ko sem si tisti otok in hišico na njem ogledovala, najin novi domek, kjer naj bi odslej živeli v prijateljstvu in ljubezni — dokler sem bila na njem sama — je bilo vse v najlepšem redu. Zatrдно sem bila odločena, da hišico kar takoj prodam in se z vsem preselim tjakaj, pod ciprese in kamenje — prodam že zaradi osličkov in čolnička in zaradi vse tiste obmorske idilike. Tudi cena se mi je zdela kar smešno nizka. Ljudi tamkaj še ni okužila naša civilizacija in skoraj ne poznajo denarja — za malenkost so mi ponujali vse skupaj, s čolničkom vred, čeprav sem bila seveda kljub temu previdna in sem se rajši ceni celo nekoliko začudila, namrdnila. Toda nasploh mi je bilo zelo všeč tam. Tudi kopala sem se brezskrbno in zadovoljno, nihče me ni motil, uživala sem kakor na zasluženem dopustu, zaživela sem tam z dušo in telesom in navdušeno sklenila, da se za hišico dokončno dogovorim — takrat pa je prišla za mano sestra in takrat so se začele goditi prav nezaslišane stvari. V samoto na tem čudežnem otoku so se nekega večera priklatali nekakšni čudni ljudje; ne vojaki — nekakšni polvojaki so bili. Napravljene niso bili ne po vojaško ne čisto civilno. Jaz jih sprva nisem niti opazila in jih še danes nimam natančneje pred očmi, začutila jih je mačka, ki jo je sestra prinesla s seboj — začutila, kot žival začuti nevarnost. Prihotapili so se po prstih in počepnili pred hišo v grmičje. Nič hudega nama niso storili, toda vedli so se tako čudno in skrivnostno, da je sestra kar takoj posumila, da niso čisto navadni ljudje. Nekakšna ilegalna vojska so morali biti! V hipu je zaživela, po sedmih mesecih popolne odsotnosti je planila pokonci in mi ukazala, da moram še ta večer pobrati svoje stvari. Sama se je lotila pospravljanja v kovčke. Ne da bi ji bila jaz povedala, da nameravam hišico prodati, ne da bi jo bil kakor koli užalila ali prizadela — popolnoma sama je planila pokonci. Zaživela je spet — moja sestra! Na vsem lepem se je vse zasukalo na boljše!

Nič se ne čudite in nič ne sprašujte, gospod L. — zdaj sem končno doma in v hišici po dolgem času spet vlada neizmerno veselje. Tudi gospod Merhar je pri nas. Sama sestra je odšla ponj naravnost z železniške postaje in ga vzdignila s postelje, vzdignila in pred očmi vseh naših sovražnikov pripeljala v hišo — ne samo njega, še njegovega prijatelja, gospoda R. Z eno besedo: kar dva moška sta vsem na obeh prišla v hišo in še zdaj sedita v našem salonu. Za njima je prišel še stric Pavle s sinom in njegovo ženo Marto, prišel je tudi bratranec Ferdinand in njegova družina. Sestra se ni zdramila le sama, vse je spravila pokonci in priklicala k življenju. Vsa hiša nas je polna. Zdaj je spet tako kot svojčas, ko je bil pri življenju še očka, le njega ni več med nami. Toda namesto njega je zdaj tu gospod Merhar, ki sploh ne bo več zapustil naše hiše — sestra mu je že postlala v svoji sobi, postlala tako rekoč za zmerom; na nikogar več se nam ni treba ozirati. Gospod R. je sicer skeptičen, drži se zadržano in ne verjame

v nobeno politično spremembo — pravi celo, da bi bilo za srečo gospoda Merharja in sestrice skoraj boljše še enkrat poskusiti s sodiščem, blagosloviti to srečo z zakonom. Sestrica se temu smeje, vendar je blagohotno naklonjena tudi njegovemu predlogu. Vse je treba poskusiti, zlasti še, ker je gospod R. dolga leta služboval na sodišču in je pameten gospod — pozna te novodobne zakone, vse zakonske predpise, najemne pogodbe in podobne zadeve ima tako rekoč v mezincu, in z njimi — tako vsak kaže — tudi veliko doseže. Tudi je videti trdoživ — starec, ampak vztrajen. Zakaj bi ne poskusili? Njegove tožbe na sodišču ne bodo mogli zavrniti kar tako. O tem ni prepričan samo on, prepričala se je tudi sestra in vsi mi — kar takoj, ko smo prebrali osnutek. Jutri jo bomo zanesli na sodišče.

S prodajo hišice ni zdaj seveda nič. Mislite si, kar hočete, gospod L., ampak prodaja naše hišice zdaj nikakor ne prihaja v poštev — ne morem izzivati svoje usode. Zdaj je hišica tako rekoč spet naša in za nič na svetu si ne upam tvegati svojega dušnega miru in veselja, ko vidim v njej polno domačih ljudi, ko vidim sestrico spet zdravo in nasmejano, polno poleta. Tudi tek se ji je povrnil. Pravkar mi je rekla: »Draga sestra, naberi in olup mi spet nekaj paradižnikov z našega vrta. Na smrt sem si jih zaželela.«

Prodajali ne bomo, pa tudi kupovali ne bomo nič.

12

Oprostite mi, gospod L., stokrat Vas prosim, da mi oprostite! Hitim nadaljevati neodposlano pismo, toda — verjemite! — vse do danes, vse do tega trenutka sem bila tako zaposlena, da nisem utegnila napisati naslova na pisemsko ovojnico in jo zalepiti, kaj šele, da bi bila s pismom skočila do poštnega nabiralnika. Nisem utegnila! Zdaj so namreč čisto drugačni časi! Sestrica me je vzdignila naravnost izza mize in od takrat sploh nisem še sedla — niti za kratek hip ne, niti toliko ne, da bi si oddahnila. Moja sestra se je pač razživila in takrat nikomur v njeni bližini ni dano, da bi miroval in se ne veselil z njo vred.

Zamislite si samo: v tem kratkem času sva obnovili vso našo hišico! Predelali sva jo tako rekoč od tal do strehe — zamenjali sva celo nekaj strešnikov in tudi ograjo sva postavili, tako da hišica ni samo obnovljena, temveč tudi na novo ograjena. Ne morete si misliti, koliko truda naju je to stalo, toda sestra je včasih že tako vražja, da se ji človek z ničimer ne more upirati. Popravljeni nama sicer hišice sploh ne bi bilo treba in nobeno od opravljenih del ni bilo neodložljivo, znotraj je naša hišica še prav trdna, vse drugačna od novodobnih stavb, ampak zakaj — tako je rekla sestra, ko je planila v mojo sobo in me vzdignila izza mize — bi ji zunanji videz jemal ceno! Zakaj bi se moralo že na zunaj kazati, kako brezupne razmere vladajo v njej in koliko so nama najini sovražniki še škodovali!? Zakaj?! V banki sva torej najeli posojilo — posojila seveda dajejo — potem pa sva se lotili dela. Ometali sva fasado in jo prebelili, zamenjali sva razbite

strešnike, prebarvali sva okna in postavili še ograjo — vendar vse to samo z dvema najetima delavcema, vse sva skoraj opravili sami; niti gospod Merhar nama ni pomagal. Toda zdaj, ko je najtežje delo za nama, lahko kljub vsemu rečem, da nama ničesar ni žal — hišice sva skoraj otroško veseli in v družini vlada prav idilično razpoloženje. Niti sledu ni več o kakršnem koli razdejanju. Veliko je seveda še navlake in nepospravljenih reči na dvorišču, toda sredi tega je hišica sama videti še lepša. Predvsem pa je zdaj spet naša. Z zadovoljstvom čakamo samo še na sodno obravnavo, ko bomo naše sovražnike z uradnimi papirji izgnali iz nje — zdaj, ko je taka, da je celo mimoidočim ljudem v veselje. Hujša kazen jih ne bi mogla doleteti.

Naporni dnevi so za mano, gospod L.: moje roke, ki niso vajene težkega moškega dela, so zdaj tako zdelane, da sem si morala zapestja poviti v zavoje, da Vam sploh lahko pišem. Vendar — ponavljam — truda mi niti malo ni žal: med nami vladata nepopisna sreča in zadovoljstvo. Popolnoma neodvisna sem od Vas. Nikakršen Vaš nasvet ali pomoč mi nista več potrebna, čeprav zaradi tega nisem niti malo objestna — ne mislim opustiti najinega dopisovanja ali Vam celo nehvaležno obrniti hrbta; zlasti ne zdaj, ko ste se tudi Vi znašli v stiski. Nasprotno: zame je to priložnost, da se pogovoriva še o drugih rečeh.

Najino dopisovanje je zadnji čas tako in tako spominjalo na sprenevedave otroške igre; vse med nama se je pletlo nekako na daleč, ne da bi si bila kdaj odkrito pogledala v obraz in ne da bi bila izrekla karkoli bistvenega. Tako utrudljivo moško je postajalo vse skupaj, da mi je bilo včasih že kar dolgčas. Moškim menda res manjka tiste prave neposrednosti, nesramni pa sploh ne znate biti.

Ali se še spominjate, gospod Simon, kako ste se včasih mudili na našem dvorišču kar ves popoldan — mudili samo zato, ker ste vedeli, da sedim na balkonu, da se zadaj za navešenimi brisačami sončim in Vas opazujem? Uganjali ste vse mogoče neumnosti. Plezali ste po drogovih za stepanje prahu in se prekopicievali, splezali ste celo na streho našega gospodarskega poslopja in od tam skakali dol, menda kar pet metrov globoko. Izmišlali ste si prav vratolomne norčije in se oprijemali pod milim bogom vsega, kar Vas je v mojih očeh delalo za moškega — vsaj upam, da je bil to Vaš edini namen in da takrat v svojem srcu še niste imeli nobenega drugega naklepa. Jaz sem Vas s svoje strani — tiho skrita za brisačami — še podpihovala. Tudi meni je bila ta igra neznansko všeč — deloma že zato, ker sem Vas izzivala in nad Vami preskušala svojo žensko moč, deloma zato, ker sem s tem počenjala nekaj prepovedanega, izkušala samega vruga in tvegala, da me kaznujejo. Še zdaj me spreletijo dražljivi srhi, kadar se samo spomnim na to. Nemara se zdaj spominjate tudi Vi, gospod Simon?! Včasih je ta najina tiha igra trajala vse do noči, dokler se nisva drug drugemu izgubila v temi in okamnela od napetosti — Vi spodaj na dvorišču, jaz zgoraj na balkonu. Molčala sva in prisluškovala, vlekla na uho in se lovila z očmi, dokler niste prižgali svetilke in me osvetlili. Takrat sem seveda odskočila. Moja ženska nečimrnost mi ni dovolila, da bi si domišljali, da sem tudi jaz čakala na Vas.

Toda tudi Vi ste bili le sin očkovega uslužbenca — preplašni ste bili, da bi me bili prestregli na stopnišču, zgrabili za kito na temenu in me stresli kot poredno deklino. To je bilo pravzaprav vse, kar je bilo narobe. Jaz sem se morala odločiti, da sem Vas poklicala na balkon k sebi. Še tedaj ste prišli čisto zbegani; takoj sem začutila, da Vas moram čimprej razvezati, odrešiti te Vaše sramežljivosti in ponižnosti, ker se mi sicer utegne to maščevati. Nekako tesno mi je postalo. Nekoliko neumno in nesramno sem Vam potisnila v roke glavnik, da sem Vas nekako premotila in da ste me — še zmerom nebogljen mladenič, ki se je znašel na balkonu gosposke hčere — počesali. Srhi, srhi me spreletavajo, gospod Simon! Trepetala sem pred Vami — še danes mislim, da bi me bili tistikrat lahko kar ubili. Česali ste me s težko in nevajeno roko, zaprti in zapredeni vase, potuhnjeni in sovražni — šele ko se Vam je pod nohti nabralo nekaj umazanije od mojih las, da sem zardela do ušes, ste se nekoliko sprostili. Tedaj sva si na lepem postala enaka, izpuhtelo je vse, kar naju je prej zadrževalo in odtujevalo: sklonili ste se in me prav nežno poljubili na rame, jaz pa sem Vam pod vratom napravila toplo gnezdece. Vse je bilo odrešeno med nama, ko le ne bi bili potem šli in napisali tistega pisemca!

Na tisto Vaše razneženo petošolsko pisemce — presodite zdaj sami, gospod L.! — Vam res nisem mogla odgovoriti drugače kot z molkom. Če čisto nič drugega, sem bila deklica, in deklice dozorevajo veliko hitreje kot fantje; danes sva res približno enakih let, toda takrat sem bila že veliko zrelejša od Vas. Imela sem — danes se tega spominjam bolj kot kdaj prej — že čisto ženske oblike. Vi pa ste bili še nedolžen, splašen fantek, niti najnedolžnejša puhka še niste imeli pod nosom. Tudi ko bi bila vedela, da je pisemce vse preponižno, da bi mu ne sledila okrutnost, ne bi bila storila drugače. Zadovoljna sem bila, da ni prišlo v roke naši Matildi, ker bi bila sicer pred vso družino obsojena najhujšega pohujševanja. Poleg tega — zakaj bi si metala pesek v oči — so bile takrat med nama kakor tudi med ljudmi nasploh nepremostljive razlike. Imenujte to, kakor hočete, jaz sem le živela v krogu družine s strogimi moralnimi načeli, ki so naju s sestrico navajali k potuhnjenemu, zatajevanemu in nesproščnemu življenju, toda razlike so bile. Tudi danes so še!

Premišljam, gospod L., spominjam se in premišljam. Toda bodi kakor koli, kljub vsemu ne morem in ne morem razumeti, kaj Vas je pripeljalo do tega, da ste nazadnje storili tisto nepremišljeno in surovo dejanje. Res niste bili otrok premoženjskih staršev, toda Vaš očka je bil vendarle poštenjak in dober delavec, ker bi ga sicer naš očka ne bil vzel k sebi za uradnika in mu dodelil celo stanovanje v svoji hiši. Tudi vzgojeni ste bili dobro. Dokler ste še raznašali Jutro, ste vsakokrat prav tenkočutno pozvonili pri naših vratih — vsakokrat, tudi v času vojne, ko se je vsa okoliška mladina izpridila in se vdajala krajji ali še slabšim rečem. Vi ste popoldne navijali gramofon v kavarni, zjutraj pa ste raznašali časnik — delali ste in pomagali družini. Z eno besedo: nikdar mi nišlo v glavo in tudi danes mi ne gre. Pričakovala sem sicer, da bodo prišli po našega očka, kakor hitro so v bivšem telovadnem domu ustanovili ljudsko zaščito in začeli hoditi po hišah, ampak da boste prišli Vi — tega nisem verjela. Niti potem ne,

ko sem Vas že videla s puško na kolesu. Nazadnje pa ste vendarle prišli prav Vi — ne da bi kogarkoli v hiši pogledali v oči, ste odgnali našega očka, ki je dolga leta redil vso Vašo družino, na stopnišču pa ste mu obrnili celo žepe, da je stopil na ulico kot zadnji tat. In razumljivo: naš očka ni mogel preživeti take sramote!

Tega niste mogli storiti iz ljubezni. Najbrž — tako vsaj sklepam — ste vse to storili zato, ker Vam je tako zgodaj umrla mamica. Prezgodaj ste se morali odtrgati od nje in prezgodaj ste dozoreli, da bi bili lahko zaživel samostojno in premišljeno življenje, svobodno in po pameti. Poleg tega je bil to še vojni čas: vse polno je bilo raznih organizacij in strank, ki so vabile mlade ljudi k sebi kot v materino naročje. Odpovedali ste se pač sami sebi, da ste si pridobili tisto, kar ste najbolj pogrešali — malo varnosti in topline.

P. S.: Tako je to, vidite, gospod L.! Iz gole zavisti vse vidiijo in vse jih zanima, otroka v vozičku pa niti ne opazijo. Potem pa celo sprašujejo in zlobno namigujejo, zakaj se ženska pri petintridesetih letih ne omoži in nima družine. Jaz pa pravim: ni tako trdosrčne ženske, ki bi dandanašnji z veseljem spravila otroka na svet; vsaka ženska se vse predobro zaveda, da se bo otrok nazadnje le moral odtrgati od nje in zaživeti kar sam med temi ljudmi. Usmiljenje, usmiljenje je tisto, ki ženskam dandanašnji ne dovoli, da bi postale matere.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

MAKSIM SEDEJ: Pri mizi 1956 (olje)

V ateljeju, 1934 (olje)

Interier, 1954 (olje)

Zatišje s ptičkom, 1951 (olje)

Noč

Stanko Premelč

Ubijali so psa blizu težkih dvokrilnih vrat, ki so bila na stežaj odprta. Prostor je bil nenavadno velik in visok, strop je izginjal v mraku. Nekje v dnu je bela gola luč neusmiljeno osvetljevala mizo in zdaj že precej neurejene vrste stolov, razpostavljenih v zmeraj širših polkrogih. V zraku je lebdel cigaretni dim, se leno pretakal in v luči kdaj pa kdaj mavrično zasijal kakor nafta. Na robu svetlobe, med velikimi, težkimi stebri, ki so s temeni silili k nevidnemu stropu, je bilo videti, kot da je v prostoru utopljenka, njeni gosti, temni, tu in tam siveči lasje so rahlo nihali, se zvijali in razpletali. Vse drugo je zalivala tema kakor voda, le zdaj pa zdaj so se med stebri zgrbljeno lovili odmevi zlataste svetlobe.

Psa so ubijali metodično, zelo zbrano in popolnoma tiho, vsi glasovi so ostali priklenjeni in jih ni bilo slišati. Pes je bil pravzaprav psiček, čedna, lepo pisana živalca nedoločljive pasme, z dolgimi ušesi in smešno zavitim repkom. Trzal je z zlomljenimi tačicami in dolgo umiral, ne da bi bil enkrat samkrat zacvilil. Potem so se glasovi sprostili, na kamnitih tleh so koraki odhajajočih mož še dolgo zveneli kot bakreni novci. Počasi se je vse porazgubilo, tišina je bila spet dokončna in globoka kakor vodnjak.

Stopila je izza stebra in se približala mrtvemur psičku. Ni bilo videti, da je mrtev. Dlaka mu je bila lepo poglajena, oči zaprte, kakor da spi; in nikjer niti kapljice krvi. Opravljeno je bilo skrbno in nadvse čedno. Vendar ga ni mogla pustiti tu. Bil je njen pes in nihče ni smel vedeti, da je mrtev. Skrbno je pogledala okrog sebe; nič se ni spremenilo, nič ganilo, nobenega glasu ni bilo slišati, ne iz prostora samega ne od zunaj. Vzela je psička v naročje in se splazila čez prag.

Padal je mrak, padala je je noč, mehka krila velike črne ptice so legla na strehe in ulice, svetilke so sekale z ostrimi sulicami v njeno temno perje. Ulica je bila samotna, hiše so strmele same vase s praznimi očmi, za visokimi zidanimi ograjami so molčala drevesa z dolgimi zelenimi lasmi. Hodila je hitro, psiček ni bil težak, njegove teže ni niti čutila. Hotela je najti reko, reka teče in vse odnaša, morala je najti reko.

Ulica se je zožila in se po strmih stopnicah pognala pod zemljo. Pred njo se je odprl širok hodnik, prav tako samotni in prazen, poln blede

svetlobe. Tla in stene so bile tlakovane s sivimi ploščicami, veliko jih je bilo počenih in okrušenih. V enakomernih presledkih so glavni hodnik sekali drugi manjši, ki so vodili bogve kam. Na levi steni hodnika so bile po vsej dolžini druga zraven druge nalepljene slike, nekakšni plakati, na vseh je bilo vitko golo dekle, ki je vstajalo iz penečih mehurčkov in stegovalo roki kvišku. Njene smehljajoče se ustnice so bile v neonski svetlobi mrtvo vijoličaste.

Hodila je še hitreje, hodnik pa se je raztezal pred njo v neskončnost, v neskončnost so se dvigali in pokali mehurčki in vitko dekle se je zmeraj znova mrtvo smehljalo. Njeni koraki so glasno odmevali po tlakovanih tleh, glasovi so se zadevali ob stene in strop in se vračali, šepetali; klicali so se, se lovili, prihajali, odhajali. Zdelo se ji je, da jo prehiteva množica nevidnih ljudi; vendar, bila je sama, samo slike in hodnik, v daljavi skrčen v miniaturno podobo. Potem je zaslišala glas, človeški glas, pel je neko staro pesem, ki je imela veliko visokih zateglih tonov in nepričakovanih padcev, zveneli so kakor kriki. Tudi glas je taval od sten do stropa, nenadoma umrl v kakšnem skritem kotu pa se spet vrnil, podeseterjen z lastnimi odmevi, bil je povsod kakor zrak, kakor svetloba.

Koraki so bili spet tu, bilo jih je zmeraj več, okrog nje so se gnetle sence, bili so ljudje, velika množica, ki je vsa hitela v isto smer. Hodnik se je nepričakovano končal spet s stopnicami, znašla se je na prostem, na široki ulici, ki so jo z obeh strani obdajale visoke stavbe. Pod njimi se je gnetla množica ljudi v veličasten špalir, vsi ti ljudje so dvigali roke in kričali, ampak glasu ni bilo slišati, videla je samo črne jame ust in od silnega čustva spačene obraze. Na temnem nebu ni bilo nobene zvezde, mesec, ozek in nabrušen, je stal nizko, bilo je videti, kot da ulica vodi naravnost nanj.

Špalir je bil tako gost, da ni mogla vanj, ljudje so gledali, kot da je ne vidijo, odpirali so usta in mahali z rokami, tišina je ležala nad njimi kakor pokrov krste. Potem je za njo pripeljal motorist, v črni usnjeni obleki, s čelado in velikimi naočniki čez pol obraza je bil videti kot bitje z drugega sveta. Umaknila se je čisto ob rob, ampak množica je pritisnila naprej, se gibala in krčila, bruhalo iz sebe nove klobke in jih, do kraja vznemirjena, spet požirala. Po vsej širini prazne ceste je prikorakala gruča ljudi, sredi med njimi visok mož z negibnim obrazom in smehljajočimi se očmi, klekajoč od utrujenosti. Množica se je razpočila in se zlila na cesto, napolnila ves prostor, požrla korakajočo gručo in vzdignila visokega moža na rame. Njegova kot iz kamna izklesana glava se je zazibala visoko nad razburjenim vretjem množice. V hipu so bili preko nje in mimo, kakor zrak, nihče se je ni dotaknil ali sunil in ko je gledala za njimi, je skozi njihova telesa zagledala telesa drugih in za njimi okna in ostre robove stavb ob cesti. Mož, ki je jezdil množico, je bil prozoren kakor steklo, skozenj je videla vso dolgo ulico in na koncu blede mesec, oklepala mu je vrat kakor dragocena ogrlica. Dvignjene roke so počasi bledele, tesno zgnete glave s široko odprtimi usti so se v tišini razblinjale v nič, že zdavnaj mrtve prikazni so vnovič razpadle, obrabljene od ponavljanja, ostala je samo ulica, red ploskev in kotov in mesec na praznem nebu.

Psiček je bil zdaj že mrzel in trd, nič več ji ni zaupljivo ležal v naročju in se ji dobrikal s svojo mehko, njegove skrepenele tačice so bile skoro sovražne. Reke ni bilo videti ne slišati, pač pa so se od nekod jeli oglašati zamolkli, temni udarci v pravilnem ritmu. Mednje je od časa do časa zablodil visok, srebrno čist glas kakor oddaljen klic. Potem je bobnanje utihnilo, ozračje je naselila kopica vsevprek pomešanih zvokov. Čisto na dnu je bilo rahlo mrmranje, ki je valovilo kakor morje, na tej osnovi so kot tkalski čolničiči smukali rezki, včasih nenaravno glasni zvoki, segali drug v drugega in se preHITEVALI pa spet združili v renčanju in bobnjenju. Hrup je postajal zmeraj močnejši, ulica se je zčila v širok trg, poln ljudi, nad njimi so lajali zvočniki. Ljudje so postavali v gručah, govorili so in se smejali, med temi otočki se je lepo pomikala reka tistih, ki še niso našli svojega prostora, proti tribuni je bila množica mirnejša in bolj strnjena, na robovih pa se je cefrala in se raztekala. Mimo so prihajale gruče ljudi, solidarno so podpirali drug drugega, s svojo opotekavo hojo so brodili po papirju, odpadkih in cigaretnih ogorkih, nad njimi so plahutale besede in prazne padale pod noge. Potem so zvočniki utihnili, oglasila se je godba, rezki zvoki trobent in činel so mukoma plezali iz kaotičnega hrupa, med nagnetene ljudi se je zavrtala vrsta zaprtih črnih limuzin, ki se je med nenehnim hupanjem le korakoma pomikala naprej. Visoko na nebu so zacvetele pisane zvezde, se v snopih utrinjale in ugašale, najbolj vztrajne so z dolgimi prsti otipavale glave pod seboj in jezno sikale, pokalo je, hrup je naraščal. Pri stojnicah se je trlo ljudi, plečat mož je izbuljenih oči požiral nenavadno velik kos klobase, med prsti se mu je cedila gorčica, ženska z vdanimi očmi je krčevito vlekla za sabo otroka, ki se je cmeril od utrujenosti, roke so se stiskale in razhajale, mlad možič je zavrto nagibal glavo vznak in bruhal neverjetno množino izbranih kletvic, drugi so bruhalo kaj drugega, pest je udarila v brado, dlani so tleskale po hrbtih.

Votkala se je med ljudmi, velikokrat so jo sunili in pohodili, počasi je najhujši hrup ostajal za njo, gruče so bile bolj raztresene in je lažje hodila. Potem je zagledala tudi svetlikanje reke, nizko nad njo je visel pozabljeni mesec in krvavel, voda je lomila njegovo kri kot rdeče steklo. Bila je na mostu, psička pa ni mogla odvreči, bilo je preveč ljudi, nenehno so hodili mimo v obeh smereh, in ob ograji je stal mož v usnjenem jopiču. Kazal ji je hrbet, ampak vedela je, da pazi na vse, na mesec in reko, na skupine ljudi, klobase z gorčico in tudi nanjo. Pod most so vodile kamnite stopnice s čipkasto ograjo in se zgubljale v temo. Tiho se je spustila po njih, reka je bila zelo blizu, zdaj je lahko tudi slišala njeno šepetanje. Ostala je prav pod mostom, njegova črna senca je tesno prepasala vodo, mesec se je premetaval v valovih kakor razparana riba. Približala se je vodi, ampak tudi zdaj ni bila sama, spet je ob ograji stal mož v usnjenem jopiču, njegov hrbet je bil čuječ in pozoren. Odpravila se je torej navzgor in zavila čez most, dolgo je hodila mimo stojnic in se prebijala med ljudmi, dišalo je po razbeljeni masti, vinu in sežganem mesu, z žemljami napolnjene košare so gledale izza pultov kot cvetovi sončnic. Skušala je slediti reki, lovila je njeno svetlikanje med hišami, ulice so postajale prazne, v daljavi je zamiral hrup.

Bila je že zelo trudna, hodila je počasi mimo strjenih hiš, potem mimo vrtov, postajalo je hladneje. Končno se je pred njo odprlo prazno polje, bridka tema jo je skelela v nosnicah, zadišalo je po jutru. Krenila je s poti proti reki, trava je bila težka od rose, v komaj zaznavni svetlobi novega dne se je leno zleknjena zemlja budila in zehala, iz široko odprtega žrela so se izvijale zastave prozornih meglic. Tudi reka se je prebujala, glasno je brusila zobe ob skalah in se z vso močjo gnala po strugi. Naposled je stala na bregu, tik nad mirnim zalivom, kjer je počasi krožila voda, ujeta med breg in divje peneč se stržen glavnega toka. Na vzhodu je zagorelo nebo, zelenkasto zlata svetloba je zmagoslavno izsekala okno v temne gmote oblakov, zemlja pa je bila še vsa siva in brez imena.

Olajšano je stegnila otrple roke in vrgla psička v vodo. Truplo se je potopilo skoraj brez šuma, nekaj korakov naprej je splavalo spet na vrh in se v širokem loku počasi odmikalo proti razpenjeni strugi. Z njim so potovali drobci lesa, raztrgane korenine, do nespoznavnosti izmaličeni ostanki neštetihi brodolomov kakor zvesto spremstvo. Truplo se je obračalo in se odmikalo zmeraj hitreje, se v obrobni valovih glavnega toka vzpelo kvišku, zginilo v vrtincih, ki so se nizali na meji med mirno in deročo vodo kakor votle jagode, in se, odbito od strnjene in deroče vode, po nasprotnem delu kroga počasi vračalo spet v zaliv.

Rezek jutranji veter je bril preko vode in ji mrščil kožo, bila je kamen, bila je drevo, bila je negibna korenina, vkopana za zmeraj nad slepim zrcalom vode, za zmeraj samotna, zvesta priča tega, kar je bilo njeno. Truplo je bilo spet tu, v temni vodi pod njo, odmikalo se je, dan se spet vrne, mrtvi se vračajo, mrtvi so zmeraj tu, vsi živi so mrtvi, nobenega časa ni, ni zgodovine, od naraščajoče svetlobe so jo ščemele oči, ampak svetloba je ostajala na nebu, zemlja je bila še zmeraj siva, potopljena v mrak in brez imena.

**EVALD FLISAR: PROTI VEČERU POSTAJAM
PRESTOL**

da misliš o svetu dobro je lahko kaj drugega
da misliš o svetu slabo je lahko kaj drugega
vzeli so nam roke za imenovanje skupnega
vzeli so nam oči za pojem našega

Leva roka

*Nelagodna do roba prostora
Z imenom samote in tavanja
Bog me gleda iz nebes pekel vame gori
Moral bi roko premakniti*

*Sonce me z vročim odbojem slepi
Z eno kretnjo bi vrnil gotovost in mir
Stopil bi k oknu zagrnil ga
ali zaprl stekleni okvir*

*Roka pa tiha razmišlja bogve o čem
Roka je tja prislonjena
Roka je tja priklenjena
Roka nima oči*

Desna roka

*Nelagodna pri levem kolenu
Palec čuti utrip arterije
Kazalec se muhe otepa
Drugih prstov pa menda ni*

V koži so Tam se ne čutijo
A če arterija utripne močnejše
In muha zapiči ost do krvi
bodo planili prsti

in roka bo segla pač nekam
prijela bo levo roko
in ta bo vstala in segla do stekla
in ga premaknila

Vsemogočnost

roki ležita na mizi in sonca ni več
množica v peklu poje visoko pesem
in bog se je smrtno prizadet
zvil v naslanjač

Potem roki utihneta
iz pekla se stegnejo sence
in bog zasije v bližanju zmage:
sonce je prišlo čez nebo

in mi znova sije v oči
zdaj se več ne odbija zdaj mi sije v oči
— in zdaj: po pravilu: se desna roka
premakne in zdrami levo roko

da bo segla in premaknila sonce

Pripadnost

bog je imel slavnostni govor
in je v njem poudaril značilnosti vere v boga
ploskali smo cerkev je zvonila poldan
z oken so gledale matere v belih predpasnikih

nad nami so letali ptiči v krilatih oblekah
in vedeli smo da se bo nekaj zgodilo
prišla bo zvezda in bo svetila
sinje svetila

vzeli so nam roke za imenovanje skupnega
vzeli so nam oči za pojem našega
zdaj posedamo po stopniščih
matere so nas pozabile
hijene nas ne priznavajo

nato smo vstali da bi segli po sadežih
nato smo vstali da bi videli procesije
mi utrujeni

bog pa na trgu zamišljen
razlaga nekatere značilnosti vere v boga

Oddaljenost

otrok sem imel prijatelja
štrkom sva gnezda odkrivala
reki sva mlin postavila
stari grad sva odčarala

nato sva v zemlji odkrila svet
in iz blata zidala daljno
mesto najinih sanj
drevesom sva veje utrgala
in jih postavila za drevored

pa je sonce vroče svetilo
in je listje suho uplahnilo
tedaj je prijatelj splezal na visok bor
in stegnil roko proti soncu

a kratka je bila on pa je bil
takšen majhen:
zdrobljeno je listje ugasnilo

jaz pa v tem slovesu
proti večeru postajam prestol
za svojo pravico trudnega

SASA VEGRI: IZBOR SODOBNE SRBOHRVAŠKE
IN MAKEDONSKE ŽENSKÉ POEZIJE

Danica Ručigaj

Sedmero vetrov

Vem da te moj lik rani Nič dobrega
Ne moreš opaziti v njem od tega pričakovanja
Ki se je prekleto ujelo v roke medtem ko v
Prostor nič spokojnega na prihaja
Sedem vetrov me je preklelo
Vetrovi zavijajo prekletstvo vse hujše
Se približuje Sedem vetrov me je preklelo
Le kateri je največji Ženi je dano
Imeti le svoje telo
Važen je prvi ki ji je dal ime
Zena sedem vetrov sedem prekletstev
V prostor nič spokojnega ne prihaja
Veter je razmajal svoje neotipljivo telo
In zavija natanko pod trepalnice pogled se temni
Veter ima moč gospodarja Roke so se
Spremenile v veter prekletstvo nosijo
Tretji nenehno kroži okoli glave
In kaže do kam je treba priti
Da bo slišno velikansko rjojenje misli
Ki spoznava umiranje brez vednosti o smrti
Sledov pod stopinjami ni
Četrti veter briše
Peti telo raznaša v drobovje
Nože je pustil da rodú ne bo
Ljubezen je strohnela v šestem zavijanju
Di bi se utišali vsi vetrovi vztrajno zavija
Sedmi Novo prekletstvo v moj rod prinaša

Srebrni nok'ni igri 1960 (Srebrne nočne igre)
Zarobenici na vetrot (Jetniki vetra) 1963

Prividi in sence

Prividi prihajajo nepričakovano in temačno
Naglo se spuščajo po obrisih misli
In nedoločljivi po kitah časa
Nič se ne spremeni po naših skupnih
Ljubljenih ostajamo otroci vseh senc
In teh prividov mrtvih novorojenčkov
Ujeto spletkarimo misli
Njihovo življenje leži pod nogami
S prosečim pogledom in črnino
Telo nenehno sledi sencam
Vztrajnim edinstvenim in nedoločljivim
Po vsakem ljubljenju ostajamo
Priče sebi
Neki večni mrlič se plazi
Skoz naše neutrudne privide
Vabeč nas k brezizhodnosti
V zaprt krog vrta misel
Vse je kakor v našem otroštvu
Zgolj kakšna barva ima naš obraz
In zgolj trše so naše roke

Megla posrka krog
Zgrmimo v nastalo globočino
In ne po svoji krivdi se zapletemo
V nov privid in
Podaljšane sence
Utrujeno ležejo da bi si spočila žena v nas
Krog se nenehno vrti
S piskajočimi nedoločljivimi zvoki
Nemirno prisluškuje okolica
Mogoče bo še hip počitka potekel
Vendar vseeno misel teče in tolče
Po robovih kroga brezupno
Do nas pride zgolj čas
Prividi imajo časten prostor
Sence skrivljene in dolge
Zasledujejo naše otovorjeno telo
Težek in dolgotrajen čas se vzdiguje
Neskončno se spušča vzdolž naših rok
Nekam globoko nas zakopava
In potlej nas uniči brez obžalovanja
Ostajamo prazni in okradeni
Ostajamo razdejani in uničeni
S časom

Prevedel Veno Taufer

Opolnoči so se oglasile divje ptice, izgnane iz vrtov z dragocenimi rožami, naznanjajoč usodo, kakršne še nismo izkusili — ni še bilo takšne ure.

Zelenomodri valovi prekletstva zibljejo vsa jezera. Popotnik začarani, si videl v pesku sledove, ki jih ne razumeš, megle, vroče mrzlice —
— tudi jaz sem v njih padel. Drobovja nekih hitrih zveri se obračajo
naglo

kot čas, in bliski, bliski iz nevidnega diamanta žare prav do dna. V višinah se stapljajo krilate sence pripovedujoč o nenehnem miru — nikoli ga nisem bil deležen. Pokrajine v katere

sem vznesen potoval, pota neprehodna, na katerih sem se srečal s puščavami tako veličastnimi v nepopustljivosti, sem že skoraj zmagal, ko sem dohitel bežeče kuščarice; kraj, kamor pridejo takšni, odreka svojo milost — neštetokrat sem bil prebičan kot zdaj. Večni orli stojijo na vratih in kličejo — zastonj muka! Glej, in žerjav, ki sem ga vzgojil, zaradi njega napajajoč se s slano vodo morja, hoče umreti, ne da bi čakal svit. Imel je moč, da se je vzdignil

nad otočja, krilat kakor je, v službi vonja svoje edinstvene začaranosti, vendar zgolj priklonil se je in šel. Kje so zdaj zdravilne trave,

na katerem pobočju raste drevo, ki zmore končati muke preprostih bitij? Nikdar popred nisem videl teh zvezd, ki se odaljujejo, palminih vejic, ki več nikogar ne razveseljujejo. O koliko vabljivih poletov, koliko let
in letnih

časov — zmeraj je bilo življenje predolgo, izkustvo pa prepičlo. Veslači, premika se obrežje. Bodite milostni z nami, ki smo se rodili

zgolj zato, da bi ohranjali to nerazumljivo skalovje.

Šepet kroži skozi vse izbe. Nasmehi, o kaj so res to stanovitne slutnje
duše,

ki se zastonj muči v mukah tistih razuzdanih krvnikov, ovekovečenih na reliefih dvorcev. Kakor da umiram, pa še boril se nisem, niti ugrabljjal za vzvišenost. Slava brezna, čemu poglej sovražniki?

Sprašujoč tako, nisem dobil odgovora. Jokal sem. V vrtu, v razdedinjenem
carstvu

zdaj že golih kaznovanih zelišč se odigravajo še nikoli videni prizori.

Pa obljuje? Nikar ne spominjaj. Tudi sam sem se zaobljubil, in sam sem se
odvezal. Kdo drug

bi? Opijanjenost od škrlata in blata me sili k padanju.

Most, ki se potaplja, ustavlja vodo v najpolnejšem toku, ljubezen, tudi ti se boš nekega dne umaknila s poti, po kateri gre upanje.

Mnogotere vizije, ki se stegujejo za našimi hrbti — kakšne preteklosti; glej, na kraju, kjer je doslej bilo morje, vstajajo od mrtvih tolažniki, zakaj?

Nikdar jih nisem klical. Če sem že mislil na kaj, mislil sem zgolj
na svoj dom onkraj temnih gozdov, na veselje, na moči, kakršne imajo
le čuti
tistih ptic, ki so že zdavnaj končale svoje življenje, ne da bi puščale
za sabo
karkoli, kar bi nas oviralo v težnji k neznanemu.

Prevedel Veno Taufer

Nestvarne devojčice 1958 (Neresnične deklice)

Čad i pozlata 1962 (Saje in pozlatitev)

Judita Salgo

Širina

Prišla sem
iz globine
gozdov,
da se pred tvojim bregom
razpnem.
Iz teme
gozdov
k samorasli svetlobi
peščenih oltarjev.
Zato sovražim sonca in mesece,
ki ti lomijo dan
in blaznijo tvoje oko
samotarsko.
Prihajam,
bogata
iz bogastva
gozdov,
s suhim in praznim glasom
za jutranjo molitev.

Nokturno

V somraku
kopje svetlobe
razpara reko.
Od nekod šine vonj po ribah

in nebo se napoji s krujo.
Noč posrka
razsuto barvo
in pijana potone
težka od skrivnosti.

Z ustnicami neskončnosti
so se poljubili svetovi
v črnem.
Pomislila sem, da sem reka,
in zagazila bosa v nebo.

Dan

Verjel boš,
da surovost ni samo muhavost
predvečernja,
temveč igra navdušena
nekje v tavanju po svetu,
zaslutena
igra
dajanja in odvzemanja.

Vodno zrcalo

Moj obraz se potepa
od nemilega smeha do neljubega joka.
Moje oko je tujec v mojem domu.
Oko molčeče iskri,
usta slepo govorijo.
Tišina iz štirih sten sveta.
Še vedno nihče ničesar ne reče.
Kupuje mar kdo oči za igračke,
Obraz za cunjice,
roke za motike,
telo za obleko?
Prodajam.
P. S. Če najdete nekaj,
s čimer ne veste kaj bi,
in kar ničemur ne pripada,
vrnite,
to sem verjetno jaz.

Obalom 1960 (Ob obali)

Zadnja vest o meni

Roka sem, bolna od sanj. Če sem v torbi,
me bo izvlekel šolarček, da napiševa, kar veva,
in da se naučiva radirati.

Kakšen trenutek je to, ki ničesar ne pomeni? Z mislimi
kot hiša premišljujem, kako se pripoveduje to,
kar se v hipu reče, a potem pozabi.

Če bi odšla po poti svetnikov, bi se mogoče
spremenila vsaj ena gruda zemlje v oko.

A jaz nosim navadno kapo življenja in leta. Imam ljubkost, ki sem
si jo sposodila od jutrišnjega dne, srajco, ki zanjo nisem imela dovolj niti,
in življenje, ki mu včasih pozabim
prvi grizljaj.

Beremo nad zaprtimi platnicami.

Jutri v divjem prepiru izdamo
skrivnosti,

Preveč vemo,

da bi si zapomnili

grozno pesem vode,

ki ne teče.

Daljava spreminja ustje.

Na ulicah

ljudje zapenjajo plašče

in globoko skrivajo roke.

Pripravljajo posteljo

za drugi sen.

In povest se lahko začne.

Dragi moj, sužnjem ne dajejo plač, a vseeno

te vprašam, koliko hiš ima naša vas. Nisem

še vraževerna, a zvedeli bodo ljudje za številko moje hiše.

Ne reči, da sem nora, ker se čudim piščancem, ki o njih praviš,

da so rumeni

Tudi norega včasih zaboli glava.

(To je zadnja novica o meni.)

Poslednja vest o meni 1960 (Zadnja novica o meni)

Čas odhaja nekam v neskončnost

Vse lepo listje poletja
je v nama.
Odpovedujeva se večnosti
časa,
Ljubezen moja,
reke pa tečejo
in morja se selijo v oblake.
Ostajava v poletju
pozabljena
in pričakujeva meščeve mene,
Ljubezen moja,
reke pa tečejo
in morja se selijo v oblake.
Zaobljujeva sedeže
časa
v majhnih hišicah
zraven obrežij
najinih zelenih svetov.
Zaznamujeva začetek
velikanskih selitev ptic
in ostajava sama
sred izgubljenih rumenih kljunov časa.
Ljubezen moja,
reke pa tečejo
in morja se selijo v oblake.
Ostajava brez najinega
lepega listja poletja,
ostajava brez najinih
majhnih zelenih svetov.
Ptice so zdaj nekje
daleč nad puščavami,
Ljubezen moja,
reke pa tečejo
in morja se selijo v oblake.

Obrežja, ki se zgublajo v daljavi

Ti si nekje daleč
v zraku,
ki ga kdaj pa kdaj
zažigajo tvoji pogledi.
Nekam daleč si odtaval
in pozabili so te čas
in žgoči dnevi poletja.
Letni časi določajo
tvoj prihod,
Daljna Dežela,
Skrita Celina.
Ne najdem te niti v morju
niti v oceanu.
Nekje si
kakor presenečenje,
ki izziva bliske,
ki vznemirja ptice,
ki se izogiba mest
in nadaljuje pot nekam daleč,
kjer te nihče nikoli
ne pričakuje.
Daljna Dežela,
Skrita Celina,
v tebi se lepšajo
nevidne gube vetra,
v tebi se rojevajo
glasovi polja,
v tebi se skrivajo
najlepši dnevi let.
Daljna Dežela,
Skrita Celina,
tebe pa ni
niti v morju
niti v oceanu.

Prevedel Veno Taufer

Vremeto gonema 1965 (Časa ni)

Otroci rastejo

Otroci noro rastejo
in hitijo
Otroci hitijo kot mlada solata
štirinajstletniki kot iz čistega stekla
prodirajo
in s svojimi kozlovskimi telesi
trgajo čas in pretesne srajce

Altovsko odmevajo bakreni cepci
kot rumene črte
v čas
v zrak
v našo zavest

Otroci rastejo
vihrajo
v mesto
na trolejbus
med kostanje in v Topčider
naraščajo šestnajstletniki
kot revolucija
požar benzina
in geometrijsko zaporedje
toplo se širijo
in rastejo in rastejo in rastejo
polnijo prostor
pojo pesmi
presegajo brzine
globoko dihajo
zardeli in nežni
prodirajo široko odprtih žarometov na obrazu
s svojo prostostjo
s svojim mehkim upornim smrčkom
s svojim gladkim bogom mladosti

Reka

ugaja mi treskati z vrati
ugaja mi treskati z vrati
ugaja mi treskati z vrati

osvojila bom veselje
osvojila bom srečo
osvojila bom dragega

molčite ko govorim
molčite ko pojem
imetje me radi kadar nisem tu

Človek za ljubezen

Nosi vetrovko
s privihanim ovratnikom
v očeh male žarnice in trolejbusi
za nikogar se ne zmeni
v žepih koščene roke
ki z njimi igra rokomet
Vedno vseeno je
ko ga piči bere Prousta
nikoli ne bo slaven
niti morfinist
ampak miren kot velika hiša
ki ne klati neumnosti

Na polici

Za to je bil potreben čas
za to je bil potreben čas
in da umrem
in da postanem krožnik
za to je bil potreben čas
tako dovršen okrogel
tako krožnik
tako emajliran
o za to je bil potreben čas
da politiran
da zlakiran
bel
vesel
miren

bilo je potrebno pa je tudi minilo

zdaj samo skrbim
zdaj samo skrbim
zdaj samo skrbim
da se ne zdrobim

Pot

v tišini
v planini
v samoti
v modrini
Budovo stopalo
vtisnjeno
smehlja se
zrak je lahek
in sonce ljubko
kot otroško oko
daljave omamne
svitanje limone
in svileno
svitanje zeleno
jabolkasto
in v dnu gozda
ki poln je golobic
razsuti safirji
žarijo.

Privezani zaradi gotovosti
potniki bruhajo v papirnate vrečke
hiteč v kuhinjo
polni aluminija in sintetike
boječ se da ne umrejo
za rakom
polni onemoglih magnetofonov
potniki leteč po nebu
bruhajo v papirnate vrečke
privezani s pasovi varnosti
k vosku Ikarovih kril
potniki letijo k soncu
in kadijo da bi ga shladili.

Mlada se po Kosovu napoti
najde ne nobenega junaka
da okopa z mrzlo ga vodico
da z rdečim vinom ga odžeja
da z bolj belim kruhom ga nasiti
mlade se po polju napotijo
najde tam nobena ne junaka
vsi junaki so že obmolknili
v šoto so se mladci spremenili
v dnu morja
v dnu kalne vode
vode ki življenje nam je dala

in do kdaj še bomo vdano predle
doklej bomo vdano
volno neprišlemu odiseju
na otok
prihajajo snubci z reaktivnimi letali

otok se je navadil krvi
poln puščavskih trav brez korenin
turistov ki pijejo nevestino vino
in kopajo se v okupiranem morju
na frigidni mesečini
in na daleč ljubimkajo neprijazno
med robidnicami
med smokvami
ne vidijo starca ki pelje z morja
okostje mogočne močne ribe
»jaz ki sem spustil puščico čez krov
in ubil brata
brata«
ker oni ne morejo
ne morejo
ne morejo
iz svoje zamazane kože
iz očesa
iz samote
iz filma
ne morem združiti ničesar z nečim

daj mi ključe od temnice
moram iti jih pogledat
naj me pridejo pogledat
ko trohniijo na smetišču
ko se jokam v zabavišču

glej
glej
glej

razsuti safirji žarijo.

Voleti 1960 (Imeti rad)

Tako mineva telo

Prišla sem da bi spoznala dogovore
a glej dogovarjati se moramo za besedo

*

In takole se spet po velikem čudežu dogaja
da odločam
in prične me po svoji stari navadi iz kota v kot
nositi korak prek krvi
vse je tu za najnavadnejšo nestalnost
a še ne kršimo zakonov
še vzajemne uslužnosti nismo izkazali

*

In vse nam je bilo posojeno
če obsodijo nas ali ne vrniti moramo
zadovoljni ker se poznamo
ker se lahko srečujemo ljubimo
in odidemo za nekom drugim
bili smo bratje v orožju
a ni kaj podtikati
jutrišnji dan se z ničimer ne loči
od kaste prekletih pripadli smo izbranim

*

Razuzdano je udarila mlada svetloba
in moja ravnodušnost je na široki poti
lahko se zgubi
v premetenih členkih
svoboda je bila od nekdanj drugačna kot moje kretnje

*

Ne svetujem sebe ampak svoje roke
ki odhajajo v prezrto smer
in povzročajo da se obstajajoča vlada boji podložnikov
drugače bi jih morali vzgajati
da bi bil pravičen plen
da bi ne bilo milosti pri odstopanjih

Deklice mi pravijo da jih ponoči
obiskujejo stasiti in bledi fantje
vroči zavreli
pravijo da jih obiskujejo mrtve matere in očetje
dekllice so čisto čisto majhne ustne
in mi tiho govorijo
pravijo da jih vsako noč obiskuje zrelejša smrt

Zdaj me že psi in tudi oblaki več ne poznajo
vzneseno lepo rečejo takole gre mimo telo
možnost da se konča popoldan
in vse je lahko bilo izgovor za proslavljanje
ampak čigavo telo katere ljubezni
ko se pri tem nič novega ne počne
in potrebno je reči kako dan ni končan
kateri dan je to
ki me nedotaknjen sili da sodelujem

Tako prolazi telo 1965 (Tako mineva telo)

ANTONIO MACHADO: GALERIJE

I.

Raztrgan je oblak; na nebu
mavrica zasije,
soj sonca in dežja
raván oblije.

Zbudim se. Kdo je zbrodil
čudežne kristale mojih sanj?
Srce mi bije,
preplašeno, burno.

... Limonov gaj cvetoči,
vrt cipres,
zelená trata, sonce, voda, mavrica ...
in voda na tvojih laseh ...!

In vse se je izgubilo v spominu,
kot mílne mehurčki v vetru.

II.

In bil je démon mojih sanj, najlepši
angel. Kakor jeklo
so mu sijale zmagoslavne oči
in s krvavečim zubljem
baklje je razsvétlil
duše hram podzemni.

— Ali boš šel z menoj? — O, ne, nikar, grobov
in mrtvih me je strah.

Ali železna roka
mi zaklešči dlan.

— Boš šel z menoj? — In šel sem v snu,
od rdeče lučke zaslepljen.
V podzemlju pa so zarožljale verige
in vzdignilo se je besnenje zaprtih zveri.

III.

Na pragu sanj so me poklicali...
Bil je ljub in dober glas.

— Povej, boš šel z menoj, da vidiš dušo? —
Srca se mi je dotaknila neka nežnost.

S tabo vselej! ... In šel sem v snu
skozi širno, zapuščeno galerijo,
ob sebi sem čutil čisto oblačilo
in rahli utrip prijateljske roké.

IV.

Lepega dne je veter poklical
z jasmínovim vonjem moje srce.

— V zameno za to dišavo
želim dišave tvojih vrtnic —

Nimam vrtnic; v mojem vrtu
ne najdeš več rož, vse so umrle.

— Odneseš bom torej jok potokov,
orumenelo listje in otožne glavice cvetov. —

In zbežal je veter... Srce mi je zakrvavelo...
O duša, kam si dala svoj ubogi vrt?

V.

Danes boš zaman iskal
utehe svoji bolečini.

Odnesle so ti vile
ves lan tvojih sanj.
Tih je vir
in v vrtu žalost.
Danes so ti ostale le solze
za jok. Samo še jok, tišina!

VI.

Zdaj je vseeno, če se zlato vino
čez rob kristalne tvoje čaše peni,
ali če kisli sok zamaže čisti vrč...

Ti veš za skrivne galerije duše,
ti veš za póta sanj
in za večer spokojni,
kamor gredo v smrt... Tam te čakajo
tihe vile življenja,
da te tja v vrt pomladi večne
povedejo nekoč.

VII.

Hiša zaželena,
kjer prebiva ona,
vrh kupa smeti ruševina
in podrtija, razkriva
črno, črvivo
in zveženo ogrodje iz lesa.

Jasna mesečina,
prek sanj razlita, v oknih
se srebri. Potrt, v ponošeni obleki
koračim po stari ulici.

VIII.

Pred bledim platnom zgodnjega večera
vstaja cerkev, s šilastimi stolpi,
s širokim zvonikom, pod katerega streho
se počasi zibljejo zvonovi,
— vstaja, mračna in visoka.

Zvezda je solza
v modrini nebeški.
Pod jasno zvezdo
plava kot scefrana volna
pravljíčna meglica iz srebra.

IX.

Večer miru, skoraj
blagi pokoj duše,
kjer sem mlad, kjer sem bil mlad,
ko je Bog to hotel, kjer
je nekoliko radósti zame . . . daljne,
da se je lahko sladkó spominjam.

X.

O svetli čas večera!
Začaran je zrak.
Štorklja bela
v snu tam zgoraj plava,
lastovke švigajo sem ter tja
in sloka krila zlatemu vetru odpirajo,
v mili večer gredo vse, v daljavo
se jata zaganja in sanja . . .

Le ena se vrača kakor puščica,
sloka krila zgodnjemu mraku odpira
in išče pod streho svoj črni kot.

Bela štorklja,
kakor kavelj,
vsa mirna, brez oblik — tako brez smisla! —
nad zvonikom.

XI.

Ali naj s tabo umre čarobni svet,
kjer hrani spomin
najčistejše dihe življenja,
belo senco prve ljubezni,

glas, ki ti je ganil srce, roko,
ki bi jo rad zadržal v snu,
in vse ljubezni,
ki so kanile v dušo in v nebo globoko?

Ali naj s tabo umre tvoj svet,
staro življenje v tvojem in novem redu?
Nakovalo in topilnik tvoje duše
delata za veter in za prah?

XII.

Gola je zemlja
in duša tuli na bledem obzorju
kot gladen volk. Kaj iščeš,
pesnik, na zahodu?

Bridka je pot, zakaj koraki
težé srce. Veter brije,
noč se spušča in daljava
te greni...! Na beli poti

se črnijo otrpla drevesa;
na oddaljenih gorah
zlato in kri... Sonce je mrtvo... Kaj iščeš,
pesnik, na zahodu?

XIII.

Polje

Večer umira
kot majhen ogenj, ki pojema.

Tam daleč, vrh gorá,
je še ostal sijaj.

In to okleščeno drevo na beli poti!
Zjokal bi se nad njim!

Jočeš?... Med zlatimi topoli,
tam daleč, senca ljubezni te čaka.

XIV.

*Kitara v krčmi, danes za valček,
a jutri za polko,
kakor kdo pride in udari
po tvojih zaprašenih strunah,*

*kitara v popotni krčmi,
nikoli nisi bil, niti ne boš poet.*

*Ti si duša, ki praviš svojo samotno
harmonijo popotnim dušam.*

*In kadar te sliši popotnik,
začuje v snu domačo pesem.*

XV.

Prerod

*Galerija duše... Duša detinja!
Njena mila, jasna zarja
in majhna zgodba
in radost novega življenja.*

*O, znova se roditi, spet hoditi
po stezi izgubljeni in znova najdeni!*

*In znova začutiti v svoji roki
znani utrip prijazne
roke materine... In iti v snu
iz ljubezni do roke, ki nas vodi!*

*Pota naših duš
ravna skrivnostna roka.*

*Nerazumljive so in neme,
ničesar ne vemo o njih.*

*Najgloblje besede
modreca nam povejo
le to, kar žvižga veter šumljajoči
in poje val, ko se zatoči...*

XVI.

*V sanjah morda, pod roko
sejalca zvezd je zazvenela
pozabljena in stara melodija,
kot glas neskončne lire,
ponižni val, a našim ustam vino,
nekaj resničnih besed.*

XVII.

*Spoznal se boš morda, če pomniš
nejasne podobe minulih sanj,
tega žalostnega dne, ko hodiš
z odprtimi očmi.*

*Najvišji dar spomina
je priklicati svoj sen.*

Poetika

... Misлил sem, da pesniški element ni beseda kot zvočna vrednota, ne barva, črta ali kakršenkoli skup občutkov, temveč da je to globok utrip duhá; to, kar ti leži na duši, če sploh kaj leži, to, kar ti duša govori, če sploh kaj govori, z nekim posebnim glasom, kot odgovor na vprašujoče dotike sveta. In misлил sem tudi, da človek lahko ujame nekaj besed tega skrivnega monologa, pri čemer lahko loči živ glas od mrtvih odmevov; s pogledom, uprtim vase, lahko tedaj bežno osvetli svoje srečne misli in ves mozaik čustvovanja. Moja knjiga na ni bila načrtna uresničitev teh zasnov, bila pa je moja tedanja estetika...

(1907, Uvod k »Soledades, Galerias y otros poemas«)

... Žrtve smo nekega dvojnega zrcaljenja. Če gledamo navzven in se trudimo, da bi prodrli v bistvo stvari, se naš zunanji svet zamaje in se nam slednjč sesuje, brž ko se dokopljemo do prepričanja, da ne obstaja zaradi sebe, temveč zaradi nas. Če pa se ozremo vase, prepričani o najgloblji resnici, tedaj se nam zdi, da vse prihaja od zunaj, in naš notranji svet — mi sami — je zdaj na vrsti, da izpuhti. Kaj naj torej storimo? Spletamo nit, ki nam je dana, sanjamo svoj sen, živimo? Edino tako lahko dovršimo čudež porajanja. Človek, ki obrača pozornost vase, duši edini glas, ki bi ga lahko poslušal, to je svojega, zakaj zunanji šumi ga preglasé. Ali naj bomo zgolj gledalci sveta? Toda oči so nam polne razuma, razum pa razčlenjuje in razkrajja. Kmalu bomo zagledali gledališče v razvalinah in našo lastno senco slednjč samo na odru. In misлил sem, da je naloga pesnika, da najde nove pesmi o večno človeškem, da ustvari oživljene pripovedi, ki bodo živele, čeprav so njegove, same po sebi...

1917

... Mnogo bolj pa mi je pri srcu doba, ki šele prihaja, in pesniki, ki bodo vstali iz nje, brž ko skupen napor razvname srca. Razumljivo je, da vojna ni prinesla novih idej — iz pesti se ne rodé ideje — ali vsakomur je jasno, da se je človeško drevo pričelo obnavljati pri korenini in da gre ta novi val življenja proti luči in zavesti. Zagovorniki neke socialne ekonomije, ki je že do kraja zavožena, bodo seveda še dalje pripovedovali svoje stare bajke in sanjali o vseh mogočih restavracijah. Zdi se, da ne vedó, da se življenje ne restavrira, in tudi ne sestavlja, temveč se lahko le obnovi ali pa propade. Edino tisto večno, kar nikdar ne preneha biti, bo vnovič razkrito in znova se nam bo zatočil homerski studenec ...

Toledo, 1919

... Moderna poezija, ki po mojem mnenju vsaj deloma prihaja od Edgarja Poeja, je vse do naših dni ena sama zgodovina vélikega problema, ki ga vsadita pesniku dva impertiva, nasprotujoča si na neki način; to sta bistvo in čas.

Logično mišljenje, ki si prisvaja ideje in zajema bistvo, je dejavnost, ki »razčasuje«. Logično misliti, pomeni odpisati čas, umevati, kot da ga ni, ustvarjati gibanje, ki se ne spreminja, uporabljati nespremenljive postavke. Načelo identičnosti — ničesar ni, kar ne bi bilo enako samo sebi — nam dopušča, da se zasidrano v Heraklitovi reki, ne da bi pri tem zasužnjili njene hitre valove. Vendar pesniku ni dano, da bi mislil zunaj časa, zakaj lastno življenje, ki ga on misli, zunaj časa ne bi bilo popolnoma nič.

To je vzrok, da nisem istih misli s pesniki dneva. Le-ti se nagibljejo k brezčasnosti lirike, zlorablajo pri tem umetnost ritma, in postavljajo prispedobe bolj kot koncept, ne za zbujanje čustev. Strinjam pa se s pesniki Antologije, katero zdaj pripravljam, ki zajemajo svojo liriko »iz same žive vodé življenja«, kot pravi Tereza Avilska. Ti bodo znova povrnili slavo romanticizmu, ne da bi bili sami romantiki, tistemu romanticizmu, ki je s časovnim pregovorom podkrepil svojo najboljšo pesem, tako kot je Carnot s svojimi načeli v času uokviril najbolj splošni zakon narave.

In vendar govorijo o nekem novem klasicizmu in celo o neki poeziji razuma. Razum ni nikdar pel, saj to ni njegova naloga. Služi pa poeziji — ne da bi ji nasprotoval — s tem, da ji postavlja impertiv bistva. Poznamo namreč tudi poezijo brez idej, brez bistvene vizije. Toda pesnikove ideje niso formalne kategorije ali logični oklepi, temveč so neposredna intuicija biti, ki se uresničuje, to je, njegovega lastnega bivanja. Te ideje so torej časovne in ne kakšni eksistencialistični elementi, v katerih dobiva čas obsolutno vrednost. Nemir, bojazen, strah, vdanost v usodo, up, nepotrpežljivost — ves to, kar pesnik poje, je znamenje časa in obenem odkrivanje bitja v človekovi zavesti ...

1931

Življenje

»Rodil sem se v Sevilji, v neki julijski noči leta 1875, v sloveči palači 'de las Dueñas', ki stoji v ulici istega imena. Moji spomini iz rodnega mesta so bolj otroške narave, zakaj z osmim letom sem odpotoval v Madrid, tja so se preselili starši, in tam sem prišel v zavod Institucion Libre de Ensenanza. Na tamkajšnje učitelje me veže lep spomin in globoka hvaležnost. Potoval sem nekoliko po Franciji in Španiji. Leta 1907 sem dobil katedro za francoski jezik v mestu Soria, tam sem nato poučeval pet let. Tam sem se poročil, tam mi je umrla žena; spomin nanjo me poslej večno spremlja. Preselil sem se v Baezo, tu še danes prebivam. Moje razvedrilo so sprehodi in branje ... (1917)

Dodajmo še, da je Antonio Machado študiral filozofijo na madridski univerzi in tam opravil doktorat. Leta 1919 je bil prestavljen na inštitut v Segovijo, nato pa na inštitut Calderón de la Barca v Madrid. Bil je izvoljen za člana španske akademije. V sodelovanju s svojim bratom Manuelom je napisal več gledaliških del. Ko je izbruhnila državljanska vojna, se je Machado postavil na stran Republike. Po izteku bojev je šel čez francosko mejo in umrl v mestecu Collioure v začetku leta 1939.

Delo*

Poezije Antonia Machada sestavljajo tile cikli: Soledades — Samote (1899 do 1907), Del Camino — S poti, Canciones — Pesmi, Humorismos, Fantasias, Apuntes — Humorizmi, fantazije, zapiski; Galerías — Galerije (1903—1907), Campos de Castilla — Kastiljska polja (1907—1917), Elogios — Hvalnice, Nuevas Canciones — Nove pesmi (1917—1930), Poesias de la guerra — Vojne pesmi (1936—1939).

* Po izdaji: Poesias de Antonio Machado LOSADA, Buenos Aires 1965.

Izbral in prevedel A. Capuder

Korak v prazno

Polemična razmišljanja ob načrtu ponovne šolske reforme

Božidar Debenjak

Znana pravljica pripoveduje o čarovniškem vajencu, ki je obvladal formulo klicanja duhov, toda ko jih je izzval, jih ni znal več krotiti; z magičnim rotenjem je skušal mojstriti povampirjeno stihijo, a brez uspeha. Ta črnošolec je prototip voluntarističnih reformatorjev vseh časov in sistemov.

Politični voluntarizem kot ena od konstituant politične zavesti spremlja našo družbo že vrsto let, botroval je že vrsti slabo premišljenih, a daljnosežnih odločitev, stopa zdaj bolj, zdaj manj v ospredje, s svojimi manifestacijami pa je trajna nevarnost za stabilen družbeni napredek, ogroža pridobitve socialistične demokracije in v zadnji instanci krepi birokratizem.

Politični voluntarist je prepričan, da lahko z urejajočo voljo, izraženo v političnih odločitvah, kreira svet; da mu je treba to urejajočo voljo samo izreči v direktivah, sklepih ali zakonih — in družbena stvarnost se bo preobrazila. Nujne neuspehe tega voluntarizma pozdravljajo pikre pripombe z desne in škodoželjni nasmeški zbranega filisterija, spremlja pa ga potrtnost in bridek samoposmeh v vrstah tistih, ki so za »stvar«, pa ne morejo realno vplivati na odločanje, ker mnoge najodgovornejše sistemske odločitve obidejo možnost za demokratično javno razpravo. Namesto vsestranske, strokovno poglobljene in široko demokratične razprave se ob takih odločilnih vprašanjih prenekaterokrat forsirajo »od zgoraj« prenagljene odločitve, za katere ni pretehtana niti sposobnost družbe, da jih personalno in materialno realizira, niti potreba, da se prav taka sprememba izvrši, niti predvidljivi humani nasledki. V nadaljnjem razvoju se potem tacite odstopa od proklamiranih stališč — ki so bila medtem povzročila materialno in moralno škodo — odstopa brez kritike; če pa je tu kritika, potem leti na *zgodovino*, ker da »so bile take rešitve nujne«, ali na *okoliščine*, ker da so v izvajanju nastale »določene pomanjkljivosti«; dostikrat pa je samogibanje empirične realnosti, ki ima seveda svojo dialektiko, kratko malo miselno poistoveteno s hoteno realnostjo — na mesto analize empirične realnosti in skrbne kontrole rezultatov družbenih makro-

eksperimentov¹ stopa samoprevara, da je bilo hoténo v bistvu tudi doseženo, v »nekaterih pomankljivostih«, ki so bile opažene, pa velja videti subjektivne slabosti.

Neposredni družbeni nasledek take »presoje« je potem izdaja novega sklepa ali zakonskega akta, v katerem se »sumirajo doseženi rezultati« in ki »pomeni nadaljnji korak v razvoju« — ki pa bo po doseženi družbeni škodi prav tako postal neostvarjen (ker neostvarljiv) potiskan papir. Bil bi čas, da povzamemo nauk iz naše zakonodajne inflacije, ki je komajda manjša od nekdanje inflacije v drugi veji tiskarstva — v tiskanju papirnatega denarja.²

Eno od najodgovornejših področij družbenega razvoja je področje šolstva in vzgoje. In prav tu nas zdaj zvezni sekretariat za izobraževanje in kulturo sooča z najčistejšim voluntarizmom »Osnutka tez za zvezni dokument o izobraževanju«. Okrutna resnoba problema naj opraviči ostrino kritike.

Ker je jedro nove reforme šolstva druge stopnje (tj. srednjega šolstva), se v teh razmišljanjih omejujem nanj, druga vsebina Osnutka in priložene dokumentacije mi je le za okvir.

Izhodišče reforme

»1. Srednje izobraževanje stoji v neposredni funkciji razvoja proizvodnih sil družbe (stoji u neposrednoj funkciji razvoja proizvodnih snaga društva), skupnosti zagotavlja najštevilnejše kontingente raznovrstnih kadrov in kot tako mora predstavljati enotnost različnih ustanov in oblik izobraževanja;

2. Znanstvene in tehnične osnove sodobne tehnologije in organizacije družbeno-ekonomskega življenja, kot tudi enakopravna udeležba vseh državljanov v samoupravljanju predpostavlja zvišanje skupnega izobrazbenega standarda vseh delovnih ljudi;

3. Integracija znanosti, tehnike, tehnologije in organizacije družbeno-ekonomskega življenja vnaša radikalne spremembe tako v sfero splošnega kot tudi v sfero strokovnega izobraževanja, ki na tej stopnji stoje v medsebojni funkcionalnosti;

4. Tako obravnavanje značaja in funkcije srednjega izobraževanja istočasno predstavlja bistvo demokratizacije sistema izobraževanja, izgubljajo se protislovja med manualnim in intelektualnim delom, vsakemu

¹ Da se izognemo nesporazumom: vsaka kreativna politika je v nekem pogledu makroeksperiment. Zato ne gre kritizirati političnih eksperimentov *kot takih*; pač pa mora biti v družbi prostor za vseobsežno znanstveno presojo, zadevajočo celotno metodologijo eksperimenta, teoretska izhodišča in rezultate. Pri tem dostikrat preseneča, kako zelo se presoja (ali kritika, ki je v zvezi z grškim glagolom krino — (raz)ločim, sodim) v smislu Stritarjevih sodobnikov asociira »kritika-kri-krivica-kriminal«.

² Da bom do kraja jasen: nedvomni uspehi so bili v našem povojnem razvoju doseženi povsod tam, kjer se je dejansko izrazil obči družbeni interes, medtem ko je prevlada voluntarističnega subjektivizma vselej povzročala večjo ali manjšo družbeno škodo.

državljanu pa se nudijo enake možnosti, da se izobražuje bodisi za delo v proizvodnji ali za nadaljevanje izobraževanja.«

Brez sprememb citiram po materialu, ki smo ga prejeli poslanci prosvetno-kulturnega zbora ZS (republiška skupščina SRS v trenutku ko to pišem, uradno nima materiala. Nisem si dovolil nobenih stilnih popravkov. Ne morem pa se otresti skušnjave, da te teze logično preanaliziram.

Prva teza: neposredna funkcija srednjega izobraževanja proizvodjalnih sil družbe, (ko) izobražuje raznovrstne kadre v velikih kontingentih »in kot tako mora« biti enotnost raznovrstnih ustanov in (v njih institucionaliziranih) oblik izobraževanja.

Sestavljači tez so se skrbno omejili na *izobraževanje*. Pri tem v pravkar raztolmačeni tezi nastopajo *ljudje* pod imenom »proizvajalne sile družbe« oziroma kot »raznovrstni kadri v velikih kontingentih«. V čem je differentia specifica srednjega šolstva, ni docela jasno, ker tudi s tako omejitvijo človeka na »proizvajalno silo« vendar ni šole, ki ne bi neposredno razvijala ljudi. Če pa ta formulacija pomeni, da srednja šola neposredno usmerja v materialno proizvodnjo, potem ne obsega precejšnjega dela srednjega šolstva, razmejuje srednje šolstvo nasproti osnovnemu in ne začrtava meje med srednjo šolo in univerzo, kjer tudi na polovici fakultet »izobražujejo« za neposredno udeležbo v materialni proizvodnji. Razlika bi bila potem samo »v velikih kontingentih«. Naj bo že kakorkoli: v nobenem primeru ne sledi, da bi moralo biti šolstvo na srednji stopnji zaradi prej navedenega *enotno*, najmanj pa v tisti obliki enotnosti, ki nam jo predlagajo sestavljači tez: uniformna dvoletna politehnična šola plus eno- ali dveletno različno nadaljnje šolanje, ki naj nadomesti srednje šolstvo (gimnazije ipd.). Potrebo po enotnosti srednjega šolstva je treba dokazati pač kako drugače.

Druga teza: tako sodobna tehnologija kot samoupravni sistem zahtevata višji skupni izobrazbeni standard *vseh* delovnih ljudi.

Kot družbeni cilj je ta deklaracija zelo pozitivna. Toda pred postavljanjem te zahteve je treba realizirati drugo zahtevo: vzpostaviti deklarirani nivo osnovnega šolstva. Celo v Sloveniji nismo z osnovnim šolstvom zagotovili enake startne osnove vsej mladi generaciji, da ne govorimo o *vseh delovnih ljudeh*, med katerimi je v državi še četrтина nepismenih. Ko pa se govori o sredstvih, pozabljamo na konsekvence iz gornje deklaracije. Zakon o finansiranju šolstva zagotavlja npr. šolstvu v naši republiki le 86 % sredstev za *tekoče potrebe* iz rednih virov, za ostanek pa bo treba iskati dodatnih virov. Kako bomo potem našli sredstva za povečanje skupnega standarda za vse delovne ljudi, razen na papirju, na katerem je tiskan zakon? ko imamo v SFRJ celo fenomen »sekundarne nepismenosti«? Ta pozitivni družbeni cilj bi bilo mogoče doseči samo z radikalno prerazdelitvijo nacionalnega dohodka, za to pa nam odgovorni vsak dan zagotavljajo, da, prvič, zanjo ni materialnih možnosti, in drugič, da jo spremljajo nevarnosti zmage birokratskega centralizma.

Tretja teza: integracija znanosti, tehnike, tehnologije in organizacije družbe (»društveno-ekonomskog života«) radikalno spreminja splošno in strokovno izobraževanje, ki sta na tej stopnji »medsebojno funkcionalna«.

Ce tu abstrahiramo od standardnega pojmovnega monstruma »družbeno-ekonomsko življenje,³ nam ostaja uganka, kje in kako se rečena integracija dogaja in kakšne nasledke more in mora imeti za šolstvo. Že več ko sto let se medsebojno prežemajo znanosti, ki iz dneva v dan bolj zahtevajo poglobljenega teoretskega mišljenja; tehnika in tehnologija postajata bolj in bolj odvisni od »bazičnega« raziskovanja v naravnih znanostih — to je izraženo v stavku, da »znanost vse bolj postaja proizvajalna sila«. Vzpon naravnih znanosti (in te so, kot bomo videli, tu skoraj izključno mišljene), ob vsej njihovi komplicirani eksperimentalni tehniki, je hkrati in zelo odločno njihova poglobljena teoretizacija — vse bolj postajajo »misleče« znanosti, še posebej v primeravi s teoretsko nebogljenimi predhodniki današnjih znanstvenikov v empirističnem naravoslovju 19. stoletja. To pa je tudi *edina* empirično ugotovljiva integracija prej omenjenh sfer: tehnolog mora biti teoretsko sposoben »držati korak« s teoretsko znanostjo, da bi lahko le-ta reševala tudi njegove, tehnološke probleme. Atomska elektrarna je samo ena od realiziranih možnosti atomske fizike in »integracija« med njima je mogoča samo v zgornjem pomenu. Upajmo, da se v obravnavani tezi ne izraža znana bornirana miselnost, češ da lahko atomsko fiziko v šoli nadomestimo z naukom o atomski elektrarni. Obenem pa moramo ugotoviti, da bi bila optimalna srednja šola sedanjosti in najbližje prihodnosti tista, ki bi dajala čim širšo splošno razgledanost in razvijala možnost za pojmovno mišljenje — edino absolventi takih šol bi bili zmožni iti v korak z vrtoglavim spreminjanjem tehnologije. Seveda pa bi tudi taka šola zahtevala predvsem podgraditve z zelo solidno in uspešno osnovno šolo. Ta pa celo ob ustavnih zagotovilih ostaja v mnogočem še program.

Četrta teza: v prejšnjih treh tezah je zapopadeno bistvo demokratizacije izobraževalnega sistema saj se izgublja »protislovja« (pač nasprotja!) med ročnim in umskim delom, vsakemu državljanu pa se ponujajo enake možnosti, da se izobražuje naprej ali pa se zaposli v proizvodnji.

»Vsakega državljana« je treba pač reducirati na »vsakega državljana v sedemnajstem letu starosti« ali natančneje, »vsakega državljana, ki konča dvoletno politehnično srednjo šolo«, medtem ko zdaj — teoretično — isto velja za »vsakega državljana s končano osemletko«. Praktično pa seveda ne, to velja za »enakost pred zakonom« nasploh in posebej. Kar pa zadeva abstrakciji »ročno« in »umsko delo«, sta to enostranski absolutizaciji za »pretežno ročno« in »pretežno umsko delo«. Nasprotje med njima obstoji v določeni organizaciji proizvodnje in pa v družbenem vrednotenju; prva prihaja v nasprotje z moderno tehnologijo, druga pa je v Jugoslaviji po prevladujočem mnenju res problem, toda problem deval-

³ Ne poznamo nedružbeno-ekonomskih odnosov, niti nedružbenih ekonomskih formacij, niti nedružbenega ekonomskega življenja, pa čeprav tudi v učbenikih sociologije nastopajo njihovi pozitivni pendanti. Marx, na katerega se avtorji sklicujejo vsaj posredno, govori precizno o »epohah ekonomske formacije (tj. formiranja) družbe« ali, drugače rečeno, o analizi družbe sub specie ekonomike.

vacije intelektualnega dela, o kateri je pred ne tako davnim časom spregovoril tudi naš predsednik na razgovoru s predstavniki delovnih kolektivov.

Hkrati pa je ta teza tudi *družbeno nevarna*: sestavljači nastopajo v imenu *demokracije* in v imenu demokracije nivelirajo srednje šolstvo *navzdol*. Z aritmetično sredino med vajensko šolo in gimnazijo, ki jo predlaga dokumentacija (»Predlog za unapredjenje šolstva na drugom stupnju«, ki ga je izdal zvezni sekretariat za izobraževanje in kulturo po Jugoslovenskem zavodu za proučevanje šolskih i prosvetnih pitanja v decembru 1965) in ki je v popolnem skladu z intencijami tez, bi nastalo naslednje stanje: ustvarjene bi bile šole, ki bi celo v idealni kadrovski zasedbi in ob idealni opremljenosti tudi povprečju dajale le povprečne možnosti razvoja, niti ne najboljših možnosti za razvoj povprečnih sposobnosti, da sploh ne govorimo o dobrih možnostih za razvoj nadpovprečnega talenta. Zato bi starši, ki bi čutili to nezadostnost šole in imeli izobrazbo ali materialne možnosti omogočili svojim otrokom boljše šolanje bodisi v tujini, bodisi v institucionalnem ali neinstitucionaliziranem privatnem šolstvu. To pa bi pomenilo:

1. nastajanje ozke plasti vrhunskih intelektualcev, ki bi že zaradi svojega posebnega statusa morali gledati v sebi intelektualno elito;
2. večanje razlik med pripadniki prihajajočih generacij;
3. izgubo ogromnega števila talentov — ker pri izobraževanju socialna selekcija pač ni selekcija po talentu in delavnosti, ampak po socialnem statusu staršev;
4. izrazito diskriminacijo vaške mladine nasproti mestni.

Rezultat rečene reforme je torej lahko samo nasprotje enakih možnosti — še bolj neenake možnosti. Zato je sklicevanje na demokracijo ob niveliranju navzdol samo fraza.

Pisci tez nadaljujejo:

»Takšne spremembe predstavljajo tak poseg, da nujno morajo imeti reperkusije tako na osnovno izobraževanje — a posredno preko njega tudi na predšolsko vzgojo — kot tudi na visokošolsko izobraževanje. Vendar te reperkusije ne bodo posegale toliko v sam sistem osnovnega in visokega izobraževanja, kolikor bodo vplivale na njuno programsko-metodološko strukturo. V osnutku tez se ta problem ne postavlja bolj določno (odredjenije), ker zahteva posebno proučevanje.«

Ob nedvomno pravilni ugotovitvi, da gre za poseg, ki odločilno trans-(ali de-) formira celotni šolski sistem, prostodušno stoji prav tako pravilna ugotovitev, da bi bilo treba ta problem posebej proučiti in da to ni bilo storjeno. Dodali bi lahko še eno — da institucij »visokošolskega izobraževanja« do današnjega dne še nihče ni vprašal, kaj menijo o predlagani spremembi. To bi bilo tem bolj v interesu stvari, ker se od omenjenih institucij ne pričakuje samo to, da bodo usposabljale pedagoge za novi tip srednje šole, ampak tudi to, da bodo tej šoli prilagodile svojo »programsko-metodološko strukturo«; karkoli že to je, sprememba prav gotovo ne bo majhna.

Dosedanja reformirana osnovna šola za otroke med 7. in 15. letom starosti postane osnovna šola za otroke med 6. in 14. letom starosti. Ta nedvomno pozitivna sprememba pa je argumentirana takole: otroci hitreje dozorevajo, delovna doba se podaljšuje, mladino je treba prej usposobiti za vstop v življenje; »Dejstvo je, da tudi naš fonetski pravopis olajšuje precejšnjemu številu otrok, da spontano... obvladajo branje.« etc. Simptomatična »pozaba« na obstoj več pravopisov se povezuje tudi s siceršnjo regionalno vezanostjo sestavljačev — saj v vsejugoslovanskih tezah priporočajo, naj osnovne šole, ki so »v nekaterih krajih« edine vzgojno-izobraževalne ustanove, zato (povsod?) odpro vrata za osnovno izobraževanje odraslih. Šestnajsta teza priporoča po končani osnovni šoli posebne tečaje za usposabljanje, ki so »posebej smotrni na določenih področjih naše dežele«.

Ta teza je še posebej zgovorna. Potem ko opozarja na možnost poklicnega usposabljanja in predvideva tako usposabljanje kot vir postranskih dohodkov, je na prosvetarjem zelo znan način »kritična« do dosedanje prakse:

»Čeprav je s posebnimi členi večine zakonov o osnovni šoli predvideno dopolnjevanje učnega načrta kot pravica skupščin in samih šol, dopolnjevanja v smislu priprave učencev za neposredno vključevanje v proizvodnjo po osnovni šoli ni bilo.

Dosedanja praksa je pokazala, da občine in šole niso uporabljale z zakonom dobljene pravice, da bi uvajanje tkim. gibljivega (pokretnog) dela učnega načrta, programsko orientiranega na potrebe lokalne sredine, pomembno lahko delovalo tudi na poklicno izobraževanje mladine, posebno na vasi.«

Teze torej molče predpostavljajo, da gre samo za »subjektivne slabosti« skupščin in »samih šol« in da neuspeh zakona, oziroma nezanimivost »z zakonom dobljene pravice« torej samo dokazuje pravilnost zakona. Uvedbo prve stopnje so bile prav tako terjale »potrebe prakse«, a zaradi svojih subjektivnih slabosti »praksa« ni pokazala interesa za diplomante prve stopnje univerzitetnega študija, in to je enako dokazovalo — pravilnost prve stopnje!⁴ Zato naj vnaprej izrečem strah pred eksperimentalnim preverjanjem nove reforme, pri katerem se je bati podobne metodologije.

⁴ »Če se pri izvedbi pokaže, da njihovi interesi niso interesantni in da je njihova moč nemoč, so krivi tega ali nesrečni sofisti, ki cepijo *nedeljivo ljudstvo* v različne sovražne tabore (...), ali se je vse skupaj zrušilo ob kakih podrobnosti v izvedbi, ali pa je nepričakovano naključje za zdaj skazilo igro. Vsekakor prihaja demokrat iz najsrमतnejšega poraza prav tako brezmadežen, kakor je po nedolžnem zbredel vanj, le z novim prepričanjem, da mora zmagati in da njemu samemu in njegovi stranki ni treba opustiti starega stališča, temveč nasprotno, da morajo razmere dozoreti njemu v prid (ihm entgegenzureifen).« Kot da je Marx to pisal o naših reformatorjih šolstva!

»20. Dosedanji sistem srednjega izobraževanja je treba bolj uskladiti s sodobnim društvenim in ekonomskim razvojem v naši deželi.

— Dosedanji razvoj sistema srednjega izobraževanja mladine in odraslih močno zaostaja v odnosu do sedanjih in perspektivnih potreb. To zaostajanje se zrcali predvsem v neugodni kvalifikacijski strukturi aktivnega prebivalstva, nezadovoljivem procentu mladine, obsežene s sistematskim izobraževanjem v šolah in drugih oblikah na tej stopnji, kot tudi v nerazvitih oblika za izobraževanje odraslih.

— Sistem srednjega izobraževanja je dezintegriran in hierarhično razdeljen. V vzgojno-izobražbenih vsebinah, nivoju in organizaciji učno-vzgojnega dela za delavske poklice, tehnike in intelektualne poklice obstoje neupravičene razlike, ki ovirajo nadaljnji razvoj celotnega sistema vzgoje in izobraževanja kot enotnega sistema. Med oblikami in potmi izobraževanja in usposabljanja na tej stopnji ni povezanosti in usklajenosti. Vsak od obstoječih tipov srednjega izobraževanja je zaprt v svoje posebne okvire.

— Obstoječi sistem srednjega izobraževanja se ni načrtno razvijal po (prema) družbenih, ekonomskih in kulturnih potrebah, mreža in kapacitete posameznih tipov šol in drugih oblik pa niso proporcionalne.

— Razvoj proizvodnih sil, tehnoloških procesov kot tudi stopnja razvoja družbenih odnosov je taka, da mladina v 14. letu ni psihično ne fizično zrela za uspešno vključitev v proizvodnjo in aktivno družbeno življenje, zato je v tej starosti škodljiva prezgodnja strokovno specializacija.«

Teze torej zatrjujejo, da »sodobni družbeni in ekonomski razvoj v naši deželi« terja prav tisto »uskladitev«, ki jo one predlagajo. Pustimo ob strani trditve, da imamo pri nas poleg družbe še ekonomiko, in si oglejmo nadaljnjo argumentacijo.

Prvi argument: sedanji sistem šolstva je vzrok (ali vsaj eden od vzrokov) za neugodno kvalifikacijsko strukturo aktivnega prebivalstva, za to, da je premalo mladine vključeno v sistematsko izobraževanje, in končno tudi za to, da izobraževanje odraslih ni razvito.

Sestavljačem tez se torej zdi, da je treba samo spremeniti šolski sistem, pa bodo takoj začela pritekati zadostna finančna sredstva za šolanje večjega in večjega dela mladine in v najkrajšem času vse mlade generacije, za razvijanje izobraževanja odraslih na široki fronti in za radikalno izboljšanje kvalifikacijske strukture. Naj nam dovolijo, da o tem podvomimo. Zakon o finansiranju šolstva (1966), dalje okviri ekonomskega sistema SFRJ in končno sam ekonomski položaj v kritičnih letih gospodarske reforme nas lahko samo utrjujejo v tem dvomu. Če je dosedanji nivo srednjega šolstva vzetega v celoti, v vseh njegovih delih — nezadovoljiv (in o tem noben univerzitetni delavec ne dvomi niti za trenutek), pa to narekuje povsem drugačnih reformnih in materialnih posegov, kot so tu predlagani. Terja predvsem ohranitev in okrepitev vseh

tistih šol, ki so se v dosedanjem obstoju izkazale kot dobre in uspešne, in nadomestitev tistih šol, ki so že sedaj izpričale svojo neuspešnost; tak poseg pa je nekaj čisto drugega kot prevrat v celotni šolski mreži. Izven šolstva terja gornja ugotovitev kvalifikacijsko verifikacijo gospodarskih podjetij in »družbenih služb«, torej konec protekcionizma za obrtništvo v »industriji« in intelektualno »mojstrstvo« v upravi ipd., sicer se nam bo še nadalje dogajalo, da se bo rezervna armada povečevala s tistimi, ki prihajajo iz šol, ne pa s tistimi, ki brez kvalifikacije zasedajo mesta z veliko odgovornostjo. Zakaj npr. ne bi neustrezno zasedenih mest visoko obdavčili, jih s tem naredili za draga in nerentabilna, sredstva iz tega naslova pa uporabili za dodatno finansiranje šolstva? Podobnih drobnih ukrepov v prid produktivnosti in tehnološkemu napredku države (ki pa v ničemer ne prizadevajo samoupravljanja, ampak ga, nasprotno, krepijo in utrjujejo) bi bilo mogoče odkriti še dosti, jih preštudirati, eksperimentalno vpeljati itd. — in celo njihova eksperimentalno ugotovljena neuspešnost (v skladu z znanstvena metodologijo eksperimenta) bi lahko povzročila samo majhno materialno škodo. Toda zdi se, da je za neuspehe v materialni proizvodnji lažje kriviti šolo; lažje si je od reforme šole obetati med in mleko kot »administrativno« prisiliti industrijo, da se znajde v enakem položaju, kot vlada v svetu, »administrativno« odmakniti protekcionistično roko od nje; lažje kot zahtevati od naše nesorazmerno plačane administracije, bančništva etc. tudi ustrezno izobrazbo. Čarodejna palica reforme srednjega šolstva je samo navidezno pogumen poseg, v resnici pa kapitulacija pred dano družbeno empirijo.

Drugi argument: Srednje šolstvo je razbito in hierarhično razdeljeno: med šolami za delavske poklice, za tehnike in za intelektualne poklice so neupravičene razlike v vsebini, nivoju in organizaciji učno-vzgojnega dela. Vse te šole so med seboj strogo ločene.

Teze zatrjujejo torej, da obstoječi šolski sistem preprečuje socialno mobilnost in da predestinira nekoga za dosmrtnega delavca, drugega za tehnika, tretjega za intelektualca, da se torej ohranja izobrazbena hierarhija. To so vse predpostavke, ki bi jih bilo treba dokazati. Dalje: v čem obstoje neupravičene razlike in kako jih odpraviti? Sestavljači tez iščejo rešitev v takem sistemu šolstva, ki v prvih dveh letih po vsebini, nivoju in organizaciji učno-vzgojnega dela pomeni aritmetično sredino med »šolo za intelektualne poklice« (šifra za gimnazijo) in vajenskimi šolami, v nadaljnjem enem ali dveh letih pa vzpostavlja »upravičene razlike« med istimi tremi vejami. Postopek tedaj ni v tem, da bi se razlika zmanjšala na račun nizkega nivoja najslabše med tremi vejami srednjega šolstva, ampak s kompromisom, s še dvema letoma enotnosti, ki se izdaja za enakost pogojev; teze odkrito govore tudi o zmanjšanju prepada med osnovnim in srednjim šolstvom! o »določeni integraciji« osnovne šole in »pripravljalne faze srednjega izobraževanja« (teza 24, komnetar), »ublažile bi se obstoječe težave, ki jih čutijo končani (svršeni) učenci osnovnih šol v začetnih razredih srednjih šol« (komentar k 19. tezi). Čisto logično vzeto bi morali v letu 1971 predlagati podaljšanje enotne šole še za dve leti in nato vsako petletje še za nadaljnji dve leti, da bi permanentno »blašili«

nove in nove »obstoječe težave, ki jih čutijo končani učenci«, ko pridejo na naslednjo stopnjo šolanja. Z isto argumentacijo je bila dobila osemletka znameniti peti razred, ki je prestopne težave enajstletnikov spremenil v prestopne težave dvanajstletnikov in primerno vplival na nivo razredov, ki smo jih prej poznali pod imenom »nižja gimnazija«, dalje še znamenitejši »člen 36«, ki je v učencu z dvema negativnima ocenama videl učenca, ki je razred (pogojno) izdelal, kar je potem zelo »pozitivno« vplivalo nanj in na razredni kolektiv. Najpopolnejša rešitev vseh takih prestopnih težav bi bila odprava vseh prestopov in vseh preizkušenj, vendar odkrito priznam, da se ne bi najbolje počutil v egalitarizmu, ki bi se rodil iz tega.

Osupljiva je občutljivost, ki jo teze kažejo za neenakost, izvirajočo iz neenakega znanja, ob popolni pozabi na neenakost v mladi generaciji, izvirajočo iz socialnega statusa staršev. Če se že zavzemamo za egalitarizem, potem je na mestu izenačenje družbenih možnosti za vso mlado generacijo, tam naj potem odloča interes in zmožnost — če smo seveda družba, ki je materialno zmožna za to stopnjo socialne emancipacije. In če še nismo, je čas, da predvidimo trenutek v bodočem razvoju, ko bo ta cilj dosegljiv. Sestavljavci tez na tihem predpostavljajo, da bo to sledilo kar iz magije zakonskega akta.

Tretji argument: doslej se srednje šolstvo ni načrtno razvijalo »po družbenih, ekonomskih in kulturnih potrebah«, imamo neproporcionalno šolsko mrežo s prevelikimi kapacitetami enega tipa šol in premajhnimi kapacitetami drugega tipa šol.

V deželi obstoje družba, ekonomika in kultura, sadje in poleg njega še jabolka in hruške. In v skladu s tem skrivnostnim trojstvom bi bilo treba razvijati šolstvo, določati tipe šol in njihovo kapaciteto. Tak pojmovni monstrum nas sili, da podvomimo o tem, ali stoji za izvajanju sestavljačev kakršna koli resna, studiozna analiza. Kakšna analiza pa sploh lahko izhaja iz osnovnega pojma, ki se upira celo formalni logiki?

Pa tudi če abstrahiramo od tega, iz ugotovitve, da je naš šolski sistem nesorazmeren, izhajajo drugačni sklepi kot popolna reforma. Treba je ugotoviti, kaj in zakaj je predimenzionirano in v čem se ta predimenzioniranost izraža, kaj je premajhno in nezadostno, kaj je odveč. Iz teh dognanj bi potem lahko zrasla smotrna šolska politika in smotrna reforma določenih tipov šol.

Četrty argument: zaradi kompliciranosti in razvojne dinamike družbenega dogajanja se štirinajstletniki ne morejo takoj vključiti v proizvodnjo in aktivno družbeno življenje, zato je v tej starosti škodljiva pre zgodnja strokovna specializacija.

Ne uvidim, zakaj naj bi bilo treba zaradi obstoja »prezgodnje strokovne specializacije« v nekaterih šolah demontirati in na novo konstruirati tudi tiste šole, v katerih take specializacije ni. Seveda pa sem proti pretiravanju v vseh oblikah, proti prezgodnjim in prepoznim rešitvam, sem za sorazmeren razvoj šolstva in za vsakršne najboljše rešitve.

Vendar sestavljajući tez sami napadajo to svojo pozitivno kritiko profesionalnega vkalupljanja, ko v reformi gimnazije, o kateri bo govor nižje, pripisujejo gimnazijam šest predmetnih smeri in z »itd. ali na neki drugi

osnovi« specializacije omogočajo, da se to število vsaj še potroji, obenem pa naštevajo še »na primer« deset poklicev, za katere usposablja gimnazija kot zaključna šola z izbirnim delom programa. Zato ni docela jasno, kje naj jim verjamemo: ali tedaj, ko trdijo, da so štirinajstletniki premladi, da bi fizično in psihično prenesli sedanje strokovno »profiliranje«, ali tedaj, ko nas prepričujejo, da je za šestnajstletnike današnje »profiliranje« še vse premalo podrobno in da ga je treba še bolj razdrobinčiti. Obenem s tem pa se vključujemo v mednarodno sodelovanje v šolstvu in od OECD dobivamo stalna opozorila, da je treba krepiti tisti element v šolanju, ki omogoča hitro prilagajanje dinamiki tehnologije, naglo obvladovanje novih zannj ipd., skratka, opozorila, da se v najbolj razvitih deželah prakticistično šolanje ni obneslo in da se je iz teh izkušenj mogoče mnogokaj naučiti. Zdi se, kot da je to imel v mislih E. Kardelj v svojih izvajanjih pred političnim aktivom SRS, ko je dejal, da pri nas marsikdaj kot najnovejšo reformo uvajamo tisto, kar so drugod v svetu že opustili.

Pripravljalna faza izobraževanja na srednji stopnji

Pod tem imenom nastopa v tezah in priloženi dokumentaciji prvi (enotni) del srednjega šolstva. V prvem osnutku (april 1965) je bil njegov značaj opredeljen takole: »Nove vsebine v tako pojmovanem pripravljalnem izobraževanju se najbolj izražajo v njegovih industrijsko-tehničnih komponentah. Zato lahko tako programirano pripravljarno izobraževanje posplošeno kvalificiramo kot *industrijsko-tehnično izobraževanje*.« Ob nespremenjeni temeljni vsebini se ta faza predvidenega šolstva mestoma imenuje tudi »splošna srednja šola«, medtem ko je ime »industrijsko-tehnično izobraževanje« zadnjikrat omenjeno junija 1965. Aprilski dokument pravi še naslednje:

»Ker je humanistična vsebina in osmišljenost imanentna vsakemu socialističnemu izobraževanju, je industrijsko-tehnično izobraževanje v tem smislu mogoče smatrati za moderno splošno izobraževanje, ker se vsiljuje (nameče) kot neobhodni splošnodružbeni in osebni izobraževalni standard in kot pogoj za permanentno razširjeno reprodukcijo. Predvideva se, da bo trajanje takega izobraževanja dve leti za vse, ki bodo obiskovali II. stopnjo izobraževalno-vzgojnega sistema.« Vsebinska ostaja ista v vseh nadaljnjih dokumentih, čeprav se konkretne formulacije spreminjajo. Z lepšo formulacijo stavkov je komajda mogoče prikriti nelegičnost gornjega izvajanja. Vzročne zveze med zgornjimi stavki obstoje komajda v drzni fantaziji: ker se nekaj vsiljuje, je moderno, in ker je vse, kar nastaja v socializmu, socialistično, je moderno. Razumi, kdor moreš.

Prioriteto tehničnega znanja nad teoretskim poudarja aprilski dokument še z naslednjim: »... Vzgojno-izobraževalno strukturo na II. stopnji morajo tvoriti tehnična znanja in njihova aplikacija v organizirani proizvodnji, kot tudi poznavanje sodobnih dognanj družbenih in ekonomskih znanosti.« Hkrati s tem se od reforme pričakuje skrajšanje

srednje stopnje šolstva: »Se vedno dominira pojmovanje, da imajo polno družbeno vrednost samo tiste oblike šolanja, ki trajajo 4 leta, in iz tega se izvajajo določene konsekvence (na primer, pri vpisu na fakultete, visoke in višje šole), ki otopevajo (otupljuje) borbo za krajše in racionalnejše izobraževanje.« Od reforme se pričakuje še, da »omogoča cenejše izobraževanje v masi, skrajšanje šolanja, manjše izdatke za opremo ipd., kar potencialno omogoča hitrejše kvantitativno usklajevanje izobraževalnih kapacitet s številčno rastjo novih generacij in vse večjih potreb po kadrih«. Sestavljači junijskega dokumenta o vsem tem molče, še bolj pa sestavljači januarskih tez. Ta (taktični?) molk še ni dokaz, da so te koncepcije opustili.

V aprilem dokumentu se za »dvoletno industrijsko-tehnično šolanje, najtesneje povezano z gospodarstvom in družbenimi službami«, predvideva naslednji sumarični predmetnik:

»1. splošno izobraževanje (kulturno, sociološko, ekonomsko, zdravstveno, fizično);

2. naravoslovno in matematično izobraževanje (matematika, fizika, kemija in biologija);

3. proizvodno-tehnično izobraževanje (praktično delo, tehnika in tehnologija).«

Pri tem sta »drugo in tretje področje praviloma usmerjena k trem področjem dejavnosti: industriji, kmetijski in ostalih dejavnostim (določenim grupacijam družbenih služb, terciarnih dejavnosti ipd.)«

V decembrskem »Predlogu za unapredjenje šolstva na drugom stupnju« (z glavo: Savezni sekretariat za obrazovanje i kulturu / Jugoslovenski zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja) je ista vsebina »izvedena« iz naslednje teoretske teze:

»2. Programska struktura izobraževanja v pripravljalni fazi temelji na bistvenih vsebinskih komponentah, ki konstituira sodobno izobraževanje. Če se v opredeljevanju teh bistvenih komponent izhaja s stališča, da je izobraževanje funkcija družbeno-ekonomskega razvoja in da so osnovni faktorji družbenega razvoja *človek, narava in delo*, potem izhaja zaključek, da je bistvene vsebinske komponente sodobnega izobraževanja treba določiti s humanističnega, naravoslovnega in proizvodnega stališča. Zato bi kategorizacija izobraževalnih področij morala biti naslednja:

humanistično področje,
naravoslovno-tehnično področje in
proizvodno-tehnično področje.

Zadnji dve področji sta povezani s tehniko iz bistvenih razlogov. Sodobne prirodne znanosti v svojem razvoju vsebujejo tehnični aspekt: uporabljajo se v tehniki, ampak se tudi razvijajo s pomočjo tehnike. Vsako razvito proizvodno delo prav tako temelji na tehniki in se poslužuje ustrezne tehnike. Zato je tudi v izobraževanju ti dve področji treba definirati in realizirati v najožji zvezi s tehničnim izobraževanjem.«

Začnimo na koncu, pri naivnem tehnicističnem *credu* piscev citiranih vrstic. Tako nedotaknjeni so šli mimo vrste debelih knjig, v katerih se

razlaga odnos med bazičnim znanstvenim delom in tehniko, da iz banalnosti delajo skrivnostne resnice in jih razlagajo urbi et orbi z zavestjo o njihovi veličastni pomembnosti, da, s prav odkriteljskim zanosom. Prvič so bile prirodne znanosti Asircev in Babiloncev po možnosti še bolj povezane s tehniko Asircev in Babiloncev, se »uporabljale v tehniki, ampak tudi razvijale s pomočjo tehnike«. Drugič pa je tudi čisto nerazvito proizvodno delo stare kamene dobe »prav tako temeljilo na tehniki in se posluževalo ustrezne tehnike«. Obe svetovno prevratni odkritji sta torej pogrošni resnici, na katerih bi zavod, ki hoče dobiti status znanstvenega zavoda, res ne smel graditi šolskega sistema. Prav gotovo pa ni razloga, da bi morali v srednji šoli omenjati biologijo samo v zvezi s kmetijstvom, gozdarstvom in veterino ali z elektronskim mikroskopom — saj se pač samo za neizobraženega, primitivnega utilitarista prirodna znanost subsumira pod tehnični aspekt. Istemu tipu mišljenja se poda malikovanje »sodobnosti«.

Teoretska utemeljitev predmetnika:

1. izobraževanje je »funkcija družbeno-ekonomskega razvoja« (kaj to pomeni, vedo le avtorji);

2. osnovni faktorji družbenega razvoja so človek, narava in delo;

3. zato je bistvene komponente izobraževanja treba določiti s humanističnega, naravoslovnega in proizvodnega gledišča.

»Osnovni faktorji družbenega razvoja«, o katerih govore avtorji, so v nasprotju s prej obravnavanimi resnicami njihovo odkritje, ki prav tako opozarja na njihovo teoretsko nedotaknjenost, zlasti pa na veliko odpornost do filozofskega mišljenja. To se kaže zlasti v naslednjem ekspliciranju pojma človeka (pod zaglavjem Humanistično področje):

To področje »vsebuje predmete, izvedene iz izbranih znanosti, ki se ukvarjajo z družbo in s človekom, njegovim plemenitenjem (ali oplajanjem: oplemenjivanjem), dviganem njegove kulture, estetskih in moralnih kvalitet, formiranjem njegovega svetovnega nazora in načina mišljenja, razvijanjem njegovih fizičnih in mentalnih sil, to pa so tile predmeti:

materin jezik in književnost z osnovami umetnosti;

tuji jezik;

geografija z ekonomskim izobraževanjem;

zgodovina z državno in družbeno ureditvijo;

fizična in zdravstvena vzgoja.

Razen teh *obveznih* predmetov prvega področja bi se učenci lahko *fakultativno* učili tudi druge predmete, npr. latinščino, drugi tuji jezik ali posebne veje umetnosti ipd. z ozirom na interes in sposobnosti.«

V dveh letih predvidevajo avtorji za to skupino predmetov skupno 870 ur ali povprečno nekaj manj kot dvanajst in pol tedensko, kar daje največ 3,43 ure tedensko za materin jezik etc., po 2 za tuji jezik, geografijo in zgodovino in 3 za fizično vzgojo plus zdravstveno vzgojo. Kako lahko tak predmetnik vpliva na »dviganje kulture, estetskih in moralnih kvalitet, formiranja svetovnega nazora in načina mišljenja ter razvijanje fizičnih in mentalnih sil« mladega človeka, si lahko mislimo. Tu nič ne pomagajo niti fakultativni predmeti, za katere je v tem »predlogu za *unapredjenje*« predvidenih 240 ur v dveh letih ali 3 tedensko.

Naravo razumejo avtorji v smislu naslednje sheme:

»Matematika

fizika — strojništvo s tehničnim risanjem — elektrotehnika

kemija — tehnologija

biologija — tehnologija.«

Dajejo ji 1110 ur ali skoraj 22 ur tedensko, ki pa so ob taki zasnovi šole za razvijanje teoretskega mišljenja izgubljene. Delo razumejo avtorji kot proizvodno-tehnično področje; odmerjajo mu 940 ur, od tega mesec dni v počitniški proizvodni praksi.

Komentar ni potreben. Tehnokratska miselnost projekta je tako grozljiva, da je sama ob sebi najbolj zgovorna.

Usoda gimnazije

Če gre v načrtu za določeno degradacijo srednjetehtičnega šolstva, pa zbuja usoda gimnazije največjo skrb.

»Nedemokratičnost« gimnazije je skrbela že avtorje prve velike reforme enotne osemletke. Stara gimnazija je bila selekcijska šola v dveh pogledih: po znanju in sposobnosti (to je dosegala s sprejemnimi izpiti, z malo maturo, z veliko maturo in s celotno rigoroznostjo zahtev. Tu je prednjačila klasična gimnazija, kjer je bil dodatni selekcijski kriterij zmožnost za jezikovno analizo in znanje klasičnih jezikov) in po socialnem okolju, ki je omogočalo pridobivanje znanja in razvijanje sposobnosti. Edino za to drugo selekcijo lahko uporabimo izraz »nedemokratičnost«. Izenačenje startnih pogojev za mlado generacijo je bilo in je še cilj socialističnega gibanja od socialnodemokratskega do komunističnega krila. Nujnost takega izenačenja se vsiljuje že tudi neokapitalizmu. Toda izenačenje pogojev je nekaj, česar ni mogoče doseči z zakonskim aktom — prav tako kot z emisijskim kreditom ekonomske moči ne povečujemo realno, ampak fiktivno. Uvedba enotne osemletke ni izenačila socialnih pogojev mlade generacije, ni ji dala enakega starta ob vstopu v življenje. Niti v Sloveniji niso podeželske šole enako kvalitetne z mestnimi, in dolenjske šole ne z gorenjskimi. Še manj pa omogoča enak start moderna šola v Ljubljani in osemletka v SR Makedoniji, na kateri ima del učnega kadra le končano popolno osemletko. Izenačenje možnosti laho raste le iz dolgotrajnega delovanja, ki tudi nekaj stane. Papir Uradnega lista pa ostaja samo papir, če ne regulira dane empirije, in to v skladu z njenimi možnostmi.

V široki frazi o potrebi, da damo mladi generaciji »enake možnosti«, je samo sofistično prikrit neuspeh dosedanje reforme, ki ni mogla realiter dati enakih možnosti, ki ni mogla odstraniti socialnih selekcijskih kriterijev. Namesto da bi iskali poti in sredstev za realizacijo že uzakonjene in delno že izpeljane reforme, torej za realno zenačenje možnosti, iščejo sestavljajući tez in avtorji Predloga za unapredjenje nasprotnika, ki ga je treba uničiti, v sistemu srednjega šolstva, posebej v gimnaziji.

Decembrski »Predlog« jo karakterizira takole:

»1. V dosedanjem sistemu daje gimnazijsko izobraževanje poleg možnosti zaposlovanja *direktno pripravo za študij na vseh* fakultetah in je zato privilegirano. V novem sistemu gimnazij še nadalje ohranja vlogo pripravljajanja na fakultetni študij, toda s premikanjem njenega mesta in z njenim postavljanjem v odnos nadgradnje na pripravljajalno fazo v sistemu izobraževanja na drugi stopnji se znatno eliminira podedovani dualizem.«

»Premikanje mesta« je nov sinonim za »razpolovitev«. Namesto »privilegija«, da je z nje mogoče iti na katerokoli fakulteto, postaja zdaj pripravljajalnica za eno ali nekaj fakultet, torej nekak koledž, ki se navezuje na zelo dvomljivo enotno pripravljajalno srednjo šolo. Ta »gimnazija« — koledž ima s »profesionalno-tehničnimi šolami skupno značilnost, da ene in druge nudijo manj ali bolj specializirano izobraževanje na bazi končane srednje šole... V določanju specifične programske strukture izhajajo profesionalne šole od vsebin, pogojenih direktno z *delitvijo dela*, gimnazija pa od *delitve znanosti*.« Gimnazija »se orientira na znanosti v njihovem *fundamentalnem* pomenu« (pa naj bo to karkoli), profesionalno-tehnične šole pa »na znanosti z ozirom na njihovo *aplikativno* vrednost.«

Dalje: pravilno je govoriti samo o »gimnazijah«, ki se med seboj ločijo po programu. Ta obsega:

stalni (skupni) del — proučevanje sodobne književnosti in umetnosti, tuji jezik in sociologijo, psihologijo, logiko in filozofijo (za vrstni red odgovarjajo avtorji); poleg tega še fizično-zdravstveno vzgojo in predvojaško vzgojo.

Spremenljivi del daje osnovo za delitev gimnazij. Avtorji naštevajo naslednje predmetne skupine, karakteristične za tip gimnazije: »na primer, literarna, lingvistična, klasična, zgodovinsko-geografska, matematično-fizikalna, biološko-kemična itd. ali na neki drugi osnovi«. Tu se dalje pričakuje »trajno sodelovanje« med gimnazijo in fakulteto, »ki se bo odrazilo ne samo v kvaliteti pouka v gimnaziji in študija na fakultetah, ampak tudi v racionalizaciji fakultetnega študija in skrajševanja potrebnega časa za študij.«

Izbirni del programa daje gimnaziji značaj zaključne šole za usposabljanje naslednjih poklicev: »npr. bibliotekarja, dokumentarista, korespondenta, korektorja, statistika, administratorja in tajnika, sodelavca v laboratorijih, turističnih agencijah, informativnih službah«.

Ob tej demontaži gimnazije nas »Predlog« poučuje:

»Kot vsak poklic vsebuje specifične metode in tehnike dela, tako so tudi za posamezne znanosti karakteristična ne samo dejstva in zakonitosti, s ketarimi se ukvarjajo, in aspekti, s katerih jim pristopajo, ampak tudi *metode* in *tehnike*, katerih se poslužujejo. Zato se gimnazijsko izobraževanje ne usmerja na prenašanje čim večje kvantitete gradiva iz vseh glavnih znanstvenih disciplin, ampak na izbrane skupine znanosti z njihovimi metodološkimi problemi, metodami in tehnikam raziskovanja in proučevanja. Ta povezanost med znanostjo in njeno svojevrstno tehniko je pomembna za programsko postavljanje gimnazijskega izobraževanja, ki

nehuje biti splošnoizobraževalno v tradicionalnem smislu. Njegova orientacija je *znanstvenotehnična*, kar ima ogromen pomen za razvijanje modernih relacij med znanostjo in človeškim delom. Zdi se, kot da so avtorji Predloga končali tisto srednjo šolo, ki jo predlagajo, in da hočejo nesebično, ne boječ se niti lastne blamaže, demonstrirati na sebi, kaj lahko doseže srednja šola, potem ko ni več splošnoizobraževalna. Hočejo nam dokazati, da so neobremenjeni s kakršnimikoli kvantitetami gradiva iz vseh glavnih znanstvenih disciplin, da pa so se perfekcionirali v proizvanju umetne megle.

Poglavje o demokraciji

Dosedanje skupščinske razprave (dve razpravi v koordinacijskem odboru za izobraževanje prosvetno-kulturnega zbora ZS in eno zasedanje zbora) so pomenile zelo enoznačno *odkolnitev* predlagane reforme. Vendar pa o tem niso ničesar povedala ne Tanjugova poročila ne naše dnevno časopisje. Nasprotno: ta poročila dejansko zbujejo vtis, kot da se vse te razprave potrdile pravilnost izhodišč predlagane reforme in da so se poslanci zavzeli za njihovo uveljavitev, obenem pa priporočili manjše prestilizacije.

Republiška skupščina SRS uradno doslej še ni dobila gradiva. O predlagani reformi je razpravljal eden od odborov republiškega zbora in zavzel odklonilno stališče, o katerem javnost prav tako ne ve ničesar.

Noben od pedagoških institutov doslej ni bil uradno pozvan, da izreče mnenje o predlagani reformi. O njej so doslej razpravljali samo strokovni aparati pri republiških sekretariatih za šolstvo in pa analogni aparat pri zveznem sekretariatu, podpisnik Predloga: Jugoslovenski zavod za proučevanje šolskih i prosvetnih pitanja.

Nobena od fakultet ni bila pozvana, da izreče svoje mnenje o predlagani reformi. Tudi o tem dejstvu javnost ni bila obveščena.

Imena za tako ravnanje mi ni treba posebej izreči.

Obenem pa ne dvomim, da bo jugoslovanska družbena skupnost izpričala svojo politično in siceršnjo zrelost in zavrnila dani koncept reforme srednjega šolstva. Ker če tega ne stori, bo pač imela šolstvo, kakršno zasluži.

Nove pesmi Srečka Kosovela

Franc Zadavec

»Hvala vam, da ste Kosovela prevedli v francoščino in da sem ga tako lahko spoznal. A kakšen mora biti ta pesnik šele v svojem izvirniku.« Tako se je zahvalil arabski profesor iz Libanona francoskemu pesniku Marcu Alynu, ko se je seznanil s poezijo Srečka Kosovela* (Bogdan Pogачnik, *Visoko je poletela brinovka*. Delo, 1965). Slovenci pa smo mu hvaležni zato, ker je ponesel v svetovno leposlovno obzorje dragocen dokument o estetski in etični moči naše besede. Ob novem preboju slovenske pesniške besede prek nacionalnih in celo prek evropskih meja in ob vnemi, s katero je Marc Alyn opisal Kosovelovo življenje in poezijo, ne čutimo potrebe izražati pomisleke ob njegovi interpretaciji, toliko manj, ker se avtor eseja ves čas zaveda, da opisuje delo resničnega umetnika in pomembnega humanista. Morda je res, da se nagiba Alynov izbor k pesmim, ki vsebujejo motive mejnih situacij (recimo eksistencialne motive), tedaj k pesmim, v katerih je ostal našemu pesniku le še v neizogibno katastrofo ujeti lirski subjekt (*Torpedo, Črni zidovi, Rdeča raketa, Samomorilec pred zrcalom* itn.). Toda zakaj bi Alyn ne bil smel izbrati predvsem teh, ko so vendar tudi te pesmi Kosovelove! Kar nas sme in mora potemtakem v prvi vrsti zaposliti, je tistih nekaj pesmi, ki v slovenščini še niso bile objavljene in o katerih je mogoče bolj slutiti, kakor pa določno vedeti kakšne morajo biti »šele v svojem izvirniku«. **

Vem, da ni najbolj hvaležno razpravljati o teh novih pesmih, saj je opomin, ki nam zastavlja pot, dovolj tehten: da namreč zanesljivo analizo omogoča le izvirno pesemsko besedilo. Kajti naj si prevajalec verzov še tako prizadeva ohraniti avtentično podobo pesmi, je vendarle res, da ne more nikoli natančno obnoviti vseh prvin izvirnika; nehote mora dopustiti in sprejeti nekatere spremembe. Povrh ima vsak prevajalec še svojo optiko in nobeden ne more biti »čisto in prozorno steklo«, kot je pred kratkim povedal znani ruski prevajalec J. Etkind na mednarodnem simpoziju prevajalcev v Moskvi. Če pravilno razumemo to opozorilo, potem moramo resno računati s tem, da je Jesenikov prevod kljub vsem odlikam poleg ožjega idejno in čustveno vsebinskega sloja zlasti prizadel jezikovno zvočni in metaforični sloj, tedaj del estetske vsebine. Kakor je torej čisto jasno, da bo mogoče le omejeno spoznati umetniške značilnosti izvirnika, se je vendarle težko upirati radovednosti, ali te pesmi odpirajo v že znanem lirskem prostoru kakšne nove razsežnosti oziroma s čim ga dopolnjujejo in potrjujejo.

* Marc Alyn, *Kosovel*. Uvodni esej napisal Marc Alyn. Pesmi prevedel Viktor Jesenik. *Poètes d'aujourd'hui* 127. Paris 1965.

** Med tiskom tega članka je *Sodobnost* (1966, str. 449) objavila nekaj Kosovelovih konstrukcij pa jih poznamo zato posledje tudi v izvirniku. Pri korekturi sem torej lahko že upošteval izvirne verze.

Da bi ne vzbudil odvečnih komentarjev in negotovanj, želim s poudarkom opozoriti še na dvojce. Prvič: članek sem zasnoval kot spominski zapis o nekaterih zelo zanimivih detajlih Kosovelovega umetniškega sveta ob štiridesetletnici njegove smrti; tudi naslov tega zapisa opozarja, da me zanima samo izsek iz velikega pesniškega opusa. In drugič: v zapis sem uvrstil tudi »verze« iz pesmi *Kadar zvezde*, *Puška* in *Torpedo*. Ker te pesmi še niso izšle v slovenščini, so »verz« iz njih le dobesedni prevodi iz francoske predloge.

Večji del teh novih pesmi je »refleksivnih«, Kosovel nadaljuje v njih fabulo o svoji tesnobi v družbi, upesnjuje svojo odprtost in sproščevanje do kozmosa, razglablja o osebnih in družbenih smrti, a nič manj se ne posveča vprašanjem umetnika in umetništva. Zaradi ontološke ideje vzbujata posebno pozornost pesmi *Torpedo* in *Rdeča raketa*, druga tudi z močno barvno metaforiko. »Raketa« kot snovni pesniški motiv je resda že znana v dotedanji slovenski poeziji; davno pred Kosovelom jo je izbral Oton Župančič in z njo prisposobil pojočega škrjanca, pred njim pa je enako storil avstrijski pesnik Nikolaus Lenau. Z identifikacijo škrjanca in rakete sta hotela stopnjevati dinamičnost in zvočnost estetskega vtisa. Kosovel pa je storil bistveno drugače: »rdečo raketo« — ognjeno telo — si je izbral za simbol človeške eksistence. Ta rdeči in dinamični simbol naj bi zvesto poznarjal večni nemir človeškega bitja, a še posebej pesnika. Kakšna je namreč biografija človeka in pesnika? Kakor jo pripoveduje lirska fabula te pesmi, se človek vžge kot raketa, živi v »rdeči obleki« (pesnik — kralj!), s »srcem rdečim« in z »rdečo krvjo« ter hodi in blodi, kakor da mora priti na konec sveta; bolj hiti — bolj gori, bolj gori — bolj trpi in bolj trpi — hitreje ugasne.

Mikavno bi bilo določiti temu rdečemu simbolu za človekov obstoj mesto in pomen v mreži simbolov tedanje slovenske poezije. Vsebina pesmi *Rdeča raketa* vsekakor ne dopušča, da bi simbol uvrstili med tiste, s katerimi so izražali nekateri pesniki duhovno-telesno disharmonijo oziroma stisko duha, ki je »ujet« v materijo. Kosovel ne toži in ne »kriči« zaradi takšne ujetosti. Vse, kar hoče povedati o razmerju človek — materija, je pač spoznanje, da se človek razlikuje od »ubrane« narave s svojim nemirom, ki pa je pogoj za njegovo tragično veličino: »Povsod je tišina: na polju, na nebu, / v oblakih, le jaz bežim, gorim / s svojim ognjem pekočim in / ne morem tišine doseči.« »Rdeče rakete« tudi ni mogoče prevesti v jezik družbenopolitične simbolike in prav tako bi mnogo tvegalo, kdor bi hotel videti v njej časovno prehitevanje kasnejšega pesniškega motiva o popotništvu skozi atomski vek. Kot rečeno, je ta pesem predvsem spomenik večnemu iskalcu in nikoli pomirjenemu človeku-Odiseju. Njena ontološka vsebina vabi, da ji iščemo mesto na lestvici filozofskih sestavov. Videti je, da se Kosovel ni ustrašil moderne dileme o »eksistenci« in »esenci«. Na videz je dal gradivo za sklepanje, da je eksistenca pred esenco, saj pri vsej esencialnosti v nobeni družbeni obliki ni mogoče uteči svoji eksistenci, tedaj neprenehnemu osebnemu nemiru, begu in vzgonu. V *Rdeči raketi* in v *Torpedu* ostaja lirski subjekt zunaj tiste varnosti, ki jo daje svojim

vernikom ta ali ona metafizika, saj osvetljujeta ti dve pesmi človeka na tisti skrajni meji, kjer mu ostaja le osamljeni »jaz«. Kar še zlasti prese-
neča, je izraz (če si ga seveda ni dovolil le prevajalec v francoščino!), ki
ga je običajno srečati med izrazi eksistencialistične ontologije: biti »vržen«
v svet. Pesem *Torpedo* je namreč takale: »Torpedo / kot žoga / vržena
(lancée) v noč / moja duša beži / In na njem mornar, / zaviti v beli plašč /
in na njem mornar, / vržen (zagnan — projeté) v večnost.« Ta pesem bi
torej utegnila podpirati domnevo, da se je njen avtor odprl ontologiji brez-
upja, ki ji meščanska Evropa s svojim individualizmom in dvema vojnama
ni mogla uteči. Vendar v mejnih motivih, kamor spada tudi motiv smrti,
Kosovel ni dal opore za miselnost, po kateri je zavest *causa sui* ali pa je
determinirana mistično. Za preboji v mejne situacije snuje pri Kosovelu
zmerom človekova družbena razsežnost, zdaj evidentno, drugič jo je mogoče
slutiti. Hkrati pa moramo upoštevati znano resnico, da taki prodori na
skrajno mejo samote niso pomenili edine Kosovelove besede o človeku.
V ciklu pesmi *Zlata okna* so npr. verzi, v katerih utripa podoba o človeku
kot o svetli točki v »vesoljni temi«: »Lahko bi bil v Evropi, / ali v Avstra-
liji, / ali kjerkoli. // Moja cesta je kakor / goreči trak / med vesoljno temò.
// Jaz sem kot oblak, / oblak, ki je nosil večerno zlato od tam.« Pri vsej
osamljenosti ohranja človek vendarle še možnost, da hrepeni po lepoti, po
»zlatih oknih«. Celo več! Bitje, ki v vesoljni temi lahko s silo fantazije
znova prižge »zlata okna«, v katerem torej zopet in zopet vznikajo ideali in
perspektive, je le človek: »O, kdo jih prižiga / čutim v sebi«. Tako je
mogoče sklepati, da je s pesmima *Rdeča raketa* in *Torpedo* izpričal tudi
ekspresionistični pesniški angažma, ki je do skrajnih napetosti tematiziral
in aktualiziral človeka in njegov obstoj: ne na nihilistični, temveč na
tragično-optimistični ravnini.

2. V novih pesmih so tudi motivi, ki kažejo, kako se osamljeni pesnik
(lirski subjekt) srečuje s pokrajino in kozmosom. To je obstojna lega,
kakršno je izpovedoval tudi Miran Jarc v zbirki *Človek in noč*. Toda Ko-
sovelova kozmična zavest se občutno loči od Jarčeve. Medtem ko je na
Jarca prežal kozmos nekaj časa kot sovražno bitje — svoj spor z družbo
je razširil na spor med človekom in kozmosom —, je vstopal Kosovel vanj
ravno v trenutkih depresije (prim. *Zlata okna*). V pesmi *Kaleidoskop* mu
je človek čarobni mali svet, v katerem odseva veliki svet: »Kaleidoskop
makrokozmosa / je mikrokozmos.« Človek je torej bitje, v katerem se
nadaljuje kozmični ritem, muzika, razkošje luči in pesmi. Soglasje in
ubranost obeh je izrazil tudi v pesmi *Kadar zvezde*: tukaj se hoče lirski
subjekt sprostiti iz tesnobe v sinjine, izročiti se kozmičnim vojnám, vzbli-
sniti in ugasniti ter se na novo zasnovati na drugem planetu. Monumentalno
je izoblikoval kozmično intimnost v pesmi *Samomorilec pred zrcalom*.
Pesniku, bratu nevihte in sonca, preostaja v katastrofalni izobčenosti še
poslednji položaj: nasloniti se na vesolje in poslušati v globoki prostor:
»Nad menoj črno brezno vesoljstva. / Jaz se sklanjam vanj / in poslu-
šam.« Najdemo pa v novih pesmih tudi primer, ko je pesnik ekspresioni-
stični zviharjeni kozmos in pokrajino uporabil kot simbol za sile, ki člo-

veku hromijo ustvarjalno moč in zabrisujejo perspektivo: »Kadar zvezde ugašajo v kozmičnih viharjih / in se stolpi izgublajo v dimih / in se ptice bojujejo z zimo — / kako bi mogle naše duše peti?« (*Kadar zvezde*).

V pesmih z motivom človek in kozmos se oglašata tudi slutnja smrti. Videti je, da smrt pesnika ne vznemirja, saj jo umeva kot element valovanja narave in kot trenutek, v katerem se človek vrne v materialno praenoto in se pomiri. Tako vsaj si je mogoče razlagati misel v sklepnih verzih cikla *Zlata okna*: »Sredi polja čisto sam / sredi snežnega polja / med črnimi gozdovi / čutim: vse blesti. — / Glej, nisem več / sam«. Tudi v novih pesmih je najti družbeno razsežnost motiva smrti. V pesmi *Puška* plane pesnik sredi noči, ustrelji iz obupa skozi okno in se v ekstazi družijo z usodo mladih pomrlih pesnikov: »In streljam za pomoč, / ker se zdi, da vse / gori okrog mene, / okrog njih.« Razreševanje notranjega spopadanja z družbo v obliki smrtnih vizij se je z ene strani iztekalo v trenutno osebno pomirjenost, vendar je bil pesnikov namen tudi ta, da z njimi bije v lice meščansko družbo in njeno osamljujočo individualistično moralno. Da bi stopnjeval upor proti družbenim vzrokom smrti, si je za pesem *Smrtni opoj* izbral podobe deformiranih ljudi in ostro začrtano ironijo. Družba se je prelomila na dve sovražni polovici, »duh ne pomlajuje upanja« več, kot rešilno sredstvo iz tesnobe se ponujata resignacija in samomor: »Ljudje frfotajo / kakor netopirji / od kamna do kamna. / Trudni od frfotanja, / trudni, ubiti. // Ljudje prodajajo pahištvo, / zastavijo srce, / zastavijo razum / in se obesijo ob oknu. // Samomorilci, / obešenci / nihajo ob oknih življenja.« »Smrtni opoj« je potemtakem le pesnikova natanko premišljena ironija, ki jo je obrnil proti obstoječemu tipu dehumaniziranih družbenih odnosov. Po ostrini obtožbe je tej pesmi enaka samo še *Pesem št. X*, v kateri poginja podgana in z grozljivim pivkanjem simbolizira mračni čas, ubija »lepe duše«. Tukaj in tam vznemirljivi črni meh, s katerim je pesnik prisposodabljal krizo dehumaniziranih odnosov. Ob vsej tej trihinski smrti pa ni izgubljal perspektive. Veliko vizijo evropske smrti: »Ljudje so kot / padajoče, ugašajoče svetilke« je v pesmi *Črni zidovi* — kot v več drugih — razrešil z opitimističnim nasprotjem: »Človek prihaja / iz srca temè«. Tako so Kosovelove pesmi o tesnobi evropskega človeka, o njegovi »vrženosti« in izobčenosti v zadušno samoto nekakšne balade prebujenega intelektualca, ki je odseval prelome evropske psihe, njeno potlačenost in hkrati tudi njen nezlomljivi vzgon. Ves kaos povojnih let Kosovela ni mogel pobiti na tla, premagoval ga je z zdravim in upornim etičnim vzgonom.

3. Marc Alyn je izbral tudi nekaj še neobjavljenih pesmi z motivi umetnika in umetništva. Zanimiva je resignativna pesem *Evakuacija duha*, ki prinaša misel, da je umetnost preslabotna, da bi mogla preobrniti človekovo pot skozi zgodovino. Duh je namreč že toliko uplahnil v človeku, da je prizadevanje prebuditi in preokreniti ga s čarom umetnosti v XX. stoletju lahko le še iluzionistično početje. S tem satiričnim izzivanjem je hotel pesnik iztrgati množico iz topega ždenja. Iztrgati! kajti zmaterializirani

rani človek dvajsetega stoletja »ne čuti magičnih razodetij«, ki vro iz pesnikove duše; »slepi čutijo samo električno / moje luči, ne vidijo sveta«. Veliki duh, ki »gori v prostorju« in ki razseva magično luč, ta veliki duh gori in sveti le še sam sebi. Te romantično razviharjene prisposobe o pesniku si je izbral pač zato, da bi nekoliko dramatiziral razdaljo, ki zazevala med množico in pesnikovo prebujevalno močjo in nemočjo.

Kot znano, pa Kosovel ni zdvomil nad pomenom besedne umetnosti in tudi ni pretrgal dialoga z množico. Kolikor je namreč razpravljal o umetnosti, jo je v glavnem tolmačil kot duhovno silo, ki hoče kljub svoji relativni nemoči tudi voditi in biti »hrana« za druge, ne pa zgolj estetsko uživaštvo ali pa sestavljanje od vsepovsod napaberkovanih »filozofskih« resnic o človeku. V pesmi *Svetilka ob poti* in tudi v drugih je potrdil, da je hotel humanistično dejavno poezijo. V tej pesmi hoče bolečino pretopiti v takšno pesem, ki ne bo pomračevala življenjskega smisla, temveč bo osveljevala pot »tavajočemu in samotnemu«: »Postani obcestna / svetilka, ki tiha razseva / svoj sij na človeka. / Bodi mu dober, temu človeku, / in nepristranski kakor svetilka, / ki tiho obseva pijančev obraz / in vagabundov in študentov / na cesti samotni. / Bodi svetilka z eno lučjo, / človek v magičnem kvadratu, / z zeleno roko znamenja dajoč.« Če jezik podob prevedemo v miselnega, potem je mogoče sklepati, da je pesnik pričakoval od umetnika, da bo varoval človeško pristnost in zmerom znova oživljal njegovo pravo in resnično bit. Umetnost naj bi bila torej zmerom mlada revolucionarna prvina v človekovem etičnem vzgonu.)

Je mar zabloda, če takemu opredeljevanju umetnosti in umetnika iščemo sorodnih v preteklosti? V primerjavo se namreč vsiljujeta Oton Župančič in Maksim Gorki: najprej Župančičeva vizija o umetnosti-plamenu, ki preletava vekove in osvetljuje človeštvu pot, a nič manj tudi razširjeno Dankovo srce, ki osvetljuje pot izgublajoči se in razjarjeni množici v povesti *Starka Izergil*. Vriva pa se tudi antitetična primerjava za naprej. Ko je Kosovel umeval poezijo kot luč in jo usmerjal proti »vesoljni temi« in ko je zaklical pesniku »zavpij v oceane noči« (v pesmi *Stopil je pesnik mlad na Parnas*, Zbrano delo I, 1964, str. 230), je z »vesoljno temo« in »oceanom noči« kot s pomembno umetniško snovjo nakazal drugačno razmerje, kakor ga je kasneje postavil med umetnostjo in »svetovno nočjo« Heidegger (Boris Majer, *Dileme eksistencialne kritike III. Teorija in praksa* 1966, str. 188 in dalje). Ne glede na pesem *Evakuacija duha*, v kateri je za trenutek podvomil, da bi črna sugestija umetnosti še mogla premamiti sodobnika, da bi začel rušiti materialne temelje odtujevanja in priznal čustveno-duhovno kvaliteto za najvišjo, je Kosovel vendarle verjel, da umetnost premaguje odtujevanje in posameznika spaja s človeštvom, s kolektivom.

Zato seveda tudi ni zgolj naključje, če je razvil hierarhijo med umetnikom in politikom v korist umetniku. V pesmi *Detektiv št. 16*, si je privoščil indekse, zaplembe in goreče grmade, tedaj metode in sredstva, s katerimi estetska in politična policija ogroža umetnike. Kdor streže umetnosti po življenju, je lahko le navidezen »kralj«, saj je v resnici duhovni in etični berač: »Detektiv ne razume / moje pesmi, / ki hiti za njim / na

srebrnih perutih zimskega sončnega vetra. // Skoči, kralj, s prestola / in bodi kot jaz, / bodi vesel, / poj / z menoj / v ta srebrni, / sončni zimski čas. / *Ti nisi kralj.*» Kdor torej preganja umetnika, preganja lepoto in pričevalca človeške biti. Neustrezno bi ravnal, kdor bi to misel zavrgel kot Kosovelovo naivno precenjevanje umetnosti. Vsaj dva razloga namreč narokujeta, da je dobro razlagati in razumeti to hierarhijo tudi iz zgodovinskega položaja. Nekateri ekspresionisti in z njimi tudi Kosovel so se uprli imperialistični politiki, ki je vrgla evropskega človeka v vojno nesrečo. Te evropske agonije pač niso mogle sprejemati in priznavati znanstveno in je opravičevati kot logično in nujno posledico družbenega razvoja; umetnik ne more živeti od znanstvene logike in resnice, lahko pa živi tako, da se upira zlu v tej resnici. To je bil prvi razlog, zaradi katerega je umetnik upravičeno menil, da s svojim delom presega vlogo in pomen politike. Pobudo za »precenjevanje« umetnika pa je dajala tudi tedanja slovenska politična stvarnost in nezrelost. Koga namreč lahko imenujemo, ki je v prvi polovici dvajsetih let v Sloveniji politično vplivno in nadarjeno svetil v prihodnost? Kaos, v katerem se je izgubljala družbena in nacionalna perspektiva, je še kako opravičeval sklep, da stoji umetnik kot sintetik visoko nad koristolovnim drobnjakarstvom namišljenih maloburžoaznih »kraljev«.)

Kot sem že nakazal, je možnost za estetsko presojo novih pesmi omejena. Viktor Jesenik si je brez dvoma prizadeval preliti v francoščino kar največ vsebinskih in stilnih značilnosti teh pesmi in rekonstruirati izvirne prvine v njihovo novo umetniško podobo. Vendar so morale nastati ponekod težje ovire. Marc Alyn je npr. raje izpustil drugo pesem iz cikla *Tragedija na oceanu*, kakor da bi bil prevod podal njen zvočni sloj le močno okrnjeno. Izaradi takšnih opozoril je tembolj nujno, da se omejimo le na bežen pregled dominantnih izrazov, ki nosijo življenjsko občutje, na razmeroma dobro razvidno barvno estetsko snov in bežno tudi na konstruktivistično obliko.)

! Osnovno občutje sproščajo izrazi, ki odkrivajo procese strahu in obupa ter pripovedujejo o resignaciji in umiranju; *padati, ugašati, ugasniti, trpeti, ubiti; obešenec, mrlič, samomorilec, ranjeni človek, preplašena duša; utrujenost, obup, nihilistična melanholija, smrtne sanje, smrt, bolan, na pomoč; sivina, megla, ledeni dan, temina, noč.* [Občutje potrnosti stopnjujejo tudi mnoge podobe; *moji mladi bratje brez oči; njegov obraz je krvav; v črnih gozdovih toži veter; vsi drhtijo kot jaz / v smrtni omotici*, itn.

! Estetsko pa tudi idejno močno učinkujeta črna in rdeča barva. Pesnik ju postavlja v neposredno bližino lirskega subjekta, včasih tega z njima tudi izenači. Pesniško ju asimilira od goste črnine in rdečine do mehkih odtenkov. Naj navedem le nekaj zgledov: *Črni zidovi so se raztreščili / nad mojo dušo; ne išči zdravja na črnih obalah; nad menoj črno brezno vesolja; nihilistična melanholija zgošča / v negibnost črno začudenje; moja cesta je / goreči trak / nad vesoljno temo, rdeča raketa, rdeči človek, rdeča zarja, duh gori, gorim in svetim, iskrenje prostora, osončeni veter, zlata okna*, itn.

Kako naj si razlagamo to dvopolno obarvanost pesmi? Mnoga barvna snov izraža Kosovelovo »slikarsko« občutljivost, s katero je dojemal in postvarjal barvne moči v duhu impresionizma; prenekatera njegova pesem zapušča barvno estetski vtis. In vendar je barva v *Zlatih oknih*, *Rdeči raketi*, *Črnih zidovih* in v drugih pesmih še za več kakor samo za estetski učinek. Še črno in rdečo barvo uprizarja pesnik tudi odmiranje, ugašanje pa tudi ponovno oživljanje, obup in pogum, poraze in zmage, pesimizem in optimizem ter dvom in vero v življenje. Z drugo besedo, barve je povzdignil v simbole, naložil jim poleg estetskih tudi pomenske razsežnosti in učinke. Kako je združil te dve funkciji, zlasti lepo kaže zgled iz *Rdeče rakete*: »... grem, človek rdeči, čez polje zeleno, / nad mano po sinjem jezeru tišine / železni oblaki, o, jaz pa grem, / grem, človek rdeči.« Najbrž bo težko dognati, kdaj sta ti barvi najmočneje preplavili njegovo pesem, in le domnevati smemo, da sta naraščali v njej v mesecih pred smrtjo. Z njima pa je Kosovel kot ekspresionist slikal tudi družbeni kaos. Podobe, kako se vse potaplja v vesoljno temo, kako tema požira ogenj in kako se bojujejo s temo, sporočajo očitno mnogo več kakor le osebno tesnobo in slutnjo svoje smrti.)

¶ Nekaj novih pesmi spada v skupino »integralov«. Zanimivo utegne biti, da je nova pesem *Na postaji* dvojček konstrukcije *Na provincialni postaji*. Kakor tam je tudi tukaj motiv bežno srečanje dveh ljudi, popotnika v vagonu in načelnika v »rdeči kapi«: srečata se, da zdrvita drug mimo drugega in tembolj začutita samoto. Tudi v različici premika pesnik svoj objektiv z enakšno punktualno tehniko kakor v prvi pesmi. In vendar se nova konstrukcija loči od prve po tem, da je v njej besede še bolj osamil in štiri celo »izločil« v samostojne verze. Tako je povečal impresivno in ekspresivno vrednost in učinek posameznih pojmovnih simbolov. Besede je še bolj osamil v konstrukciji *Detektiv št. 16*: »Henrika, / policist! / Kaj? / Zmaj. / Sonce srebrno, / admiral...« Take osamitve imajo seveda estetski namen. Osamljeni izrazi sicer ohranjajo pomene, svojo gnomično vrednost, in se uvrščajo v večjo logično skupnost. Ali v takšnih ločenih položajih poleg logične vsebine stopnjujejo in evocirajo tudi občutje, dobivajo večjo efektivno moč. Beseda tukaj nepričakovano prebije pojmovno mejo, ni več samo simbol za predmetno ali duhovno vsebino, temveč sprosti tudi iracionalno, nezavedno plast. Pri Kosovelu ta preboj ne poruši pojmovne teže in ne začne besede kot simbola konkretne vsebine oz. predmeta, pesnik simbola ni odtrgal od stvari, ki jo označuje. Šele surrealistična poetika ločuje simbol od stvari, ko jeziku v poeziji vsaj teoretično odreka nalogo, da bi kaj pojasnjeval, in hoče od njega le nejasen in nelogičen užitek; besede želi obrniti stran od stvari in jih družiti v nove, nepričakovane zveze. V novih zvezah ostaja od njih predvsem zvočna evokacija, vsebinski simbol pa je zbledel. Zvočno senzacijo v obliki golih, smiselno razdrtih zvokov je zapisal Kosovel doslej le v eni znani konstrukciji, v *Pesmi št. X* (O odtujitvah besednih simbolov in stvari primerjaj: Marcel Raymond, *De Baudelaire au Surréalisme*. Srbohrvaška izdaja. Sarajevo 1958, 275 in dalje.)

»Bralec« in literatura

Meta Grosman-Dokler

Bralec je na razne načine navzoč v velikem delu tradicionalno literarne kritike. Skrb za moralne učinke literature — bojazen zaradi njene »škodljivosti« in prizadevanja napraviti jo »koristno« — vedno predpostavlja bralca kot predmet, na katerega literatura »učinkuje« in na katerem je ta »učinek« mogoče zaslediti. Posredno ali neposredno se tako zanima za bralca, vsa literarna kritika, ki vidi funkcijo literature v njenem učinku, ne glede na to, ali sledi Longinusovemu poskusu določiti vrednost posameznih literarnih sredstev na podlagi rezultata, ki ga dosega, ali pa znanemu Horacovemu izreku *aut prodesse aut delectare*.

Kljub tej bolj ali manj nenehni navzočnosti se bralec kot izdelana literarno teoretska kategorija pojavi razmeroma pazno, šele potem, ko nastopi kot trteja možna soodnosnica pri obravnavi literarnega dela. Tako dobimo poleg literarne kritike, ki govori o literaturi s stališča razmerja med pisateljem in njegovim delom, kritike, ki govori o literaturi s stališča razmerja med njo in določeno stvarnostjo (včasih pojmovano tudi kot vesolje), in seveda kritike o literaturi *per se*, še četrto zvrst kritike, ki govori o literaturi s stališča razmerja med literarnim delom in njegovimi bralci. Strukturalistični konceptiji literarne teorije, konceptiji literature kot izraza oziroma odseva, se tako pridruži še četrta konceptija, ki se literaturi bliža predvsem z vidika njenega učinka na bralca. Po tej konceptiji sta literarno delo in njegova vrednost določena z neposrednim učinkom na bralce.

V tej obliki je literarno-kritično zanimanje za bralca značilna poteza angleške literarne kritike v tridesetih letih našega stoletja. To angleško literarno kritično usmeritev si lahko razložimo: a) s posebnim zgodovinskim položajem angleškega bralca, b) s skrajnim larpurlartizmom ob koncu 19. stoletja in c) s pragmatizmom, ki se je uveljavil ob prelomu stoletij. V temelju omenjenega zgodovinskega položaja pa so seveda veliki premiki v ekonomski strukturi takratne angleške družbe. O teh premikih je gotovo vsaj to, da so neposredno vplivali na naraščanje bralcev in na spremembo socialne strukture beročega občinstva.

Razmeroma naglo in občutno naraščanje števila bralcev je tako očitno vplivalo na angleško literarno prizorišče v 18. stoletju, da tega vpliva ne

more prezreti nobena literarna zgodovina. Zato je vprašanje bralca in njegovega pomena za literaturo globoko zasidrano v zavesti večine angleških literarnih teoretikov. Številne natančne študije raziskujejo razne vidike sprememb, ki so nastale, ker so se pomnožile vrste bralcev: od neposrednih sprememb v odnosih med avtorji in meceni ter avtorji in novimi bralci (ti so prav s svojo številnostjo omogočali, da je pisanje in tiskanje postalo »pomembna veja angleške trgovine«), do posrednih sprememb formalne in vsebinske narave na področju literature same. Težko si predstavljamo ljubitelja angleške proze, ki bi ne bil opazil, s kakšno prizadevnostjo se prav pisatelji iz 18. stoletja obračajo k svojim bralcem; kako Swift v svojih slovutih Potovanjih nikoli ne pozabi nanje in kako Fielding nanje naslovi dolga pojasnila o svojih literarnih namenih in prijemih. A tudi za druga obdobja angleške literature ne manjka študij, ki se ukvarjajo z odnosom med pisanjem literature in občinstvom. V njih pogosto srečamo poudarjeno trditev, da določeno občinstvo neposredno vpliva na sodobno literarno ustvarjalnost. Zdi se, da prav posebni položaj bralca in njegova nedvomna vplivnost onemogočata angleški literarni teoriji, da bi prezrla bralčevo vlogo v literaturi.

Do skrajnosti izpeljani larpurlartizem in z njim povezani vrednostni relativizem, ki sta sledila splošnemu vrednotenju prej ustaljenih skupnih meščanskih vrednot, sta silila kritike, da so poskušali na novo utemeljiti pomen literature v svetu vse bolj prevladujoče znanosti in poiskati novo osnovo za njeno vrednotenje, osnovo, ki bi presegla merilo zgolj osebnega ugajanja. To prizadevanje paradokсно združuje povsem subjektivistične težnje s poskusom najti širša in subjektivnejša merila.

In naposled, gotovo ni naključje, da postane učinkovanje literature osrednji pojem literarne kritike prav v deželi pragmatizma, hkrati ko so prizadevanja utemeljiti pomen literature pogosto strogo znanstvena in včasih kar preveč konkretna.

Ne glede na to, kakšna specifična nagnjenja vodijo posamezne literarno-kritične avtorje pri njihovem zanimanju za bralca in za učinkovanje literature, bi radi takoj poudarili, da se nam takšno zanimanje ne zdi brez pomena, čeprav konkretne teorije niso vedno sprejemljive. Konec koncev lahko edino človek da smisel katerikoli človeški dejavnosti. Tudi z literaturo ni drugače: edino bralec — bodisi obstoječi ali potencialni — lahko upraviči njen obstoj. S tega vidika se nam kažejo smiselna prizadevanja mnogih angleških kritikov, da bi v svojo literarno teorijo uvedli bralca kot bistveni element.

Predmet našega posebnega zanimanja so prav tista literarno-kritična prizadevanja oziroma avtorji, ki se posredno ali neposredno ukvarjajo s problemom bralca. Pri tem seveda ne kaže pozabiti, da je literarna kritika, temelječa na razmerju med literarnim delom in bralcem, le ena izmed možnosti literarne kritike. Zato je, kadar ne upošteva tud drugih vidikov, nujno delna in enostranska. Vendar nam tu ne gre za možnosti in doseg te ali one literarne teorije, temveč za problem bralca, kakor je tematiziran v angleški literarni teoriji in kritiki od zgodnjih dvajsetih let do danes.

V zgodnjih dvajsetih letih dvajsetega stoletja se v angleški publicistiki literarno zgodovinskim prikazom odnosov med bralci in literaturo oziroma med gledalci in razvojem gledališča (namreč prikazom za posamezna literarna obdobja), vedno pogosteje pridružujejo tudi literarno-teoretične študije, ki podčrtujejo pomen bralca za literaturo in komunikativnost kot poglavitno značilnost literature. Problem komunikativnosti literature in z njim povezani problem bralca sta nekaj časa med osrednjimi temami angleške literarne teorije.

Misel, da roman preprosto ne more obstajati drugače kot v bralčevi zavesti, je že leta 1921 zapisal Percy Lubbock v delu *The Craft of Fiction* (*Spretnost proze*). Lubbock meni, da lahko roman zaživi le v bralcu, medtem ko sam po sebi, kot predmet, ne more biti nič drugega kot določena količina papirja in tiskarske barve. Ko bralec s svojo fantazijo poustvarja roman, vsakokrat sam postane romanopisec. Zato Percy Lubbock meni, da mora bralec prevzeti tudi svoj delež odgovornosti za vsakokratno poustvaritev romana in si nikakor ne sme privoščiti brezskrbne misli, da je pisanje romana zgolj pisateljeva zadeva. Kakorkoli že lahko pisatelj naredi, gotovo ne more prenesti romana v bralčevo fantazijo kot kakšen mehurček iz milnice. Prav ta prenos je precej odvisen od bralčevega sodelovanja. Bralec sam dopolni akt komunikacije, ki je bistvena sestavina umetnostnega pojava.

Lubbock meni, da je poustvarjanje romana v bralčevi fantaziji zelo podobno procesu, v katerem si človek ustvarja celotno podobo obdajajočega sveta. Subjekt v obeh primerih iz določenega števila razpoložljivih pogledov odbira predvsem tiste elemente, ki jih lahko vključi v svojo podobo celote; pri poustvarjanju romana torej posamezne dele zgodbe, opise oseb in okolja. V takem »ustvarjanju« — trdi Lubbock — se vadimo vsak dan, saj je podobno »narejen« ves naš svet. Za to nista potrebna poseben napor ali nadarjenost. Za poustvarjanje romana zadostuje poprečen dar za spreminjanje vsakdanjih izkušenj v »podobo sveta«. Seveda pa se bralčevo poustvarjanje romana bistveno razlikuje od pisateljevega stvariteljstva: pisatelj opravi določen izbor, ki mu mora bralec le slediti.

Ko Lubbock primerja bralčev odnos do imaginativne stvarnosti romana z njegovim odnosom do življenjske stvarnosti, se močno približa trditvi o neposredni povezanosti in medsebojni odvisnosti obeh, kar je sicer tabu v angleški literarni kritiki. To bi ga lahko logično vodilo naprej k raziskovanju narave te soodvisnosti in k bolj izdelani raziskavi determinant bralčevega načina poustvarjanja romana. Vendar tako daleč ne gre. Lubbockovo prizadevanje gre od tod dalje ravno v nasprotno smer: dokazati hoče, da mora bralec v romanu videti *ustvarjeno*, umetno strukturo in skladno s tem imeti do nje načelno drugačen odnos kot do življenjske stvarnosti. To je sicer res, vendar pa ne pojasnjuje vzporednosti procesa imaginacije, na katero Lubbock sam opozarja.

Bralec ima osrednji pomen le v literarnih teorijah, ki vidijo bistvo literature v njeni komunikativnosti. Če je literatura predvsem komuni-

kacija, potem seveda pride polovica »dogajanja« v literaturi na bralca. Lascelles Abercrombie si v svojem delu *An Essay Towards a Theory of Art (Prispevek k teoriji umetnosti, 1922)* in pozneje v *Principles of Literary Criticism (Principi literarne kritike, 1932)* prizadeva dokazati prav to, da je komunikativnost tista lastnost literature, ki jo določa kot literaturo. Brez komunikacije zanj ni literature. Funkcijo literature vidi v spreminjanju zbranih izkušenj v izraz, ki napravi pisateljevo izkušnjo dostopno bralcu. Izraz zanj pomeni sporočanje izkušnje; to je po Abercrombieju edini možni cilj pesnikovega prizadevanja in edina možna funkcija umetniške dejavnosti. Brez te funkcije se mu kaže umetniško prizadevanje sploh brez funkcije in zato nesmiselno Abercrombiejevo pojmovanje nalaga pesniku, da upošteva bralca, ker edino ta lahko sklene komunikativni lok, katerega pesnik začrta samo do polovice. Komunikacija ima za Abercrombija zelo določen pomen: kazati ne sme zgolj predmeta pesnikove izkušnje ali pa samo načina njegovega dožemanja, pač pa »celotno doživetje«, ki združuje to, kar je pesnik videl, s tem, kar je takrat občutil. Doživetje v bralčevi fantaziji naj bi se kar najbolj približalo pesnikovemu, zato mora pesnik uporabljati ustrezno tehniko.

Podobno se R. H. Strachan v svojem delu *The Soul of Modern Poetry (Duša moderne poezije, 1922)*, trudi dokazati, da se umetnost prične s pesnikovo željo po komunikaciji. Zdi se mu, da imata pesnikova ustvarjalna pobuda in bralčeva sprejemljivost v bistvu isti temelj in da sta v medsebojni odvisnosti: skupaj bodisi obveljata, bodisi propadeta.

Pri tako zastavljenem problemu komunikativnosti literature je skoraj nemogoče spregledati, da so se obravnavana stališča izoblikovala iz potrebe obračunati z ostanki larpurlartistične ideje o neodvisnosti literature. Seveda je tako omejena motivacija — ob splošnem zanemarjanju drugih pomembnih aspektov literature — dala lahko samo omejene dosežke. Kljub temu je celo tako poenostavljeno poudarjanje bralčevega pomena prispevalo svoj delež k tematiziranju in boljši osvetlitvi tega problema pri poznejših avtorjih. Končno pa vse angleške literarne teoretike, ki se ukvarjajo s pomenom bralca, združujejo skupna želje, namreč utemeljiti socialni pomen literature. V splošnem prakticističnem ozračju »obdobja znanosti« se jim zdi, da je to mogoče doseči z dokazovanjem splošne koristnosti literature.

Prizadevanja uvesti bralca kot bistveni pojem literarne teorije dosežejo vrhunec v delu I. A. Richardsa. Njegova teoretična razglabljanja so dosežek, ki vse do današnjih dni privlači pozornost kritikov in navdihuje polemike. V nasprotju s prej omenjenimi avtorji se Richards ukvarja z literaturo ob upoštevanju širokega spektra vidikov. Zanimanju za bralca, kateremu sicer vseskozi pripisuje osrednji pomen, je zato posvečen le del njegove pozornosti.

Osnovne postavke Richardsove poznejše kritične teorije srečamo že v njegovem prvem delu *Foundations of Aesthetics (Temelji estetike)*. Izdal ga je leta 1921 s sodelovanjem C. K. Ogdena in Jamesa Wooda. Po kratkem

kritičnem pretresu takrat veljavnih estetskih teorij — klasificirane so po definicijah lepote — predlagajo avtorji še svoj koncept. Po njem je lepota opredeljena kot *synaesthesia*. Bistvena značilnost te definicije je, da prenese estetsko vrednost dela iz zaznavanega umetniškega predmeta v opazovalca samega: iz slike v gledalca, iz knjige v bralca. Estetska vrednost umetniškega predmeta v bistvu obstoji v določenem psihološkem stanju, ki ga umetniški predmet povzroči v opazovalcu. To psihološko stanje avtorji imenujejo *synaesthesia*, pomeni pa hkratno izživljanje vseh človeških nagnjenj (*impulse*) in vključuje ravnotežje (*equilibrium*) in skladnost (*harmony*). To stanje izključuje pasivnost in inertnost, a tudi ne vključuje želje po delovanju. Doživetje *synaesthesia* vodi — po avtorjevem mnenju — k bralčevi izločitvi iz sveta, saj s spoznanjem lepote »postanemo toliko bolj mi sami, kolikor bolj so vsa naša nagnjenja vključena v doživetje«. Končno vrednost doseženega stanja vidijo avtorji *Temeljev estetike* v tem, da aktivira vse naše zmožnosti. Pravijo namreč, da je »bolje živeti polno kot pa le delno.«

V Richardsovem drugem delu *The Meaning of Meaning* (*Pomen pomena*, 1923), tudi pri tem je sodeloval C. K. Ogden, lahko opazujemo prehod iz splošne in precej abstraktno zasnovane estetike k njegovemu poznejšemu, veliko bolj konkretnemu prizadevanju na področju literarne teorije. V tem delu se poleg obširnih semantičnih raziskav in posebej raziskav simbola že tudi prvič pojavi Richardsovo razločevanje med dvema rabama jezika: med čustveno rabo, značilno za poezijo (tj. tudi literaturo nasploh), in znanstveno rabo z dejanskim pomenom, ki ga je mogoče preveriti z znanstvenimi metodami.

Principles of Literary Criticism (Principi literarne kritike, 1924) so Richardsovo prvo samostojno delo in hkrati tudi najbolj izdelan oris njegove literarne teorije. Medtem ko so se avtorji v *Osnovah estetike* močno opirali na kitajske nauke o ravnotežju in harmoniji, je Richardsova obravnava v *Principih* strogo znanstvena, estetska vrednost pa določena s psihološko terminologijo. Ton je neprizadet in hladen in v delu lahko odkrijemo celo nekaj znanstvenega optimizma, kar se tiče prihodnjih možnosti za literarne raziskave z znanstvenimi prijemi. Ker Richards človeku ne pripisuje nematerialnega duha, se mu poezija kaže kot sad človekovih dejavnosti in kot taka tudi kot predmet znanstvene raziskave. Na eni strani je poezija plod nekaterih psiholoških procesov pri pesniku, na drugi pa spet vpliva na bralca. Sama po sebi nima nobenih neodvisnih estetskih vrednot (le-te so po Richardsovem mnenju zgolj fikcija, ki je nastala iz nenatančnosti kritičnega jezika). Nasprotno, njena vrednost je odvisna od bralca, ker edino v njem lahko obstaja. Tako je Richardsova estetska vrednost poezije — pozneje jo kritiki z različnimi prizvoki preprosto imenujejo »psihološka vrednost« — strogo funkcionalna, tj. določena le z učinkom na bralca. Bralec s tem postane osrednji pojem vse Richardsove teorije.

Estetska teorija, ki ne opredeljuje lepote kot lastnosti estetskega predmeta, temveč kot lastnost subjekta (bralca, gledalca), mora rešiti predvsem problema: prvič, kako umetnina učinkuje na bralca, to je v bistvu vprašanje komunikacije, in drugič, kako vrednotiti ta učinek. Richards skuša

v *Principih* odgovoriti na obe vprašanji: čimbolj nazorno prikazati proces komunikacije in razložiti vrednote na psihološki podlagi.

Njegova teorija temelji na delovanju osnovnih človeških nagnjenj (impulse) — želje po nečem (appetency) in na odklanjanju (aversion) — in na domnevi, da je vredno vse, kar zadovoljuje te želje, ne da bi pri tem omeji druge, enako ali bolj pomembne želje. Edina psihološka omejitev pri izpolnjevanju kake želje je lahko druga želja. Richardsu se človek kaže kot skupek hierarhično urejenih nagnjenj, pri čemer posebej poudarja, da njegova psihološka vrednota izključuje vsakršno etično preudarjanje. Najboljša je taka organizacija človekovih nagnjenj, ki izključuje najmanj človeških možnosti; poezija, ki privede bralca v tako stanje je najboljša poezija. Ko Richards tako opredeli vrednoto, se loti lastnosti poezije, ki nam to vrednoto lahko sporočajo in proces tega sporočanja. Richards podrobno opiše različne elemente (stopnje) komunikacije, od bralčevega vidnega dojemanja besedila, prepoznavanja besed, vezane in nevezane metaforike, do čustev, ki spremljajo ta proces in do njegovega končnega razpoloženja (attitude), ki je odločujoče za vrednost prebrane pesmi.

Kako si zamišlja komunikacijski proces, je Richards še bolj nazorno opisal dve leti pozneje v spisu *Science and Poetry (Znanost in poezija, 1926)*. Tu poskuša razložiti proces sporočanja pesniške vrednote s primerjavo med človeškimi duševnimi lastnostmi in zapletenim sistemom magnetnih igel, ki se gibljejo med močnimi magneti. Tako zaradi bližine magnetov kot tudi zaradi medsebojnega vplivanja je gibanje v sistemu magnetnih igel zelo zapleteno. Vendar se po vsakem premiku igle ponovno umirijo v novem ravnotežju. Igle naj bi ponazarjale posamezne človeške interese (»interest«, ki jih Richards uporablja v tem delu namesto prejšnjih nagnjenj — impulse iz *Principov*), ves sistem igel pa celotno človekovo duševnost, ki ni nič drugega kot hierarhična organizacija posameznih interesov. Vsak nered, ki nastane v sistemu človeških interesov — ne glede na to, ali ga povzroči dogodek v življenju ali pa doživetje poezije — se konča s ponovno pomiritvijo in ureditvijo interesov, z novim ravnotežjem. Lastnosti tega novega ravnotežja, ki se vzpostavi v bralcu, določajo vrednost prebrane pesmi. Najboljša je tista pesem, ki omogoča zadovoljitev kar največjega števila bralčevih interesov ob najmanjšem možnem navzkrižju z drugimi interesi.

Največja možna stopnja svobode za vsa posamična nagnjenja in njej sledeča kar največja vključitev vseh človeških nagnjenj v svobodno delovanje ob najmanjšem mogočem navzkrižju se tako kaže Richardsu kot človeško najbolj vredno doživetje. Zdi se mu, da nam tako doživetje lahko da samo poezija. Tako si je Richards svojo »psihološko vrednost« literature zamislil, kot neposredni učinek, ki ga ima prebrano literarno delo na bralca. Čeprav je ton njegovega pisanja strogo znanstven in so njegova izvajanja tudi res oprta na obširno znanje psihologije in na njegovo lastno pionirsko delo na področju sematike, se današnjemu bralcu zde posamezni izmed njigovih opisov vendarle nesprejemljivo poenostavljeni. To je precej posledica Richardsovih predstav na področju psihologije; te so mu dovoljevale, da je zgradil svoj estetski sistem na dandanes nesprejemljivi

zamisli »delovanja« posameznika. Sodobni razvoj psihologije gotovo učinkovito preprečuje take špekulacije, hkrati pa razkriva že obstoječe kot nesprejemljive.

Ker je Richards dosledno vztrajal pri neposrednem psihološkem učinkovanju literature na bralca, je logično zanemarjal druge pomembne vplive, kot so tradicija, socialna izkušnja in vsi drugi historični vidiki. Morala se mu kaže kot zgolj trenutni sporazum o pravilih obnašanja, in zato je, skupaj s tradicijo in etiko, ni v njegovi psihološki koncepciji vrednosti. Dosledno izključevanje vsakega zgodovinskega aspekta in tudi siceršnjih zvez z »zunanjim svetom« je za Richardsa značilno tudi še v poznejših delih, ko ga neposredna psihološka vrednost literature ne zanima več. (Richards ni nikoli bistveno spremenil svoje teorije na tem področju; svoje poznejše delo je pretežno posvetil jezikovnim aspektom literature in jeziku samemu, medtem ko ga celotnost ni več zanimala.) Zato seveda tudi ni čudno, da Richards sam ni nikoli ocenil posledic, ki jih je za njegovo teorijo imelo dosledno izključevanje zveze med estetskimi vrednotami in njihovim historičnim kontekstom.

Medtem ko *Osnove estetike, Principi literarne kritike* in *Znanost in poezija* v nekem smislu vsebujejo celotno Richardsovo literarno teorijo, vsebuje delo *Practical Criticism (Praktična kritika, 1929.)* predvsem Richardsova poročila in obsežne kritične komentarje o njegovih poskusih na področju razumevanja in vrednotenja poezije. Zato imamo lahko *Praktično kritiko* (čeprav tudi to delo vsebuje nedvomno pomembna teoretična razglabljanja) za poskus, uporabiti v praksi prej razvito teorijo. Kot taka je *Praktična kritika* zelo učinkovit korektiv Richardsove teorije, in angleški kritiki pogosto ironično pripominjajo, da je *Praktična kritika* najboljši dokaz za to, kako težko je Richardsovo teorijo uporabiti v praksi.

Glavni cilj knjige je, kot avtor sam pravi, izboljšati komunikacije v literaturi. Zdi se mu, da je to edini mogoči namen vseh kritičnih prizadevanj — od interpretacije do končne hvale ali graje. Vzpostavitev boljše, natančnejše in popolnejše komunikacije je lahko edino opravičilo kritike, saj vrednost literature ne moremo pokazati drugače kot na temelju komunikacije s tem, kar je vredno. Richards se je v želji, da bi bil uvedel nov način dokumentiranja obstoječega stanja kulture, da bi si bil priskrbel novo tehniko za odkrivanje tega, kar čutimo in mislimo o poeziji, in da bi bil tako odprl nove poti za vzgojne metode na tem področju, lotil naslednjega poskusa: daljši čas je dajal svojim cambriškim študentom v branje in kritični pretres posamezne pesmi, ne da bi jim bil ob tem povedal ime avtorja in naslov. Po enem tednu, ki so ga študentje imeli za premislek, so mu prinesli obsežne pismene komentarje o svojem branju in doživljanju posameznih pesmi. Da bi bili ti komentarji kar se da sproščeni, so jih oddajali povsem prostovoljno in strogo anonimno. Izmed vseh študentov, ki so sodelovali v poskusu, je komentarje oddalo le šestdeset odstotkov, in Richards meni, da lahko pri njih sklepa resno zaminanje za poezijo. Študentje so večidel študirali angleško literaturo, zato Richards resno dvomi, da bi pri kateri koli drugi publiki lahko pričakovali večjo sposobnost za branje poezije. Le redki komentarji so bili napisani po manj

kot desetkratnem branju pesmi, večina študentov pa je navedla desetkratno branje kot osnovo svojih komentarjev. Zato Richards upravičeno meni, da lahko pri vseh udeležencih sklepa ne le na resnost, marveč tudi na globoko željo priti do utemeljenega mnenja o prebrani pesmi.

Kljub vsemu temu pa je bilo razumevanje, ki so ga kazali komentarji posameznikov, nepričakovano nezadovoljivo. Že razlike v interpretaciji iste pesmi so bile tako velike, kot da bi bilo šlo za več različnih pesmi in ne za eno samo. Mnogi bralci niso pokazali neznanja ali nerazumevanja le pri bolj zapletenih komponentah poezije, kot sta npr. ritem in metaforika, temveč so neustrezno povzemali celo najbolj preprosti smisel (vsebino) pesmi. Splošno nerazumevanje tako vsebine kot izraza skupaj z občutkom, tonom in pesnikovo intencijo, nerazumevanje, ki ga je Richards našel v vseh komentarjih, ga je navedlo, da je začel raziskovati vzroke zanj. Različni vzroki za nerazumevanje poezije so postali osrednji predmet njegove študije, in zdi se, da v tem *Praktične kritike* še ni nihče prekosil.

Praktična kritika je v marsičem tudi prelomnica v Richardsovem delu. V nasprotju s prejšnjimi splošnimi pojmi, kot so »harmonija«, urejanje bralčevih nagnjenj v soglasje in podobno, obravnava Richards v *Praktični kritiki* vzroke za nerazumevanje poezije zelo konkretno pri vsakem udeležencu poskusa. Vsebinska stran poezije, ki se mu je prej kazala kot manj pomembna in jo je v nasprotju z »dejansko« znanstveno resnico običajno označeval kot napravo ugotovitev, dobi novo pomembno mesto: nesposobnost za pravilno dojetje vsebine se mu pokaže kot prvi vzrok za splošno nerazumevanje poezije.

Čeprav vsebuje *Praktična kritika* mnogo zanimivih in natančnih opažanj o tem, kaj povzroča nerazumevanje poezije, nas vendarle razočara Richardsov končni sklep o popolni subjektivnosti pri vrednotenju poezije. Na začetku dela obljublja avtor objektivnejši prijem pri vrednotenju in preverjanju sodb, zato nas sklepno poglavje *Praktične kritike* razočara, čeprav je edini logični sklep Richardsove celotne teorije: za bralca je sprejemljivo le to, kar ustreza njegovi trenutni potrebi,* in to se mu hkrati kaže tudi kot vredno. Toda kar je potreba enega človeka, ni nujno tudi potreba drugega človeka. Še več: celo potrebe istega človeka niso vedno enake. Richards poskuša zmanjšati subjektivizem svoje teorije, tako da imenuje hierarhijo vrednot, ki se izražajo v potrebah in ki naj bi se ob branju literarnega dela uskladile med seboj. Tu gre za očitno podobnost s stanjem syaesthesia v njegovih zgodnejših delih. Toda ta poskus se ne zlija logično v celotno teorijo in nas ne prepriča. Vsiljuje se namreč vprašanje, zakaj ne bi posamezni bralec po svoji presoji vrednotil svojih potreb in njihove usklajenosti. Kdo in na kakšni podlagi lahko odloča o pomembnosti in vrednosti teh potreb? Podobno se izjalovi njegov poskus, da bi določil objektivnejšo vrednost poezije na temelju kakovosti branja, ki ga pesem zahteva. Z uvedbo »izbora vse bralčeve osebnosti«, »konfucijske odkritosti« in »bistvenosti bralčevega izbora« kot meril ne odpravi subjektivizma v vrednotenju. Po vsem tem nas ne začudi Richardsov sklep,

* Potrebe v *Praktični kritiki* so enakovredne interesom v *Znanosti in poeziji* oziroma nagnjenjem in željam v *Principih*.

da je za bralca važnejše, če zna uporabiti vsako — tudi slabo — poezijo za urejanje svojega duha, kot pa da zna razločevati med slabo in dobro poezijo.

Čemu ustvarjati tako zapletene estetske sisteme, kot je Richardsov, če pa pridemo z njimi le do starega rekla *quot homines tot sententiae*. V tem smislu je *Praktična kritika* zelo učinkovit dokaz za to, da se je Richardsova teorija v praksi vrednotenja izkazala kot nezadostna. Skoraj neverjetno se zdi, da ga to ni spodbudilo k preverjanju psihološke utemeljitve estetskih vrednot, ampak ga je, nasprotno, vodilo k raziskavi vprašanja, kaj je narobe z bralcem. Seveda je to vprašanje takoj in neposredno povezal s pomanjkljivo kulturo tehnične civilizacije.

Preden se bomo vprašali po vzrokih za »porazne« rezultate Richardsovega poskusa, se moramo pomuditi pri tem, kako je Richards svoj poskus zastavil in pri implikacijah tega načina. Pesmi, ki so jih morali poskusni bralci komentirati, so bile — kot rečeno — predložene brez navedbe avtorja in naslova. Ko Richards govori o tem, pravi, da sta pomanjkanje podatkov o avtorju, literarni dobi in šoli, in s temi podatki zvezana vednost o ustaljenem vrednotenju določene poezije povzročila pri bralcih splošno zmedo in osuplost in da sta seveda bistveno otežila njihovo presojo. Zato sklepa, da je naše občudovanje del velikih pesnikov — bolj kot smo pripravljeni priznati — posledica privolitve v obstoječe in ustaljene ocene. Če ne bi bilo tradicionalne hierarhije, bi marsikateri slavni pesnik kmalu izgubil svoje občudovalce. Vrednotenje na temelju tradicionalne hierarhije pa seveda nima kaj iskati v sistemu neposrednega psihološkega učinka in vrednotenja, kot ju predlaga Richards. Prav narobe: kot drugotni vpliv, ki maliči neposredni odziv bralca in njegovo sodbo, je takšno vrednotenje celo nezaželeno. Zato je Richards tudi zastavil svoj poskus tako, kot ga je. Zato se tudi kljub nepričakovano velikemu nerazumevanju bralcev ne ukvarja s posledicami tega, da so bile pesmi predložene brez vseh podatkov o njih. Vendar ostane za nas odprto vprašanje, ali je bralčeva vednost o avtorstvu posamezne pesmi res le informacija o že ustaljenem vrednotenju pesmi ali pa ima taka vednost za bralca še širši pomen.

Ne glede na to, da je lahko naslov že sam po sebi važen del pesmi, vednost o avtorju za bralca pomeni več kot goli podatek o njeni ustaljeni vrednosti. Vednost o avtorju najprej pomaga bralcu uvrstiti pesem v njen zgodovinski kontekst in jo povezati s tisto zgodovinsko stvarnostjo, iz katere izhaja. Anonimnost tako hkrati izloči pesem iz njenega zgodovinskega in biografskega konteksta. To seveda onemogoči bralcu, da bi pri branju kot pomoč za razumevanje in vrednotenje imaginativne realnosti pesmi uporabil svoje poznavanje konteksta. To pa je lahko velikokrat usodno za pravilno dojetje. V poznejši angleški kritiki postane vrednotenje pesmi na temelju golega teksta in brez upoštevanja, bodisi biografskega, bodisi zgodovinskega konteksta precej razširjeno. Vendar pa je doslednost pri teh »čistih« strukturalnih analizah pogosto dvomljiva. Kritiki, ki se s to metoda ne strinjajo ali pa dvomijo o možnosti in smiselnosti takega ločenega obravnavanja poezije, opozarjajo, da tudi najdoslednejši pristaši čiste nebiografske in nezgodovinske »Nove kritike«

utemeljene na besedilu pesmi, pri svojih »strukturalnih« analizah nedvomno uporabljajo tudi prej pridobljeno znanje zgodovinskega in biografskega konteksta. V teh primerih torej nimamo nikoli opravka z nepoznavanjem zgodovinskega in biografskega ozadja kot pri Richardsovem poskusu. Gre torej bolj za izključevanje literarno-zgodovinskih ugotovitev iz končne kritične ocene, ker da niso pomembne za pesem kot avtonomno jezikovno strukturo.

Nekateri drugi avtorji so pokazali, da se včasih ne moremo zanesti na neposredno branje in interpretacijo niti pri bralcih s tako pretanjeno pesniško občutljivostjo, kot jo je nedvomno imel T. S. Eliot. R. Tuve je v svoji obširni študiji renesančne in metafizične angleške poezije opozorila na napake pri branju, ki so jih zagledali T. S. Eliot in drugi, ker preprosto niso poznali konkretnega zgodovinskega pomena posameznih besed, rabljenih v tej poeziji.

Tudi M. K. Wimsatt v svojem eseju »The Affective Fallacy« (Čustvena utvara) govori o dilemah in možnostih pri vrednotenju poezije na temelju neposredne bralčeve reakcije. Wimsatt predvsem poudarja nezanesljivost te reakcije oziroma to, da se nanjo ne moremo opreti tako, kot je to hotel I. A. Richards. Zdi se mu, da se bralec čustveno odzove šele na neki že obstoječi »čustveni predmet«, z vsebino katerega je bil že prej seznanjen. Zato Wimsatt poudarja, da kakršenkoli »čustveni predmet« lahko obstoji in učinkuje le v okviru te ali one tradicije. Zunaj tradicije seveda izgubi svojo vrednost in učinkovitost. Od tod bi logično sledil sklep, da je pri velikem delu poezije poznavanje njenega zgodovinskega in biografskega ozadja lahko zelo pomembno ali celo bistveno za razumevanje. Sodeč po Richardsovem poskusu bi lahko rekli, da vednosti o kontekstu, ki se največkrat razkrije že z imenom avtorja, ne smemo skrbiti na vednost o ustaljenem ugledu dela.

Če bi se Richards v svojem poskusu ne bil omejil na razmeroma kratke pesmi, temveč bi bil vzel v pretres tudi daljše pesnitve ali druge literarne oblike, potem bi bržkone ne bil trdil, da je vednost o avtorju za bralca zgolj podatek o ustaljeni literarni vrednosti. Toda to bi bilo bržkone spremenilo tudi vso njegovo psihološko teorijo o vrednotah literature; Richards namreč svoje teorije nikjer ne omeji na določeno poezijo, temveč, narobe, poudarja, da uporablja izraz poezija za vso literaturo. Redukcija pomena historičnega in biografskega konteksta literarnega dela na ustaljeno vrednost, tako rekoč »javno mnenje« o njem, je vsekakor nujna posledica dosledno izpeljane teorije o psihološki vrednosti. *Praktično kritiko* imamo lahko za dokaz, da taka redukcija ni upravičena, ker ima vednost o zgodovinskem in biografskem kontekstu za bralca očitno velik pomen že pri temeljnem in razumevanju besedila, torej pri prvem temelju komunikacije. Pomanjkanje take vrednosti pa je — kot je proti svojemu namenu pokazala *Praktična kritika* — lahko resna ovira za razumevanje.

Spričo očitne pomembnosti historičnega konteksta je kar težko verjeti, da ga Richards tako dosledno zanemarja. Toda po pazljivem pregledu njegovih kritičnih prizadevanj postane jasno, da njegovo zanemarjanje zgodovinskega in biografskega konteksta nikakor ni samo notranja potreba

njegovega sistema, temveč je hkrati tudi izraz njegovega odklonilnega stališča do vse nepesniške realnosti. Tak odnos lahko odkrijemo v vseh njegovih delih. Kaže se že v njegovih temeljnih psiholoških izvajanjih: kadarkoli ni predmet doživljanja literarno delo, se doživljanje in izkušnje (experience) v njegovih tekstih dosledno pojavljajo brez predmeta.

Ko Richards govori o konfliktih med različnimi nagnjenji, še posebej poudarja, da so notranji konflikti osebnosti bolj pomembni kot njeni konflikti z »zunanjim svetom«. Pri tem povsem prezre, da so tudi najbolj notranji osebni konflikti skupaj z moralnimi odločitvami, v nekem razmerju s tako imenovanim zunanjim svetom. Želje in odpori ter — pozneje — interesi in potrebe Richardsovega bralca so spet povsem »notranja zadeva«, dosledno brez predmeta, čeprav bi prav predmet (v svojem historičnem kontekstu), na katerega so te psihološke kategorije usmerjene, najbolje določil njihovo naravo. Le na temelju take poenostavitve je Richards lahko zgradil svoj sistem psihološke vrednosti.

Richardsov bralec — zamišljen kot hierarhična ureditev raznih interesov oz. nagnjenj — je povsem ločen od tako imenovanega zunanjega sveta. Vse kaže, da je ta lastnost element romantičnega izročila v Richardsovi teoriji. Hladni znanstveni ton Richardsovih opisov psiholoških mehanizmov ne more skriti sorodnosti z romantičnim pojmovanjem osebnosti. Nasprotno: pogosto začutimo, da znanstveni plašč le površno skriva pravo naravo problema. Bistvo romantičnega spora posameznika z bolj in bolj tujim svetom odkrito prihaja na dan na mnogih mestih, kjer Richards govori o sodobnem degradiranem kulturnem okolju, o splošni izkoreninjenosti človeka in o njegovem iskanju doma v sovražnem vesolju in nevtralni naravi. S tega vidika se nam Richardsova prizadevanja pokažejo kot preprosto nadaljevanje M. Arnoldove tradicije v prizadevanju dokazati, da je literatura in samo literatura lahko zdravilo za propadajočo civilizacijo.

Ko Richards govori o estetskem okusu, poudarja njegov socialni značaj, to je dejstvo, da se posameznikov okus razvije šele s socializacijo prvotno polperverznega otroka. Kljub temu pa iz svoje psihološke vrednosti literature povsem izključi vsakršen socialni kontekst in izrecno poudarja, da v njej tudi ne dopušča nobenih etičnih primesi. S tega izhodišča se seveda nikoli ne more izogniti končnemu *quot homines tot sententiae*, ki zbuja v bralcu njegove teorije preprosto vprašanje: čemu vsa ta kritična prizadevanja? Čemu naj se trudimo z literarno izobrazbo, če pa je važna edino bralčeva neposredna reakcija in če tradicionalne vrednote le negativno vplivajo na bralčevo neposredno odločanje. Čemu pisati vso literarno kritiko in graditi zapletene estetske sisteme (kot je Richardsov), če je edino merilo bralčeva neposredna reakcija. In končno: čemu brati poezijo, če ne ustreza trenutnim bralčevim potrebam.

Sele iz vpogleda v notranja protislovja Richardsovih literarno-teoretičnih prizadevanj lahko razumemo, da ga slabo razumevanje in neustrezne reakcije poskusnih bralcev iz *Praktične kritike* niso vodili — kot bi se to zdelo logično — k preverjanju teorije in estetskega sistema, temeljčnega na bralčevi neposredni reakciji. Iz tega vpogleda postane tudi razumljivo, da vso krivdo za nerazumevanje naprti bralcu in nizki ravni sodobne kulture,

medtem ko hkrati pozablja, da prav njegova teorija daje bralcu pravico do neposrednega odločanja o vrednosti poezije na temelju njegovih psiholoških stanj.

Nepravilno razumevanje je osrednja tema *Praktične kritike*, čeprav se zdi, da je to po Richardsovi teoriji o neposredni psihološki reakciji kot temelju estetskega vrednotenja nesmisel. Vendar avtor tudi tu prezre očitno možnost, da bi svojih deset poglavitnih vzrokov za nerazumevanje poezije — od nerazumevanja vsebine zaradi nepravilnih pričakovanj do bralčeve neobčutljivosti za ritem in metaforiko, ki je spet posledica bralčevih neustreznih pričakovanj ali predsodkov — strnil v eno, namreč v bralčev odnos do sveta, katerega del je tudi poezija. Kot svet je tudi poezija izpostavljena bralčevi predstavi o poeziji, torej tudi o tem, kakšna mora biti. S tega vidika neustrezno bralčevo pričakovanje glede vsebine, ritma, metaforike itd. in vsi drugi predsodki, katere Richards navaja kot poglavitne vzroke za nerazumevanje poezije, niso nič drugega kot posamezni vidiki bralčeve predstave o poeziji. Predstave tako o življenju kot tudi o pesniški — imaginativni — stvarnosti pa so seveda sad bralčeve vzgoje, če vzgojo pojmuje kot rezultat celotnega komuniciranja s tako imenovanim zunanjim svetom. Takoj ko Richards iz pojma vrednosti izloči vsak socialni vidik in pojmuje bralca kot povsem neodvisnega od družbeno-zgodovinskega okolja, se ne more več izogniti popolnemu subjektivizmu vrednotenja. Od tod notranje protislovje njegove teorije: prizadevanja po večji objektivnosti in objektivnejših merilih se končajo v popolnem subjektivizmu. Od tod tudi paradoksen odnos mnogih angleških literarnih kritikov: navzlic temeljnemu Richarsovemu prizadevanju, da bi bil prišel do objektivnejših meril, vidijo glavni dosežek in največjo vrednost njegovega dela prav v tem, da je opozoril na neizogibno subjektivnost presoje.

Medtem ko I. A. Richards uvede bralca le kot temelj vrednotenja, mu Vernon Lee* v svojem delu *The Handling of Words* (Ravnanje z besedami, 1923) daje še večji pomen. Zdi se ji, da je učinkovitost literature enako odvisna od pisatelja kot od bralca. Meni, da živa literatura brez bralčevega aktivnega odnosa, izkušnosti, čustvovanja in domišljije ne more obstajati, ker se uresniči šele z branjem. Vernon Lee trdi, da je pisatelj nenehno odvisen od bralca in od njegovih izkušenj. Pisatelj lahko pove kaj novega le na temelju tistega, kar bralec že prej ve. Zato pa mora pisatelj tudi zavestno upoštevati svoje bralce in anticipirati njihove reakcije. S tega vidika se ji umetniško pisanje kaže kot sposobnost pisatelja, da razpolaga z bralčevo duševnostjo. Pisatelj mora vedeti, kakšne odzive hoče doseči, in kako jih lahko doseže. V njeni funkcionalni estetiki so vsa pisateljeva dejanja, od izbire osnovne enote, besede, do najzapletenejših stilističnih prijemov, upravičena le, če pri bralcu dosežejo tiste učinke, ki jih pisatelj hoče doseči. Dober stil je takšen način izbora in razporeda besed in zgodbe, ki najbolj uspešno sporoči pisateljev pomen bralcu. In če hoče

* Verana Lee je psevdonim angleške pisateljice in kritičarke Violet Paget.

pisatelj doseči svoj namen: to je pripeljati bralca čim bliže k temu, kar je hotel povedati, mora v vsakem pogledu upoštevati bralca. Vernon Lee primerja bralčevo zavest s slikarjevo paletjo; slikar ne more uporabiti barve, ki je na paleti ni. Bralec — podobno kot vprežen konj — je vedno na tem, da se bo ustavil, ali pa krenil na napačno pot. Zato mora pisatelj paziti, da ostane bralec buden, še posebno pa takrat, ko se bližata »križišče« ali »odcep«. Vernon Lee meni, da velik del pisateljeve moči obstoji prav v tem, da je zmožen preprečiti bralcu nepotrebno zehanje, napačna pričakovanja, izgubljanje v nepotrebnih podrobnostih ali v prezapleteni strukturi.

Z vidika bralca se branje kaže drugače: pisateljevo gradivo — besede, stavki in odstavki, s katerimi ponazarja svoje občutke in misli — so zgolj znaki, ki bralcu priključijo v spomin tam zbrane predstave. Podobno kot pianist, udarjajoč na tipke, razpolaga z zapletenim sistemom strun, pisatelj z rabo besed obvladuje predstave, zbrane v bralčevem spominu, in z njimi povezane čustvene odzive. Zato je tudi literatura odvisna od potencialnih predstav in čustvenih odzivov bralca; v njeni teoriji sta neločljivo povezana. Bralec torej v njej ni pomemben samo kot predmet, na katerega učinkuje literatura; pisatelj je odvisen od bralca, in zato je le-ta navzoč že v procesu, ko literatura nastaja.

Vse kaže, da se je teoretično zanimanje za vlogo bralca v literaturi močno zmanjšalo v desetletju 1920—1930. Večina poznejših angleških literarnih kritikov ima sicer pomembnost bralca za samo ob sebi umevno, kljub temu pa se bralec ne kaže več kot temeljna kategorija literarnih teorij.

V tem smislu »okrnjeno« zanimanje za bralca (skupaj s poudarjanjem komunikativnosti literature kot njene bistvene funkcije) lahko še naprej zasledujemo pri mnogih literarnih kritikih. Izjeme so zagovorniki nadaljujoče se larpurlartistične smeri v literarni teoriji.

Omenjeno »okrnitev« pa spremlja tudi izrazita vsebinska sprememba v pojmovanju bralčeve pomembnosti. Medtem ko Vernon Lee še poudarja pisateljevo odvisnost od bralčevih možnostnih sposobnosti, poznejše študije vedno bolj poudarjajo zahtevo da se bralec podredi literarni stvaritvi. Popolno samopozabljenje in izključenje bralčeve življenjske skušnje (o stvarnosti) se pojavlja kot pogoj »pravilnega« ustvarjalnega branja. Imaginativna stvarnost umetnine postane »bol resnična« in bol pomembna kot bralčeva življenjska skušnja. Vprašanje, kako doseči popolno izključitev bralčeve »popolne osebnosti« iz procesa branja, postane osrednji predmet nekaterih študij. Dober primer je delo Katherine Lever: *The Novel and the Reader* (Roman in bralec, 1961). Zavest o tem, da ni mogoče izključiti vseh »neimaginativnih aspektov« bralca, zavest, kakršna je na primer navzoča v misli Vernon Leejeve, da namreč brez lastne izkušnje bralec ne more sprejemati nobene literature, je le še izjemen primer. Ena takih izjem je Joyce Cary; v svojem delu *Art and Reality* (Umetnost in

stvarnost, 1958) izrecno poudarja, da bralec v svoji presoji literarnega dela nikakor ne more izključiti niti svojih intelektualnih presojevalnih sposobnosti niti svojih moralnih pomislekov oziroma odzivov. Skratka: nunjo presoja prebrano delo kot celotna osebnost.

V prmerjavi s prej omenjenim »okrnjenim« zanimanjem za bralca in s teoretičnimi prizadevanji v letih med 1930 in 1960 je C. S. Lewisovo delo *An Experiment in Criticism* (Poskus v kritiki, 1961) ponoven poskus zgraditi sistem za vrednotenje literature na temelju bralčevega odziva. Natančneje: vrednost dela je postavljena v odvisnosti od načina branja, ki ga literarno delo bralcu tako rekoč vsili. Lewis meni, da lahko utemeljeno govorimo o naravi literarnega dela le na temelju odziva, ki ga delo povzroči v bracu. Po Lewisu je odziv v bistvu način branja, ki ga posamezno delo bralcu narekuje. S to utemeljitvijo so različni načini branja postali njegova osrednja tema. Večino svojega kritičnega pretresa je posvetil razlikam med tako imenovanim dobrim (t. j. tudi pravilnim) in slabim (tj. nepravilnim) branjem. Za »dobro« branje se mu zdi značilno to, da bralec literarno delo sprejme v celoti, kar pomeni, da se v celoti podredi delu oziroma avtorjevi sugestiji. Nasprotno je za »slabo« branje značilno zgolj »uporabljanje« literarnega dela v manjvredne namene, kot sta sanjarjenje in začasen beg iz življenjske stvarnosti.

Po Lewisovem predlogu bi morali imeti za dobro vsako delo, ki omogoča »dobro« branje oziroma navaja ali celo sili bralca k takemu branju. Ker pa lahko vsako delo beremo na več načinov, sama možnost »slabega« branja še ne pomeni, da je delo slabo. Šele to, da »dobro« branje ni mogoče, je zadosten temelj, da izrečemo odklonilno sodbo o kakem delu. Sicer pa že en sam bralec, za katerega je kako delo trajna vrednota, zadostuje kot razlog, da tega dela ne smemo označiti kot slabega.

Lewis meni, da ima njegova metoda vrednotenja veliko prednosti pred ustaljenimi, ki se sklicujejo na formalne ali vsebinske lastnosti dela. Predvsem ta metoda — trdi Lewis — osredotoči kritikovo pozornost branju, torej na edinem trenutku, ko literarno delo obstaja kot estetski pojav, za vrednotenje katerega gre. Mimo tega pa naj bi način branja dajal tudi trdnjšo podlago za vrednotenje. Lewis namreč meni, da je razloček med pozornim in nepozornim, predanim in nepredanim, med neosebним in egoističnim načinom branja manj izpostavljen vplivom in spremembam kot osebni okus kritika; ta se spreminja z literarnimi modami. Ob tej trditvi pa Lewis spregleda, da je način branja neposredno odvisen od vsakokratnega bralčevega zanimanja, torej tudi od tako imenovane literarne mode. Še več: literarna moda sama je lahko posledica spreminjajočega se zanimanja bralcev in kritikov. Lewis priznava, da bi vrednotenje, kakršno predlaga, zahtevalo od kritika večji napor. Vendar misli, da bi se napor splačal glede na boljšo utemeljenost in večjo trdnost izrečenih sodb.

Čeprav se utegne zdeti, da Lewisov predlog rešuje problem subjektivnosti in relativnosti literarnih del, je ta rešitev le navidezna. Popolna subjektivnost se povrne v drugi obliki, namreč s trditvijo, da že en sam bralec, ki delo bere kot dobro, zadostuje za pritrdilno sodbo o njem ozi-

roma za razveljavitev odklonilne. Sicer pa tudi Lewis — podobno kot Richards — vidi končni smisel literature v tem, da bralca prestavi iz vsakdanjega okolja v imaginativno stvarnost dela, v kateri (bralec) postane »bolj on sam«. Čeprav se Lewis izrecno ogradi od Richradsove teorije v celoti, vendar meni, da je imel Richards prav, ko je iskal vrednost literature v tem, kar se ob branju zgodi z bralcem. V tem smislu pa imamo lahko Lewisova prizadevanja za neke vrste nadaljevanja Richardsovega poskusa, da bi bil določil estetske vrednote literature na temelju njenega (psihološkega) učinka na bralca. Seveda pa je v primerjavi z Richardsovo teorijo Lewisov predlog manj sistematičen in se ravno zato uspešno izogne marsikateri kritični pripombi, ki je doletela Richardsa.

Ponoven pregled teorij, ki se ukvarjajo z bralcem kot pomembnim, če že ne odločujočim elementom estetskega pojava, nas prepriča, da imajo neko skupno lastnost: dosledni spoznavni in vrednostni subjektivizem. Ta skupna lastnost obravnavanih teorij se kaže tako v njihovem pojmu bralca kot v pojmu »stvarnosti« oziroma »sveta zunaj nas« ali — pri nekaterih avtorjih — »vesolja«. Gre pa — kot bom skušali pokazati — tudi znotraj obravnavanih teorij za dva vidika istega problema; metodološko ju je sicer mogoče ločiti, vendar je subjektivizem, ki ga vidimo kot skupno lastnost obravnavanih teorij, izražen predvsem v *načelnem ločevanju obeh vidikov*.

Kar zadeva prvega, smo že pri obravnavanju teorije I. A. Richardsa dovolj opozorili na nepremagljivo nasprotje, ki nastane, če bralca konstituiramo zgolj s psihološkimi določili. Preostane nam, da opozorimo na psihologizem tudi pri tistih avtorjih, pri katerih se zdi, vsaj na prvi pogled, da konstituirajo bralca kot ne-psihološko kategorijo. Bralec v tem primeru ni izrecno določen po svojih psiholoških lastnostih — kot na primer pri I. A. Richardsu — vendar imamo v bistvu še vedno opraviti s psihološkimi kategorijami. Tako na primer v Lubbockovi zamisli bralca kot romanopisca ni težko prepoznati psihološke osnove; tu gre predvsem za vzporednost akta pisanja — ustvaritve — in akta branja — poustvaritve. Komunikacija tako počiva na apriorni strukturi dveh vzporednih psihičnih aktov. Čeprav bralec ni zamišljen kot skupek psiholoških lastnosti, gre pri njegovem »poustvarjanju« romana za neko psihično stanje, ki je vzporedno pisateljevemu, in zato omogoča branje. Abercrombijeva zamisel aktapisanja kot sporočanja izkušnje in literature kot komunikacije je samo inačica tega paralelizma. V njej je samo poudarjeno pisateljevo prizadevanje, da sporoča izkušnje. Močno podobna pa ji je tudi koncepcija, ki v potrebi po komunikaciji vidi osrednji skupni pojem; najdemo jo pri R. H. Strachanu in pri Vernon Leejevi, v njenem pojmovanju stila kot tehnike obvladovanja bralčeve zavesti. Vsekakor so v vseh teh koncepcijah najvažnejša psihološka določila: pri pisateljih izkušnje, potrebe in želje po komunikaciji, pri bralcih pa — v idealnem primeru — vzporedna in ustrezna »stanja zavesti«.

Seveda nam tu ne gre za vprašanje o ustreznosti ali neustreznosti psiholoških določil kot takih, temveč za opozorilo na določeno pojmovanje

človeka, na pojmovanje, ki ga tako ali drugače prirejenega najdemo v temelju vseh obravnavanih koncepcij. Gre za takšen pojav človeka-posameznika, iz katerega je kar najbolj odstranjena vsaka družbeno — historična vsebina. »Bralec« teh teorij je v odnosu do družbe in do stvarnega zgodovinskega dogajanja docela avtonomen in nedeterminiran. Celó v primerih, ko empirični bralec — kot na primer v Richardsovem eksperimentu — pokaže svojo relativno družbeno in zgodovinsko determiniranost, jo avtorji po pravilu vrednotijo negativno in se trudijo, da bi jo izločili iz akta branja oziroma dojemanja literature.

Bolj ali manj popolna avtonomnost dela — pesmi, literature sploh — glede na »stvarnost« je samo logična konsekvence pojma bralca ali narobe: v obeh primerih je spregledana možnost, da se v zgodovinski in družbeni stvarnosti spozna »posredujoči pojem« med literaturo in občinstvom, med avtorjem oziroma njegovo projekcijo sveta in bralcem.

Tu ne moremo obravnavati, koliko je literarno delo »znak«, torej njegovo sematično vrednost, niti ne zadevne razločke med pesmijo in prozo. Ugotavljamo samo, da se v obravnavanih koncepcijah literature »stvarnost« sama redno pojavlja kot nekaj, kar je zunaj vseh odnosov estetskega pojava, kot goli objekt, neodvisen tako od ustvarjalca kot od bralca, kot nekaj, kar je v najboljšem primeru lahko predmet spoznavnega odnosa (empiričnih znanosti) in tehnične manipulacije. V nobenem primeru »stvarnost« ni pojmovana kot družbena in zgodovinska kategorija, v katero bi se estetski pojav z vsemi svojimi členi in odnosi vključil tako rekoč samoumevno .

Po tem vpogledu lahko sklepamo, da vprašanje odnosa »bralec — literatura«, kakor je zastavljeno v obravnavanih koncepcijah, preprosto ni rešljivo. Njegovo reševanje je nedvomno obogatilo razumevanje enega izmed odnosov, predvsem pa je — seveda nehote — opozorilo, da rešitev ni v razvijanju pojma bralca; kritični pojem je očitno pojem stvarnosti, pa naj ga potem raziskujemo z vidiki avtorja, dela ali bralca.

Dialektika odnosa človek-orodje-stroj

Andrej Kirn

1. Orodje

Delovno sredstvo se je zgodovinsko pojavilo kot orodje.¹ Ne moremo reči, da so človeški organi človekova orodja, ker so ti organi postali toliko človeški, kolikor so ljudje uporabljali umetno orodje kot organe svojih organov, in kolikor so ti organi postali naravno orodje človeka. Če za postavko vzamemo ne NASTAJANJE, temveč REZULTAT, lahko skonstruiramo logičen krog, iz katerega ni mogoče iziti: nastanek človekovih organov zahteva uporabo orodja, toda sama ta uporaba zahteva obstoj človekovih organov. To resnico zaprtega kroga je Engels razrešil z izhodiščem, ki spravlja rezultate v gibanje: »Roka torej ni samo organ dela, temveč je tudi njegov proizvod.«²

V aktu človekovega nastajanja najdeni naravni material, z uporabo spremenjen v orodje, izvirneje determinira človeka, ne pa narobe. Človek tu orodje primerja svoji meri, svojim sposobnostim na podlagi izbire, ne po njihovem preoblikovanju in izdelovanju. Ne proizvaja ga po meri svojih zmožnosti, temveč ga po tej meri samo uporablja. Združitev človeka in orodja je videti tu še naključna. Kot je neposredno, surovo njegovo orodje, tako je tudi še sam skoraj živalsko neposreden, vtopljen v naravo. Dokler je orodje individuom naravno dano, toliko časa ostajajo le-ti podrejeni naravi, namesto svojim proizvodom.³ Ko človek z najdenim orodjem začne preoblikovati in izdelovati najdeni material, si s tem že

¹ Ne morem sprejeti teze Huberta H. Hilfa, ko na podlagi dejstva, da je orodje prvotno delovno sredstvo in ker to v običajni predstavi zastopa vsa druga delovna sredstva, sklepa, da je v tem smislu vsako delovno sredstvo orodje. S tem namreč odpravlja razlike med posameznimi stopnjami v razvoju delovnega sredstva. Na začetku človeške zgodovine se pojma orodje in delovno sredstvo res ujemata, toda ta identiteta vlada samo toliko časa, dokler se ne razvijejo druga delovna sredstva, ki niso več orodje, in odslej postaja enačenje očitno nemogoče. Tudi tu se kaže splošna zakonitost odnosa med pojmi in termini: na isti termin se vežeta pojma, ki sta nekaj časa identična ali vsaj neločljivo povezana, kasneje pa se osamosvojita ali pa si, kot v našem primeru, eden po obsegu podredi drugega.

² F. Engels: Dialektika prirode, str. 187 CZ 1953.

³ K. Marx — F. Engels: Rani radovi, str. 389, Naprijed, Zagreb 1961.

ustvarja podlago njegove uporabe. Ta korak skriva v sebi svojo negacijo, ki se pokaže v naslednji stopnji: z izdelanim orodjem se izdeluje orodje. S tem je ustvarjen adekvaten in trajen temelj ročne tehnike. Združitev človeka z orodjem tu ni več naključna, omogočena zgolj z naravo, temveč je človekovo storjeno dejanje. Prvotna možnost, ki jo daje narava se spremeni v nujnost človekovega ustvarjanja te možnosti. Orodje še ne more prevzeti nobene človekove funkcije, marveč jo lahko samo kvalitativno in kvantitativno okrepi, podaljša itd. Orodje se najprej pokaže na področju izpolnjevanja tehnoloških funkcij, ki spreminjajo formo in strukturo predmeta s spreminjanjem človeške biološke energije v mehaniko. Poseben korak v razvoju pomeni orodje, s katerim je človek začel usmerjeno in v koncentrirani obliki prenašati energijo svojih mišic na daljavo in, premagujoč prostor z energijo, uveljavil svojo voljo zunaj dosega svojih organov in orodja, ki je bilo še suženjsko vezano na njegovo roko. Človek je v začetku edini vir energije za opravljanje proizvodnih funkcij.

2. Preobrazba orodja v stroj

Nastanek kompleksnega orodja ter rast njegovega obsega in teže je pokazal osnovno omejenost najmanj karakteristične funkcije proizvajalca, da nastopa kot glavna pogonska sila proizvodnje: Lastnosti te naravne sile so prišle v nasprotje z lastnostmi njenega orodja. Znotraj tega kroga ni bilo mogoče več napredovati. Treba ga je bilo zlomiti. Elemente tega zloma je človek ustvaril že v okviru tega kroga (npr. razne vrste vzvodov). Prenosni mehanizem nastopa kot prvi element strojnega sistema. V prvih »strojih-orodje« ni nobenega orodja, ker so še šami pravzaprav obrtni instrumenti, samo kiklopskim dimenzij,⁴ kot se je izrazil Marx. Te vrste »stroj-orodje je nadomestil človeka v njegovi najelementarnejši, to je energetični funkciji (npr. tolkala, mešalci, žrmlje), in prav zato ne more revolucionirati načina proizvodnje. Praviloma izdelujejo le polprodukt, ne dokončnega. Izdelki izpod kladiva na vodni pogon zahtevajo nadaljno obdelavo s piljenjem. Sprememba orodja v stroj na področju energetičnih funkcij proizvajalca je bila najpreprostejša, ker ta funkcija ne zahteva kompleksnejšega znanja, navad. Ta tip stroja je rezultat rasti obsega ENEGA ročnega orodja in je vzniknil v sužnjeposestniški družbi.

Preobrazba orodja v stroj na področju zamenjave tehnoloških funkcij človeka pa se je zgodila na naslednje tri načine:

- a) zamenjava naravnega orodja človekove roke, npr. prstov pri predilnih strojih;
- b) prenos umetnega orodja iz človekove roke v mehanizem;
- c) zamenjava same človekove roke, ne pa posebnega orodja.

Ta klasifikacija se ujema z zgodovinskim prehodom orodja v stroj; toda to še ne pomeni, da ima npr. smer b) za logično postavko smer a).

⁴ K. Marx — Kapital, str. 328, Kultura 1947.

Prehod b) ima za postavko globoko razčlenitev proizvodnega procesa in s tem orodja samega ter precej globoko družbeno delitev dela. Ti dve zahtevi nista nujni pri točki a). Nas zanima najbolj prehod b). Ta gre vstric z nastajanjem kapitalistične proizvodnje, vendar to ujemanje po Marxu ni »slučajno za kapital«, to je za kapital adekvatna preobrazba delovnega sredstva. Razčlenitev proizvodnega procesa je mogoča šele, ko dela neko število ljudi pod isto streho. Tudi v razčlenjenosti enostavne ali sestavne kooperacije delo še ohranja obrtniško osnovo, ker znanstveni prijem še ne morejo nadomestiti z izkušnjo izoblikovanih in nakopičenih empiričnih prijemov. V isti meri, kot se številčna in kvalitativna omejenost orodja posameznega obrtnika odpravlja v raznovrstnosti kombiniranega delavca, si njegovo znanje v razdrobljeni obliki prilasča množica proizvajalcev. Delo je tako prenehalo biti zvezano z individuom v posebnost in le tako se je moglo spremeniti v enostavno mehansko delo. Človekovo delo je moralo pred nastankom stroja postati mehansko, da se je lahko uveljavil strojni način proizvodnje. Človek je postal privesek kombiniranega delavca, preden je postal privesek stroja. Postal je okrnjena celota, da bi mogel postati najpopolnejši del celote. V delovni proces manufakturnega obdobja človek še vedno vstopa kot njemu prilagojen proces v tem smislu, da ga najde primarno določenega kot kombinacijo različnih človekovih sposobnosti. Tu je po Marxu odvisno še od naključja, ali kolektivni delavec spodrine izoliranega; ko pa kolektivni delavec postane organ kolektivnega strojnega sistema, postane kooperativen način tehnična nuja, ki jo narekuje narava delovnega sredstva. »V strojni proizvodnji izgine to subjektivno načelo delitve... celotni proces se opazuje objektivno sam po sebi«, a problem, »kako se naj povežejo posamezni procesi, se rešuje s tehnično uporabo mehanike, kemije itd...«^{4a} Ko orodje prehaja iz proizvajalčeve roke na stroj, se začnejo osamosvajati duhovne potence proizvodnje v dveh oblikah:

a) subjektivno, kot nastanek tehnično-znanstveno-ekonmsko-upravnih kadrov;

b) objektivno v mašineriji kot opredmeteni sili znanja. Razkol med umskim in fizičnim delom se sedaj pokaže najbolj radikalno v sami proizvodnji in ne več zgolj kot nasprotje med materialno in duhovno proizvodnjo. Prav ta radikalnost pa najbolj očitno odkriva odpravo tega nasprotja nasploh.

3. Preobrazba stroja v avtomat

V manufakturi je revolucioniranje načina proizvodnje izšlo^{4b} iz delovne sile, v industriji pa iz delovnega sredstva. Prehod od manufakturne organizacije proizvodnje v tovarniško je bil povezan z naslednjimi stopnjami v revoluciji proizvajalnih sredstev:

^{4a} str. 325.

^{4b} str. 315.

- a) nastanek orodnih strojev v tekstilni industriji,
- b) pojav univerzalnega pogonskega stroja — parni stroj,
- c) pojav delovnih strojev za izdelovanje strojev.

Orodni stroj se je povezal s staro preizkušeno vodno energijo in s prav tako že prej razvitim elementom stroja: prenosnim mehanizmom. Šele razvoj orodnega stroja je povzročil revolucijo v pogonskem stroju. Stara oblika energije in v njej ustrezni pogonski mehanizem sta bila ovira razvoju delovnega stroja, ker sta bila omejena glede na:

- a) prostorsko navezanost,
- b) konstantnost vira energije, in
- c) jakost.

Te ovire so bile posebno očitne v rudarstvu, kjer sta se pogosto razhajali nahajališči rude in vodne energije, potrebne za pogon črpalk. Naraščajoča globina vrtanja je zahtevala večjo energijo za pogon vse večjih črpalk. Vse te ovire so terjale zlom hidroenergetike. Prvi orodni stroji avtomati so bili uspešno uporabljeni šele na temelju parnega pogona, širok vdor v proizvodnjo pa se je začel na temelju električne energije. Tu pa je pogonski stroj zahteval revolucijo v orodnem stroju. Oblika energije in vrsta orodnih strojev si torej stojita v bistvenem odnosu. Konfederatov ima zato prav, ko nastopa proti tistim, ki skušajo ta dva elementa v zgodovini proizvodne tehnike preveč ločevati.

Dve temeljni obliki organizacije delovne sile v manufakturi se v strojni proizvodnji kažeta kot dva načina kombinacije strojev razne vrste:

a) kombinacija enakih strojev, ki delajo z različnimi instrumenti, in vsak stroj daje končne produkte,

b) kombinacija različnih strojev, kjer se samostojnost stroja odpravlja ne samo na področju enotnega pogonskega mehanizma, temveč tudi na področju njegovih funkcij, ki so samo prehodna stopnja v celotnem proizvodnem procesu nekega produkta.

Marx ugotavlja, da daje manufaktura strojnemu sistemu prvi načrt organizacije proizvodnega procesa. Pri prvi nerazčlenjeni kombinaciji istovrstnih strojev se še tudi delavec kaže kot transformacija ročnega obrtnika, ker obvladuje en sam stroj, ki je kompleks različnih instrumentov. V drugem primeru pa kompleks specializiranega orodja ni odpravljen v posameznem stroju, temveč v kompleksu specializiranih strojev, ki delujejo s specializiranim orodjem. Specializacija strojev je poglobila mehanizacijo človekovega dela. Proizvod je hkrati na različnih stopnjah izdelave. »Medtem ko je v manufakturi izoliranje posebnih procesov načelo, ki ga postavlja sama delitev dela, vlada v razviti tovarni kontinuiteta posebnih procesov.«^{4c} Kontinuirano delovanje stroja prihaja od vsega začetka v protislovje z diskontinuiranim prenosom proizvoda. Pri ročni tehniki so gibljivi vsi trije glavni elementi tehnološkega procesa: človek, dolovno sredstvo in predmet dela. V strojni proizvodnji otpne najprej srednji člen. Hkrati s tem, ko postaja neposredni proizvajalec priklenjen na stroj, se zahteva od nadzornega in kvalificiranega osebja vse večja di-

^{4c} str. 323—324.

namičnost, hkrati pa postaja tudi prenos proizvoda vse bolj mehaniziran. Mehaniziran prenos zahteva prostorsko zблиžanje strojev, to pa omogoča večjo kontinuiranost. Sistem strojev se prevrača v tekoči trak, ta v avtomatično linijo, avtomatična linija v avtomatiziran oddelek, ta pa v avtomatizirano tovarno. Preobrazba stroja v avtomat in v avtomatične sisteme narekuje (če odmislimo kapitalistični značaj proizvodnje) vse bolj rastoče nasprotje med zmožnostmi strojev in biološkimi, psihološkimi in fiziološkimi zmožnostmi človeka. Povečana hitrost, natančnost in kontinuiranost strojev objektivno zahteva prehod k avtomatizaciji. To se najlepše vidi, če preletimo poglavitne stopnje v razvoju kontrole proizvoda:

a) pri ročni tehniki človek kontrolira proizvod v samem procesu njegovega nastajanja,

b) pri strojni proizvodnji je težišče kontrole preneseno na končni proizvod, vendar kontrolira še zmerom človek,

c) kontrolo končnega proizvoda opravljajo stroji in rezultat kontrole sporočajo centrali, ki oddaja nato ustrezna navodila v proizvodni oddelek,

d) ta sistem posredne kontrole se spet sprevrže v neposredno tekočo kontrolo, ki pa jo izvajata stroj sam.

Kot je bila razčlenitev človekovega dela pogoj za nastanek orodnih strojev, je bila razčlenitev strojev ob poglobljeni razčlenitvi človekovega dela zgodovinska postavka za preobrazbo sistema strojev v avtomatični sistem strojev. Človek preneha biti privesek stroja, ko ga razvije do takšne kvalitete, da mu sam ne more več služiti. Napačno je torej teoretično prepričanje, ki vidi razrešitev sistema človek - stroj v tem, da se stroji prilagodijo človekovim zmožnostim in ki zahteva od inženirjev, da pri tehničnem konstruiranju upoštevajo človeški faktor. G. Friedmann, ki je temu prepričanju naklonjen, je vendar moral ugotoviti, »da bi bilo nevarno polagati prevelike upe samo v tehnično revizijo stroja«. ⁵ G. Klaus je veliko globlje prodrl v dialektiko odnosa človek-tehnika, ko ugotavlja, da je bila tehnika od kamene dobe do danes subjektivna, to je prilagojena človekovim zmožnostim, v prihodnje pa bo stroj odvisen od človeka, le od njegovih konstruktorskih zmožnostih in odkritih zakonov. G. Klaus, ki gleda na odnos človek - stroj s kibernetičnega stališča, kot na dinamičen samoregulirajoč sistem, je shematično prikazal tri stopnje razvoja tega sistema, ki bi jih lahko opisali takole:

a) človek je regulator in sam del regulirajočega sistema,

b) človek je samo regulator,

c) človek preneha biti tudi regulator in ostane samo še konstruktor, nadzorovalec regulirajočega sistema, postavlja produkcijske cilje in vlaga v avtomatični sistem spoznana načela. ⁶

⁵ G. Friedmann: Problem čovjeka u industrijskom mašinizmu, str. 94, Veselin Masleša, Sarajevo 1964.

⁶ G. Klaus: Kybernetik und Gesellschaft, str. 123, Berlin 1964. K. Tessmann očita G. Klausu, da, ker ne loči med Fertigung in Produktion, sklepa, da človek izstopa iz produkcije. Mislim, da ta očitek ne drži, saj se že iz Klausovih grafičnih shem naštetih samoregulirajočih sistemov neposredno vidi, da človek ostaja povezan s proizvodnjo, samo na drugem nivoju.

Tako se vsa zgodovina tehnike kaže kot predzgodovina avtomatizacije,⁷ in poslednja stopnja zgodovine tehnike je ključ za razumevanje vseh prejšnjih. Iz tega je razvidno, da so bila nekatera načela avtomatizacije utelešena že v posamičnih delovnih sredstvih, ko je vso proizvodnjo obvladovala ročna in kasneje strojna tehnika. Zaradi teh dejstev pa je napačno postavljati avtomatizacijo na sam začetek človeške zgodovine, kot je to storil npr. D. J. Davis, ki vidi prvo uporabo avtomatizacije že v tem, ko je po svetopisemski zgodbi David s pračo ubil Goljata.⁸ Prva načela avtomatizacije so bila predvsem realizirani v napravah, ki so bile podobne igračam ali eksperimentalnim mehanizmom, v proizvodnji pa niso bile pomembne. Arhitas iz Tarenta je že 400 let pred našim štetjem naredil goloba iz lesa, ki se je baje lahko sam vzdignil v zrak. Verjetno bi v zgodovini tehnike Kitajske in Indije srečali podobne avtomatične mehanizme tudi že pred tem datumom. Heron iz Aleksandrije je v svoji knjigi »O umetnosti izdelovanja avtomatov«⁹ posplošil in povezal posamična načela, ki so delovala pri kolesu, vzvodu, vijaku, zagozdi idr. Ti elementi pa so bili za človekovo fantazijo dovolj bogato izhodišče, da je preskočila celo tisočletja človekovega stvarnega razvoja in anticipirala vek avtomatizacije. Grški pesnik Antipart je opeval vodni mlin kot znamenje zlatega veka, kjer bo človek osvojen delovnih naporov. Ta delovna sredstva so bila za antičnega človeka višek izločitve človeka iz proizvodnega procesa, zato ni čudno, da so kot avtomat razumeli napravo, ki ji izvor gibanja nista bila človek ali žival, a posnemajo njuna dejanja.⁹ Aristotel pa je genialno zašlutil zvezo med družbenim sistemom in nivojem proizvodjalnih sil, ko je trdil, da ne bi bili potrebni ne gospodarji in ne sužnji, če bi orodje samo opravljalo naloge.

Z nastopom strojne proizvodnje so se posamične strani avtomatizacije razvijale na različnih področjih, preden so dobile enoten izraz v proizvodnji. Ena linija je tekla v računsko informacijski tehniki od enostavnih mehansko-logično-računskih naprav do električnih in elektronskih.¹⁰ Razvoj te smeri je v drugi svetovni vojni močno pospešila vojna tehnika, in to predvsem z nalogami učinkovite protiletalske obrambe. Druga linija se je oblikovala v sami proizvodnji z rastočo integracijo proizvodnega procesa, ki je bila združena z množično in standardizirano produkcijo. Avtomatizacija je neločljivo zvezana z množično produkcijo ne pa narobe, saj so lončene skodelice množično izdelovali v Indiji že 3000 let pred našim

⁷ G. N. Volkov: Voprosy filozofii, št. 6/1964.

⁸ F. Pollock: Automation — str. 116, Europäische Verlagsanstalt 1956.

⁹ Racionalno jedro teh misli se nam odkriva tudi v potrditvi G. Klause, da je vsak stroj, ki opravlja določene funkcije brez stalnih posegov človeka, v nekem pogledu avtomat. »Kybernetik in pshilosophischen Sicht«, str. 383 — Dietz Verlag Berlin 1961.

¹⁰ Predhodnik vseh računskih strojev je Leibnizov stroj, skonstruiran leta 1667. Potrebe po takih strojih so narekovale astronomska raziskovanja, ki so operirala z velikimi števili, nadalje potrebe za hitrejšo obdelavo statističnih podatkov v naravoslovju, npr. kinetična teorija plinov, elektrodinamika, kvantna mehanika. L. 1822 je matematik Chrls Babbage skonstruiral mehanski kalkulator. L. 1930 so Vannevar Bush in njegovi sodelavci izdelali napravo,

šetjem. Posamične primere masovne produkcije, združene z elementi avtomatične kontrole pa srečujemo že na samem pragu kapitalistične proizvodnje, npr. žitni mlin Oliwera Evansa v 18. st. v Filadelfiji ali izdelava mušket v carski Rusiji.

Prvi primer združitve obeh smeri je bil realiziran leta 1801 v avtomatičnem tkalnem stroju Jacquarda, ki je delal po danem programu, prenesenem na luknjičaste kartice. Tekoči trak je vodil k transfernim strojem, ki so avtomatično postavili predmet v neko lego, opravili na njem neko število operacij, ga zopet odvezali in prenesli v drugo lego. Prvi taki stroji so bili začasno v rabi že leta 1922/23, a ker drugi deli proizvodnje niso mogli vzdržati tempa z njimi, so bili odklonjeni kot neekonomični. Prva avtomatična linija se je obdržala leta 1928 v avtomobilski industriji, v SZ pa so jo zgradili 11 let pozneje. Logično je potem, da se je termin »automation« v inženirskem žargonu najprej uporabljal samo za transferne stroje, kasneje pa se je raba tega termina razširila na stanje, v katerem imajo štiri relativno neodvisne komponente vsaka svoj pomen:

- a) transferni stroji, b) avtomatična linija, c) komunikacijska tehnika, d) kontrolna tehnika.

Ford in John Diebold, eden izmed pionirjev v uporabi elektronskih računalnikov v industriji, sta neodvisno drug od drugega istočasno vpejala besedo »avtomatizacija«. Prvi jo je definiral kot »avtomatično upravljanje delov med progresivnim produkcijskim procesom«, drugi pa jo je označil kot »feedback« (v nemščino se prevaja z »Rückkopplung« ali »Rückmeldung«), vzratni sklop. Ta Dieboldova oznaka v bistvu izraža do sedaj običajno definicijo avtomatizacije kot kontrolo strojev s stroji...

Vzratni sklop je Diebold v najbolj obči obliki podelil v dve vrsti:

a) odprti tip — kontrolni mehanizem deluje neodvisno od storitve sistema, npr. prižig mestne razsvetljave neodvisno od dnevne svetlobe, prižge se glede na predvideni čas,

b) zaprti tip — tukaj je delovanje celotnega sistema odvisno od rezultatov delovanja sistema samega in teži k maksimalni koordinaciji vseh delujočih faktorjev.

V izolirani podobi je ta tip kontrole pričujoč že pri reguliranju pritiska pare pri Wattovem parnem stroju. Ko pa je treba kak celoten proizvodni proces podrediti tej kontroli, vedno bolj stopa v ospredje problem reakcijskega časa, ki ga moderna tekoča proizvodnja skuša reducirati na ničlo. Čim manjši je čas od signalnega odstopa, od zadanega režima do

ki je ob uporabi elektromotorja pomagala reševati diferencialne enačbe. Na-prave obeh konstruktorjev še sodita med analogne mehanske kalkulatorje, kjer si količine predstavljajo še z razdaljami in koti, medtem ko se v numeričnem kalkulatorju štejejo določene šteвне enote, namesto da bi se merile količine. Februarja 1946 je bil na univerzi v Pensilvaniji izdelan ENIAC — Electronic Numerical Integrator and Calculator. Ta je še delal po decimalnem sistemu namesto po binaričnem, ki ima veliko prednost pred prvim, ker je mogoče vsa števila izraziti samo z dvema simboloma 1 in 0 in je mogoče tudi vse črke abecede izraziti v tem sistemu. Po prvih letih izdelovanja elektronskih kalkulatorjev so sledile hitre izboljšave. Omenil bi predvsem različne variante UNIVAC — Universal Automatic Computer, ki pomeni nadaljnji razvoj ENIAC, in različne tipe sovjetske konstrukcije »Urala«.

njegove vzpostavitev, tem manj proizvodov z napako je bilo produciranih v tem času. S stroji hevrističnega programiranja ni samo uspelo, da so reakcijski čas reducirali na ničlo, to mejo so celo prekoračili. Sedaj pa celo skušajo doseči, da bi se čimbolj podaljšal čas signaliziranja, ki napoveduje čas možne okvare sistema.

Kakor posamezni stroji še niso mehanizirali proizvodnega procesa, tako ga tudi niso avtomatizirali posamezni polavtomatski in avtomatski stroji. V tem ima Diebold prav, ko imenuje avtomatizacijo novo filozofijo produkcije, ker ta zahteva v osnovi spremembo vseh dosedanjih metod organizacije proizvodnega procesa. Pollock poudarja v svoji definiciji avtomatizacije predvsem integriranost proizvodnega procesa. Nekateri jo enačijo s posameznimi tehničnimi elementi, toda Diebold opozarja, da uporaba elektronskih strojev v industriji še ne avtomatizira procesa. N. R. Spencer gleda avtomatizacijo kot okrepitev mehanizacije, I. J. Konfederatov jo definira po občem zakonu o razvoju delovnih sredstev kot prevzem kontrolnih in logičnih funkcij, W. Buckingham pa vidi v njej enotnost naslednjih načel: a) mehanizacije, b) kontinuiranosti, c) avtomatične kontrole, d) racionalizacije.

Zame je še najbolj sprejemljivo izhodišče Konfederatova, do katerega so prišli tudi mnogi drugi znanstveniki na Vzhodu in na Zahodu, ker ta orientacija zavestno vzpostavlja odnos človeka do tehnike in od vsega začetka preprečuje, da bi prišlo raziskovanje predmetnih organov družbenega človeka v popolnoma tehnične probleme. Definicija Pierra Rolla ne samo da ne akceptira tega stališča, napačna je tudi v čisto tehničnem pogledu: »Avtomatizacija more biti definirana kot reorganizacija produkcijskega procesa, tako da neke operacije sledijo druga drugi tako, da nobena posamezna operacija ne more biti motena, ali pretrgana neodvisno od drugih.«¹¹ Takšna stopnja avtomatizacije je otrpel, negibljiv proizvodni sistem. Tendenca pa je nasprotna, da se zagotovi ob veliki stopnji integracije kar največja mogoča mera samostojnosti posameznih odsekov, ker prav ta mogoča diskontinuiteta lahko ob vsakem popravilu, montaži zagotovi nemoteno delovanje vseh drugih delov. Nekateri trdijo, da ima neavtomatiziran proces to prednost pred avtomatizacijo, da ne stojijo vsi stroji, če se pokvari eden ali več strojev. K. Doberer ob takšni argumentaciji še dodaja, da je prav to znamenje slabe, ne pa dobre organizacije proizvodnje. Ker se ni poglobil v dialektiko kontinuitete in diskontinuitete, je spregledal, da enostranska kontinuiteta vodi k istemu rezultatu kot enostranska diskontinuiteta in je prav tako znamenje pomanjkljive organizacije proizvodnega procesa.

4. Znanstvena tehnična ali industrijska revolucija?

Bistvo nove narave proizvodjalnih sredstev je mogoče odkriti, če zasledujemo spremenjeno mesto človeka v produkcijskem procesu. Ni več vprašnje, ali se spreminja, temveč samo še, *kako* se spreminja v najraz-

¹¹ Internacional Socialist Journal — april 1965, str. 189.

ličnejših smereh. Da bo proces avtomatizacije šel s pospešenim tempom naprej, o tem nam dajejo zagotovilo ne samo trditve strokovnjakov tako Vzhoda kot Zahoda, temveč sami podatki o dosedanjem vdoru avtomatizacije v industrijo, znanstveno delo in državno-upravno področje. Naj povzamem nekaj tendenc, ki jih prinaša avtomatizacija:

a) nasproti mehanizaciji, ki je razkrojila kvalificiranega delavca, obrtnika, avtomatizacija ponovno zahteva kvalificiranega proizvajalca, toda sedaj z velikim teoretičnim znanjem. Te tendence tudi ne ovržejo taki primeri, ko se z uvajanjem avtomatizacije mera rutinskega dela še poveča do take stopnje, kot jo navaja Buckingham, ko je elektronsko opremo upravljal delavec z IQ 81. Tu gre samo za prehodne stopnje avtomatizacije. Diebold tako ugotavlja, da je stopnja monotoni delovnih pogojev še večja, če nista integrirani »data processing« in »factory automation«;

b) povečuje se integracija in koncentracija proizvodnih sredstev. Buckingham opozarja Diebolda, ki skuša še najti perspektive za drobnega proizvajalca, da se preveč govori o rojstvih malih podjetij, a premalo o njihovi smrti. Osipov navaja podatek, da je v letih 1946—1950 v ZDA res nastalo 1 637 100 novih podjetij, a jih je od teh propadlo 1 414 330;

c) avtomatizacija pomeni novo stopnjo v organski sestavi kapitala;

d) hitrost prevajanja znanstvenih dosežkov v prakso se ne samo časovno, temveč tudi prostorsko približuje ničli;

e) znanstveno delo postaja vse bolj kolektivno. Tako npr. v inštitutu za avtomatiko in telemehaniko pri AZ SZ delajo skupno inženirji, matematiki, fiziki, biologi, fiziologi, jezikoslovci, logiki, psihologi idr. Ker sam proizvodni proces vključuje različne nivoje gibanja materije, to zahteva integracijo del različnih znanstvenikov. To se kaže tudi v pisanju znanstvenih del. G. M. Dobrov navaja podatke, da je v začetku 20. stol. bilo še 82 % del napisanih individualno, sedaj pa je ta odstotek padel na 28 %. Za naš čas meni, da je tipično delo s 4 avtorji.

Večina sovjetskih avtorjev se za te in druge številne kvalitativne spremembe odreja nazivu industrijska revolucija in uporablja termin znanstveno tehnična revolucija. Strinjal bi se z Volkovom, da zaradi meščanske apologetske interpretacije industrijske revolucije še ni treba tega termina izključiti kot neznanstvenega iz marksistične terminologije, kot to zahteva Kurt Tessmann. K. Marx je industrijsko revolucijo v Kapitalu označil z momentom, ko se orodje dela preobrazi v stroj in se začne novo obdobje v tehniki: mehanizacija. Avtomatizacija pa je prav tako nov način združevanja materialnih in osebnih elementov proizvodnje. G. N. Volkov meni, da smo upravičeni govoriti o drugi industrijski revoluciji, kar bi se drugače zdelo, da gre samo za spremembo v strojih, mehanizmih. Ta revolucija v socialističnih deželah pomeni hitrejše odpravljanje dediščine preteklih razrednih družb, a v kapitalističnih deželah zaostruje njena protislovja, hkrati pa ustvarja bogatejše možnosti za njihovo odpravo, kot pa so jih imele prve socialistične dežele.

Kaj je metafizika

Martin Heidegger

Tekst nastopnega predavanja, ki je bilo 24. julija 1929 v avli univerze v Freiburgu z naslovom »Kaj je metafizika?« in ki je bil istega leta tudi objavljen, tu ponovno izdajamo v nespremenjeni obliki z na novo pregledano sklepno besedo iz četrte izdaje 1943 leta ter z uvodom iz pete izdaje 1949 leta.¹

Predavanje

»Kaj je metafizika?« — To vprašanje zbuja pričakovanje, da bomo govorili o metafiziki. Temu se odrekamo. Namesto tega bomo obravnavali neko določeno metafizično vprašanje. Z njim se, kot se zdi, neposredno predstavljamo v metafiziko. Samo takó ji dajemo pravo možnost, da predstavi sama sebe.

Naša namera se začneja z razvitjem nekega metafizičnega vprašanja, skuša nato vprašanje izdelati in se končuje z odgovorom nanj.

Razvitje nekega metafizičnega vprašanja

Filozofija je — gledano s stališča zdravega človeškega razuma — po Heglu »sprevrnjeni svet«. Svojevrstnost našega začetka zahteva zato uvodno označitev. Ta raste iz dvojne značilnosti metafizičnega vpraševanja.

Najprej, vsako metafizično vprašanje vedno obsega celotno metafizično problematiko. To vprašanje je zmerom celota sama. Potem: vsako metafizično vprašanje je mogoče zastaviti le tako, da je vprašujoči — kot

¹ V 7. izdaji tega Heideggerjevega dela, po kateri je narejen pričujoči prevod, je na prvem mestu »uvod«, sledi »predavanje« in »sklepna beseda«. Zaradi lažjega pristopa pa postavljamo tu na prvo mesto »predavanje«, ki mu sledi »uvod« in »sklepna beseda«. — Prevajalec.

tak — sam v tem vprašanju, tj. postavljen v vprašanje. Iz tega si jemljemo naslednje napotilo: metafizično vpraševanje mora biti zastavljeno v celoti in iz bistvenega položaja vprašujoče tubiti. Vprašujemo sedaj in tu, za nas. Našo tubit — v skupnosti raziskovalcev, učiteljev in študirajočih — določa znanost. Kaj se godi z nami bistvena v temelju naše tubiti, ko je postala znanost naša strast?

Področja znanosti ležijo daleč vsaksebi. Obravnavanja njihovih predmetov se bistveno razlikujejo. To razkrojeno mnogoterost disciplin danes družijo le še tehnična organizacija univerz in fakultet, svoj pomen pa ima le še v praktičnem postavljanju strokovnih smotrov. Zakoreninjenost znanosti v njihovem bistvenem temelju pa je odmrta.

In vendar — v vseh znanostih smo, sledeč njihovim najbolj lastnim namenom, v odnosu samó do bivajočega. Prav z gledišča znanosti nima nobeno področje kake prednosti pred drugimi, ne narava pred zgodovino, ne narobe. Noben način obravnavanja predmetov ne prekaša drugega. Matematična spoznava ni strožja kot historično-filološka. Ima le značaj »eksaktnosti«, ki ne sovпада s strogostjo. Zahtevati eksaktnost od zgodovinske znanosti bi pomenilo pregrešiti se zoper idejo specifične strogosti duhovnih znanosti. To vse znanosti kot takšne prežemajoče razmerje do sveta omogoča znanostim, da iščejo samo bivajoče, da bi ga vsakokrat napravile za predmet raziskovanja in utemeljujočega opredeljevanja v njegovi kakšnosti [Wasgehalt] in njegovem načinu biti. V znanostih se dogaja — po njih ideji — neko približevanje k bistvenemu vseh reči.

To izvrstno svetno razmerje [Weltbezug] do bivajočega samega nosi in vodi prosto izbrana drža [Haltung — vedénje] človeške eksistence. Sicer je v odnosu do bivajočega tudi človeško predznanstveno in zunaj znanstveno dejanje in nehanje. Znanost pa se odlikuje po tem, da daje na svoj posebni način izrecno le stvari sami prvo in zadnjo besedo. V takšni stvarnosti [Sachlichkeit] vpraševanja, določanja in utemeljevanja se dogaja svojevrstno obmejena podreditev pod samo bivajoče, da bi se le to razodevalo. Ta funkcija raziskovanja in úka se razvija v osnovo možnosti lastnega, čeprav omejenega vodstva v celoti človeške eksistence. To posebno svetno razmerje znanosti in človekovo držo [Haltung, vedénje], ki to razmerje vodi, seveda popolnoma dojamemo šele tedaj, kadar vidimo in zapopademo to, kar se v takó vzdrževanem svetnem razmerju dogaja. Človek — neko bivajoče med drugimi — »se ukvarja z znanostjo«. V tem »ukvarjanju« se ne godi nič manj kot vdor enega bivajočega, ki se imenuje človek, v celoto bivajočega, in sicer takó, da se v tem vdoru in z njim razpira bivajoče v tem, kaj in kako je. Ta razpirajoči vdor šele po svoje pripomore bivajočemu do sebe samega.

To troje — svetno razmerje, drža, [vedénje] vdor — prinaša s svojo korenito enotnostjo v znanstveno eksistenco bleščečo preprostost in ostrino tu-bití [Da-seins]. Če si takó presvetljeno znanstveno tu-bit izrecno prisvojimo, potem moramo reči:

Na kar se svetno razmerje [Weltbezug] nanaša, je samo bivajoče — in drugega nič.

Od koder jemlje vsaka drža [vedenje] svoje vodilo, je samo bivajoče — in nič več.

Kar se v tem vdoru raziskujoče razčlenjuje, je samo bivajoče — in razen tega nič.

Vendar je značilno — prav v tem, kako si znanstveni človek zagotavlja tisto svoje najbolj lastno, govori o nečem drugem. Razišče naj se samo bivajoče in drugega — nič; samo bivajoče in — nič več; samo in edino bivajoče in razen tega — nič.

Kako je s tem Ničem? Ali je naključje, da kar sami od sebe govorimo tako? Ali je to samo neki način govorjenja — in razen tega nič?

Toda kaj nam mar ta Nič? Nič je vendar prav znanost odklonila in zavrgla kot nično [das Nichtigel]. Ali pa ne priznamo Niča prav s tem, ko ga tako zavržemo? Toda ali moremo govoriti o kakem priznavanju, če priznavamo nič? Morda je to govorjenje prazno pričkanje? Zoper to mora znanost sedaj ponovno potrditi svojo resnost in svojo treznost, da ji gre izključno samo za bivajoče. Nič — le kaj naj bo znanosti drugega kot grozota in nekakšno sanjarjenje? Če ima znanost prav, potem je gotovo le eno: znanost noče o Niču nič vedeti. To je navsezadnje znanstveno strogo dojetje Niča. Vemo zanj s tem, da o njem, o Niču, nočemo ničesar vedeti.

Znanost noče o Niču ničesar vedeti. Toda prav tako je gotovo tole: tam, kjer skuša znanost izreči svoje bistvo, kliče na pomoč Nič. Kar zavrača, to si lasti. Kakšno razkldano bistvo se razkriva tu?

Pri premišljanju o naši trenutni eksistenci — kot z znanostjo določeni — smo zašli v sredo neke razprtije. S tem sporom se je že razvilo neko vpraševanje. Vprašanje zahteva samo, da ga posebej izrečemo: Kako je s tem Ničem?

Izdelava vprašanja

Izdelava vprašanja po Niču nas mora spraviti v položaj, v katerem postane odgovor mogoč, ali pa se pokaže nemožnost odgovora. Nič je priznan. Znanost pa ga zametuje z ošabno ravnodušnostjo kot »to, česar ni«.

Poskusimo kljub temu vprašati po Niču. Kaj je Nič? Že prvi zalet k temu vprašanju kaže nekaj nenavadnega. S tem vprašanjem postavljamo Nič že vnaprej kot nekaj, kar tako in tako »je« — kot bivajoče. Nič pa je od bivajočega vendar vseskoz različen. Takšno vpraševanje po Niču — kaj in kako Nič je — sprevrača vprašano v njegovo nasprotje. Vprašanje se samo oropa svojega predmeta.

Ustrezno temu je tudi vsak odgovor na to vprašanje že iz osnove nemogoč. Odgovor se namreč nujno giblje v obliki: Nič »je« to in to. Glede Niča sta vprašanje in odgovor enako nesmiselna v sebi.

Tako torej zavrnitev s strani znanosti niti ni potrebna. Že splošno temeljno pravilo mišljenja vobče, stavek o protislovju, ki se mu je treba ogniti, splošna »logika«, lahko potolče to vprašanje. Mišljenje, ki je v bistvu vedno mišljenje nečesa, bi moralo namreč kot mišljenje Niča delati proti svojemu bistvu.

Ker nam torej sploh ni mogoče, da bi si Nič napravili za predmet, smo s svojim vpraševanjem po Niču že na koncu — seveda ob podmeni, da je najvišja instanca za to vprašanje »logika«, da je razum sredstvo in mišljenje pot za izvirno dojetje Niča in za odločitev o mogočem razkritju Niča.

Toda ali bi se smeli dotakniti gospostva »logike«? Mar razum ni zares gospodar v tem vprašanju po Niču? Le z njegovo pomočjo sploh moremo določiti Nič kot nekakšen, čeprav samega sebe razkrajajoč problem. Zakaj Nič je zanikanje vesoljstva [Der Allheit] bivajočega, absolutno Ni-bivajoče [Nich-Seiende]. S tem spravljamo Nič pod višjo določilo Ni-čevega [des Nichthaften²] in torej zanikanega [des Verneinten, negiranega]. Zanikanje pa je po veljavnem in nedotaknjenem nauku »logike« specifična razumska operacija. Kako bi torej mogli razum odsloviti pri vprašanju po Niču in celo pri vprašanju, ali je po Niču mogoče vpraševati? Toda ali je tako gotovo to, kar tu domnevamo? Ali je ta Ni [Nicht], ta zanikanost in s tem zanikanje višje določilo, pod katero spada Nič kot posebna vrsta zanikanega? Ali se daje [kaže] Nič sólo zato, ker se daje [kaže] Ni, tj. zanikanje? Ali ni narobe? Se daje [kaže] zanikanje in Ni sólo zato, ker se daje [kaže] Nič?³ To še ni odločeno, niti še ni zastavljeno kot izrecno vprašanje. Mi trdimo: Nič je izvirnejši kot Ni in zanikanje.

Ce je ta teza pravilna, potem je možnost zanikanja kot razumska operacija in z njo razum sam kakorkoli odvisen od Niča. Kako bi torej razum mogel odločati o Niču? Mar temelji navidezna nesmiselnost vprašanja in odgovora glede Niča navsezadnje samo na nekakšni slepi trmi blodečega razuma?

Ce pa se ne damo zмести formalni nemožnosti vprašanja po Niču in kljub temu zastavljamo to vprašanje, potem moramo zadostiti vsaj temu, kar ostaja kot osnovna zahteva za mogočo izpeljavo slehernega vprašanja. Če naj Nič kakorkoli že vprašamo — Nič sam — potem mora biti prejdán. Mora nam biti dostopen.

Kje iskati Nič? Kako najti Nič? Mar ni potrebno že vedeti, da je nekaj sploh tu, da bi mogli to najti? Zares! Predvsem in najčešče lahko človek išče sólo tedaj, če vnaprej računa na navzočnost tistega, kar išče. Sedaj pa je Nič tisto, kar se išče. Ali navsezadnje sploh je káko iskanje, kjer ne bi računali vnaprej, iskanje, ki mu pripada čisto najdenje?

Kakor koli naj že bo s tem, Nič poznamo, čeprav le kot tisto, o čemer vsakdan dosti govorimo. Ta navadni, v popolno bledost samorazumljivega zbledeli Nič, ki se tako neopazno vrti v našem govoričenju [Gerede], si lahko celo brez obotavljanja »definiramo«:

² Das Nichthafte — Ni-čevo pomeni tu pravzaprav tisto, »kar je med ničanjem niča in zanikanjem« kot razumsko operacijo. Da bi ta Nicht (Ni) ločil iz besede Nichthafte in s tem opozoril, da pri tem ni mišljena razumska operacija zanikanja in tudi ne »rezultat« te operacije, temveč tisto, kar je »pred-objojim, pišem Ni-čevo. (Ta in vse naslednje opombe so prevajalčeve.)

³ Avtor uporablja besedno zvezo »es gibt Nichts«, da bi se ognil zvezam »Nichts ist«. Zvezo »es gibt« sem zato prevajal dobesedno »se daje«, kajti to, kar se daje tudi je — »es gibt« pa se običajno prevaja z »je«.

Nič je popolno zanikanje veseljstva [Allheit] bivajočega. Mar ne daje ta označitev Niča navsezadnje nekega namiga v smer; iz katere nas Nič edino lahko sreča?

To veseljstvo bivajočega mora biti prej dano, da bi moglo kot takšno zapasti kratko malo zanikanju, v katerem bi se potem razkril Nič.

Toda tudi če si odmislimo spornost odnosa med zanikanjem in Ničem, kako bi si — kot končna bitja — napravili hkrati dostopno celoto bivajočega v njegovi veseljnosti po sebi? Kvečjemu si lahko celoto bivajočega mislimo v »ideji« in to takó zamišljeno v mislih zanikamo ter kot zanikano »mislimo«. Po tej poti dobimo sicer formalni pojem zamišljenega Niča, nikoli pa Niča samega. Toda Nič je nič, in med zamišljenim in »pravim« Ničem ne more biti razlike, če kaže Nič sicer popolno brezrazličnost. Ta »pravi« Nič sam — mar ni to spet oni skriti, toda nesmiselni pojem nekakšnega bivajočega Niča? Naj bo sedaj zadnjikrat, da so ugovori razuma zadržali naše iskanje, ki ga lahko izkažemo v njegovi zakonitosti samó z osnovno izkušnjo Niča.

Tako gotovo kot nikoli absolutno ne dojamemo celote bivajočega, tako gotovo se vendar čutimo postavljeni sredi kakorkoli v celoti razkritega bivajočega. Navsezadnje je bistvena razlika med dojetjem celote bivajočega po sebi ter tem, da se počutimo in bivamo [Sichbefinden] sredi bivajočega v celoti. Prvo je načelno nemogoče. Drugo se neprenehoma godi v naši tubiti. Zdi se seveda, kot da se v vsakdanjem življenju tjavdan oklepamo samó tega ali onega bivajočega, kot da smo izgubljeni v tem ali onem območju bivajočega. Naj se zdi vsakdanjost še tako razdrobljena, še vedno vsebuje bivajoče v nekakšni enotnosti »celote«, čeprav le v obrisu. Celo tedaj in prav tedaj, ko nismo posebej [namenoma] zaposleni s stvarmi in samim s seboj, nas prevzame [überkommt uns] ta »v celoti« [»im Ganzen«], npr. v pravem dolgočasju. To dolgočasje je še daleč, če nas samó dolgočasi ta knjiga ali tista gledališka igra, ta zaposlitev ali tisto brezdelje. Dolgočasje prodre na dan, če »je komu dolgčas«. To goloboko dolgočasje, ki se kot nema megla vlačí sem in tja po prepadih tubiti, pomika skupaj vse reči, ljudi in kogarkoli z njimi vred v neko svojevrstno ravnodušnost. To dolgočasje razodeva bivajoče v celoti.

Drugo možnost takega razodetja skriva radost nad navzočnostjo tubiti — ne zgolj osebe — ljubljeneга človeka.

Takšna razpoloženost [Gestimmtsein], v kateri komu »je« tako in tako, nam dopušča, da se počutimo in bivamo sredi bivajočega v celoti — po njem razpoloženi. To počutje in bivanje [Bifindlichkeit] razpoloženja ne razkriva le vsakokrat po svoje bivajoče v celoti, to razkrivanje je — zelo daleč od kakega golega dogodka — hkrati temeljno dogajanje naše tu-bití.

Kar običajno imenujemo »občutki«, ni bežen spremni pojav naših miselnih ali hotenjskih odnosov in tudi ne zgolj povzročajoča spodbuda zanje ali zgolj obstoječe stanje, s katerim se tako ali drugače sprijaznimo.

Toda prav tedaj, ko nas ta razpoloženja vodijo pred bivajoče v celoti, nam skrivajo Nič, ki ga iščemo. Sedaj bomo še manj kot prej menili, da

nas zanikanje tega razpolženjsko razodetega bivajočega v celoti postavlja pred Nič. Kaj takega bi se moglo ustrezno izvirno zgoditi samó v takem razpoloženju [Stimmung], ki bi po svojem najbolj lastnem smislu razkrivanja razodelo Nič.

Ali se dogaja v tubiti človeka takšna razpoloženost, v kateri je postavljen pred sam Nič?

To dogajanje je mogoče in tudi dejansko — čeprav dovolj redko — samó v trenutkih temeljnega razpoloženja tesnobe. S to tesnobo [Angst] ne mislimo prav česte boječnosti, ki je pravzaprav lastna kar prelahko nastajajoči bojzljivosti. Tesnoba je povsem različna od bojazni [Furcht]. Vedno se bojimo tega ali onega določenega bivajočega, ki nam grozi v tem ali onem določenem pogledu. Bojazen pred ... se vedno boji za nekaj določenega. Ker je bojazni lastna ta omejenost njenega »pred-čimer« [Wovor] in »zaradi-česar« [Worum], je bojzljivec in plašljivec ujet v tem, v čemer se znajde. V prizadevanju, da bi se pred tem — pred tem določenim — rešil, bo v razmerju do česa drugega negotov, to se pravi v celoti »brezglav«.

Tesnoba takšne zmede ne dopušča več. Dosti rajši jo preveva svojevrsten mir. Sicer je tesnoba vedno tesnoba pred ... vendar ne pred tem ali onim. Tesnoba pred ... je vedno tesnoba za ..., toda ne za to ali ono. Vendar nedoločnost tega, pred čimer in zaradi česar nam je tesno, ni zgolj pomanjkanje določenosti, marveč bistvena nemožnost določenosti. Ta nedoločnost se kaže v neki znani razlagi.

V tesnobi — pravimo — »nam je grozljivo« [»unheimlich«]. Kaj pomeni ta »nam je«? Ne moremo reči, pred čem nam je grozljivo. V celoti nam je takó. Vse stvari in mi sami tonemo v neko ravnodušnost. Vendar ne kot tako golo izginjanje, temveč v svojem odmikanju kot takem se vse stvari obračajo k nam. To odmikanje bivajočega v celoti, ki se v tesnobi gnete okrog nas, nas stiska [bedrängt]. Opore ni. Preostaja in prevzema nas — v zdrsnjenju [Entgleiten] bivajočega — samo ta »ni«.

Tesnoba razodeva Nič.

»Visimo« v tesnobi. Razločneje: tesnoba nas pusti viseti, ker spravlja bivajoče v celoti do zdrsnjenja [zum Entgleiten]. To pa pomeni, da mi sami — ti bivajoči ljudje — sredi bivajočega tudi sami so-zdrsnemo [mitentgleiten]. Zato pravzaprav ni »tebi« in »meni« grozljivo [unheimlich], temveč »nam je« tako. Samó čista tubit v pretresenosti od tega visenja, v katerem se ne more oprijeti ničesar, je še tu.

V tesnobi nam zmanjka besed. Ker bivajoče v celoti zdrsne in tako pritiska ravno Nič, molči vpricho njega vsaka povednost [»Ist«—Sagen]⁴ Da skušamo v tej grozljivosti tesnobe često pretrgati prazno tišino prav z govorjenjem o čemer koli, je dokaz o pričujočnosti Niča. Da tesnoba razkriva Nič, potrjuje človek sam neposredno tedaj, ko se tesnoba umakne. V jasnem pogledu, ki ga nosi sveži spomin, pravimo: tisto, pred čimer in

⁴ Avtor imenuje z besedo »Ist«—Sagen splošno strukturo povednih stavkov.

zaradi česar nam je bilo tesnobno, je bilo »pravzaprav« — nič. Zares: Nič sam — kot tak — je bil tu.

S temeljnim razpoloženjem tesnobe smo dosegli tisto dogajanje tu-bit, v katerem je očitni Nič in iz katerega ga moramo izprašati.

Kako je s tem Ničem?

Odgovor na vprašanje

Odgovor, ki je za zdaj za naš namen edino bistven, smo že dobili, če pazimo, da ostane vprašanje po Niču zares zastavljeno. V ta namen je potrebno, da izpolnimo spremembo človeka v njegovo tu-bit, ki dopušča, da se godi z nami vsaka tesnoba, da bi v nji očitni Nič zgrabili tako, kakor se razodeva. Iz tega hkrati sledi zahteva, da izrecno odstranimo tiste označbe Niča, ki niso zrasle iz srečanja z njim.

Nič se razkriva v tesnobi — toda ne bot bivajoče. Tudi kot predmet ni dan. Tesnoba ni zapadenje Niča. Pa vendar je Nič z njo in v nji očitni, čeprav spet ne takó, da bi se kazal Nič ločeno »poleg« bivajočega v celoti, ki stoji v grozljivosti. Nasprotno, rekli smo: Nič nas srečuje v tesnobi skupaj z bivajočim v celoti. Kaj pomeni ta »skupaj z«?

V tesnobi bivajoče v celoti izgubi oporo. Kako se to zgodi? Tesnoba bivajočega vendar ne uniči, da bi tako preostal Nič. Kako naj bi tesnoba to zmogla, ko je vendar popolnoma nemočna vpričo bivajočega v celoti. Nasprotno, Nič se po svoje pokaže z bivajočim in v bivajočem kot drsečim v celoti [als einem entgleitenden im Ganzen].

V tesnobi se ne uničuje vse bivajoče po sebi, prav tako pa tudi ne zanikujemo bivajočega v celoti, da bi šele dobili Nič. Ne glede na to, da je tesnobi kot takšni tuja izrecna izvršitev kake zanikujoče izjave, bi prišli s takšnim zanikanjem, ki naj bi dalo Nič, vsakokrat prepozno. Nič srečujemo že predtem. Rekli smo, da nas Nič srečuje »skupaj z« drsečim bivajočim v celoti.

V tesnobi je neko umikanje pred . . ., ki seveda ni več bežanje, temveč ukročen mir. Ta umik pred . . . izhaja iz Niča. Nič ne privlači k sebi, temveč je v bistvu odbijajoč. To odbijanje od sebe kot takšno pa je drsenje dopuščajoče opozarjanje na toneče bivajoče v celoti.⁵ To v celoti odbijajoče opozorilo na drseče bivajoče v celoti, ki se kot Nič gnete okrog tubiti v tesnobi, je bistvo [Wesen] Niča: ničenje [die Nichtung]. Ničenje ni uničenje bivajočega, in tudi ne izvira iz zanikanja. Ničenja tudi ne moremo šteti k uničenju in zanikanju. Nič sam nič [nichtet].

Ničenje ni poljuben dogodek, temveč kot odbijajoče opozarjanje na drseče bivajoče v celoti razodeva to bivajoče v njegovi polni, dotlej skriti nenavadnosti kot tisto absolutno drugo — nasproti Niču.

V jasni noči Niča tesnobe šele nastaja izvirna odprtost bivajočega kot takega: da je bivajoče — in ne Nič. Ta v našem govoru dodani »in ne Nič« pa ni dodatna razlaga, temveč vnaprejšnja omogočitev razodetosti biva-

⁵ Stavek se glasi v izvirniku: Die Abweisung von sich ist aber als solche entgleitenlassende Verweisen auf das versinkende Seiende im Ganzen.

jočega sploh. Bistvo prvotno ničičnega Niča je v tem: Nič najprej spravlja tu-bit pred bivajoče kot takšno.

Samó na osnovi prvotne razodetosti Niča, se lahko tubit človeka bliža bivajočemu in ga doseže. Kolikor pa je tubit po svojem bistvu v odnosu do bivajočega, katero ni sama in katero je sama, prihaja kot taka tubit vsakokrat že iz razodetega Niča.

Tu-bitu pomeni: držati se noter v Nič.⁶

Držeč se noter [Sichhineinhaltend] v Nič, je tubit vedno že čez bivajoče v celoti. Ta biti čez [Hinaussein] bivajoče imenujemo transcendenca. Če tubit v osnovi svojega bistva⁷ ne bi transcendirala, kar tu pomeni, če se ne bi že vnaprej držala noter v Nič, potem nikoli ne bi mogla biti v odnosu do bivajočega, torej tudi ne do same sebe.

Brez izvirne očitosti Niča, ni samobitnosti [Selbstseni] in ni svobode.

S tem smo dobili odgovor na vprašanje po Niču. Nič ni predmet in sploh ne kaj bivajočega. Nič se ne kaže niti sam zase [für sich] niti zraven bivajočega, na katero se tako rekoč obeša. Nič je omogočitev očitosti bivajočega kot takega za človeško tubit. Nič ne daje šele pojma nasprotnega bivajočemu, temveč prvotno sodi k bistvu [Wesen — bistvovanju] samemu. V biti bivajočega se godi ničenje Niča.

Sedaj pa mora končno spregovoriti že vse predolgo zadrževani pomislek. Če je tubit lahko v odnosu do bivajočega le držač se noter v Nič, če torej lahko eksistira le v tem, da se drži v Nič, in če se Nič prvotno razodeva samó v tesnobi, mar nam tedaj ni treba neprenehno viseti v tej tesnobi, da bi sploh mogli eksistirati. Toda mar nismo sami priznali, da je ta prvotna tesnoba redka? Predvsem pa, vsi vendarle eksistiramo in smo v onosu do bivajočega, katero nismo sami in katero smo sami — brez te tesnobe. Mar ni ta tesnoba samovoljna iznajdba, nji pripisani Nič pa pretiranost?

A kaj pomeni to: ta prvotna tesnoba se dogaja samó v redkih trenutkih? Nič drugega kot to: Nič nam je v svoji prvobitnosti najprej in večinoma zastrt. S čim neki? S tem, da se na določen način popolnoma izgubljam v bivajočem. Bolj ko se v svojem početju obračamo na bivajoče, manj mu kot takšnemu dopuščamo zdrsniti [entgleiten], bolj se odvrčamo od Niča. Toliko bolj gotovo pa silimo [potiskamo] sami sebe v javno površnost tubiti.

Po vendar je ta stalna, čeprav dvoznačna odvrnitev od Niča v nekih mejah najbolj primerna njegovemu pomenu. Nič v svojem ničanju nas usmerja ravno na bivajoče. Nič nič neprenehno, ne da bi z vednostjo, v kateri se vsak dan giblamo, za to dogajanje pravzaprav vedeli.

Kaj priča bolj živo o neprenehni in razširjeni, čeprav zakriti očitosti Niča v naši tubiti, kot ravno zanikanje? Zanikanje pa Ni-ja [Nicht] nikakor ne prinaša iz sebe k danemu kot pripomoček razločevanje in postavljanje nasproti [Entgegensetzung], da bi ga tako rekoč porinilo vmes. Kako naj bi zanikanje sám iz sebe zmoglo Ni, ko pa vendar more zanikati šele

⁶ Izvirnik? Da-sein heißt: Hineingehaltenheit in das Nichts.

⁷ Pomeni, da tubit že v svojem bistvu transcendira, zato tu ni *bistvo* objekt transcendiranja.

tedaj, če mu je prej dano nekaj, kar je mogoče zanikati? Kako pa naj bi nekaj, kar je mogoče zanikati in kar je treba zanikati, zagledali kot Ničevo [Nichthaftes], če ne tako, da se vse mišljenje kot tako že vnaprej ozira na Ni? Ta Ni pa se lahko pokaže samó, če je njegov izvir — ničenje Niča sploh in s tem Nič sam — vzet iz skritosti. Ni [das Nicht] ne nastaja z zanikanjem, temveč zanikanje temelji na Ni-ju, ki izvira iz ničenja Niča. Zanikanje pa je tudi le način ničečega, tj. na ničenju Niča poprej utemeljenega obnašanja [Verhaltens, vedénja, odnosnosti]⁸

S tem je zgornja teza v glavnih potezah dokazana: Nič je izvir zanikanja in ne narobe. Če se torej zlomi moč razuma na področju vprašanj po Niču in biti, tedaj je s tem odločena tudi usoda gospostva »logike« v filozofiji. Ideja »logike« same razpade v vrtincu prvotnejšega vpraševanja.

Če zanikanje — pa naj to izreka ali ne — še tako često in mnogotero prežema vse mišljenje, vendarle sámó ni veljavna priča za bistveno pripadnost očitosti Niča k tubiti. Zanikanja namreč ne moremo imeti niti za edino niti za vodilno ničeče obnašanje [Verhalten], v katerem je tubit pretresena [durchschüttert] od ničenja Niča. Bolj brezdanja kot gola primernost miselnega zanikanja je trdota nasprotnega delovanja in ostrina studa. Odgovornejša je bol odpovedi in neizprosna prepovedi. Večje breme je trpkost pomanjkanja.

Te možnosti ničečega obnašanja — moči, v katerih tubit nosi svojo zasnovanost [Geworfenheit]⁹, čeprav je ne mojstri — niso načini golega zanikanja. To pa jim ne brani, da se ne bi izražala v Ne [Nein] in v zanikanju. S tem se seveda šele prav razkriva praznosta in širina zanikanja. Prežetost tubiti z ničečim obnašanjem izpričuje nenehno in seveda zatemnjeno očitost Niča, ki ga prvotno razkriva samó tesnoba. To pomeni: ta izvorna tesnoba je v tubiti večinoma potlačena. Tesnoba je tu. Samo spi. Njen dih neprenehno trepetá v tubiti: najmanj v »plašni« in neopazni tubiti poslovnega »da da« in »ne ne«; najbolj v zadržani; nazanesljiveje v tubiti, ki je v dnu drzna. Ta pa se dogaja samó iz tistega, za kar se razdaja, da bi tako obvarovala zadnjo veličino tubiti.

Tesnoba drznega ne trpi nobenega primerjanja z veseljem ali celo z udobnim zadovoljstvom umirjenega življenja tjavdan. Ta tesnoba je — tostran takih nasprotij — v skrivni zvezi z vedrostjo in milino ustvarjalnega hrepenenja. Prvotna tesnoba se lahko zbudi v tubiti vsak trenutek. Za to ni treba, da bi jo zbudil kak nenavaden dogodek. Globini njenega delovanja [Waltens] ustreza neznatnost mogočega povoda zanjo. Nenehno je pripravljena na skok in vendar le redkokdaj skoči, da bi nas potegnila v visenje.

⁸ *Verhalten* pomeni *vedenje* in odnos hkrati. Najbolj se temu bliža beseda *obnašanje*.

⁹ »*Geworfenheit*« prevajam z »zasnovanost« in jo razumem iz besede »*der Wurf*« in »*Entwerfen*«. Prvo pomeni (med drugim) tudi »prvi osnutek nečesa« (npr. pesmi, razprave itd.); drugo pomeni »napraviti obris nečesa«, »zasnovati nekaj«, »napraviti načrt«. Da tu ne gre za kako »vrženost«, govori smisel te, pa tudi drugih Heideggerjevih razprav.

To, da se tubit drži noter v Nič na osnovi skrite tesnobe, dela človeka za varuha kraja Niča.¹⁰ Tako končni smo, da se ravno ne moremo po svoji odločitvi in volji izvirno postaviti pred Nič. Takó brezdanje vrta v tubiti preminevanje [Verendlichung], da si naša svoboda taji najbolj svojo in najglobljo končnost.

To, da se tubit na osnovi skrite tesnobe drži noter v Nič, je presejanje bivajočega v celoti: transcendenca.¹¹

Naše vpraševanje po Niču naj nam pokaže metafiziko samo. Ime »metafizika« izvirna iz grškega *tà metá physiká*. Ta čudni naziv so kasneje razlagali kot označbo vpraševanja, ki gre *metá* — trans — »čez« bivajoče kot táko.

Metafizika je vpraševanje čez bivajoče, da bi dobili bivajoče kot táko in v celoti nazaj za doumevanje.

V vprašanju po Niču se dogaja takšno prehanjaje [Hinausgehen] čez bivajoče kot bivajoče v celoti. Vprašanje se je torej izkazalo kot »metafizično« vprašanje. O vprašanih te vrste smo izrekli v začetku dvojno karakteristiko: najprej, vsako metafizično vprašanje vedno obsega celoto metafizike. V vsakem metafizičnem vprašanju je nato vprašujoča tubit vsakokrat vključena v vprašanje.

Kakó prežema in objema vprašanje po Niču celoto metafizike?

O Niču se izreka metafizika že od nekdanj v nekem stavku, ki je seveda večumen: *ex nihilo nihil fit*, iz Niča ni Nič. Čeprav pri obravnavanju tega stavka Nič sam pravzaprav nikoli ni problem, izraža ta stavek vendarle iz vsakokratnega pogleda na Nič pri tem prevladujoče temeljno razumevanje bivajočega. Antična metafizika je razumela Nič v pomenu nebivajočega, tj. neoblikovane snovi, ki se sama ne more izoblikovati v oblikovano bivajoče, ki temu primerno kaže neki lik [podobo] (eidos). Bivajoča [seiend] je oblikujoča se tvorba [Gebilde], ki se kot takšna kaže v podobi (izgledu). Izvir, upravičenost in meje tega razumevanja biti so obravnavali prav tako malo kot Nič sam. Krščanska dogmatika temu nasproti taji resničnost stavka *ex nihilo nihil fit*, pri tem pa daje Niču spremenjen pomen v smislu popolne odsotnosti zunaj božanskega bivajočega: *ex nihilo fit — ens creatum*. Nič postane sedaj pravemu bivajočemu nasprotni pojem, nasproti *summum ens*, nasproti Bogu, ki je *ens increatum*. Tudi tu kaže razlaga Niča osnovno razumevanje bivajočega. Metafizično obravnavanje bivajočega pa ostaja na isti ravni kot vprašanje po Niču. Vprašani o biti in Niču kot takšnem sta obe manjkali. Zato tudi težava, da bi moral biti Bog, če ustvarja iz Nič, v odnosu prav z Ničem. Če pa je Bog Bog, ne more poznati Niča, če sicer to »absolutno« [das »Absolute«] izključuje od sebe vso ničnost [Nichtigkeit].

Ta grobi historični pregled kaže Nič kot pravemu bivajočemu nasprotni pojem, tj. kot zanikanje bivajočega. Če pa postane Nič kakorkoli

¹⁰ Izvirnik: Die Hineingehaltenheit des Daseins in das Nicht auf dem Grunde der verborgenen Angst macht den Menschen zum Platzhalter des Nichts.

¹¹ Izvirnik: Die Hineingehaltenheit das Daseins in das Nicht auf dem Grunde der verborgenen Angst ist das Übersteigen des Seienden im Ganzen: die Transzendenz.

problem, tedaj ni le razločneje opredeljen ta medsebojni odnos, temveč se šele zbudi prava metafizična zastavitev vprašanja po biti bivajočega. Nič ne ostaja tisto nedoločeno nasprotje bivajočemu, temveč se razkrije kot pripadajoč k biti bivajočega.

»Čista bit in čisti Nič je torej isto.« Ta Heglov stavek (Znanost logike, I. knjiga, WW III. str. 74) je upravičen. Bit in Nič spadata skupaj, vendar ne, ker se — če gledamo iz Heglovega pojma mišljenja — v svoji nedoločnosti in neposrednosti ujemata, temveč zato, ker je bit sama v bistvu končna in se razodeva samo v transcendenci tubiti, ki se drži ven v Nič. [... des in das Nichts hinausgehaltenen Daseins ...]

Ce je torej vprašanje po biti kot taki vprašanje, ki obsega metafiziko, tedaj se vprašanje po Niču izkaže kot vprašanje, ki opréda in objema celoto metafizike. Vprašanje po Niču pa prežema hkrati celoto metafizike, ker nas sili pred problem izvira zanikanja, tj. pravzaprav pred odločitev, o zakonitosti gospostva »logike« v metafiziki.

Stari stavek ex nihilo nihil fit dobi tedaj drugačen, problem biti same zadevajoč pomen, in se glasi: ex nihilo omne ens qua ens fit. V Niču tubiti šele pride bivajoče v celoti, po svoji najbolj lastni možnosti, tj. na končen način, samo do sebe. Kolikó je torej to vprašanje po Niču, če je metafizično, vključilo tudi našo vprašujočo tubit? Svojo sedaj in tukaj izkušeno tubit označujemo kot bistveno določeno z znanostjo. Če je naša takó določena tubit postavljena v vprašanje po Niču, tedaj je morala postati s tem vprašanjem dvomljiva [fragwürdig, vprašljiva].

Znanstvena tubit ima svojo preprostost in ostrino v tem, da je na prav poseben način v odnosu do bivajočega samega in samó do njega. Znanost bi hotela Nič z ošabno gesto zavreči. Sedaj pa se je v vprašanju po Niču pokazalo, da je ta znanstvena tubit mogoča samó, če se že vnaprej drži noter v Nič. Šele tedaj se razume v tem, kar [sama] je, če ne zavrže Niča. Dozdevna treznost in premoč znanosti postane smešna, če ne jemlje Niča zares. Samo ker je očitén Nič, si lahko znanost napravi bivajoče samó za predmet raziskovanja. Samó če eksistira znanost iz metafizike, more vedno znova priti do svoje bistvene naloge, ki ni zbiranje in urejevanje znanja, temveč razpiranje [Erschliessung] celotnega prostora resnice narave in zgodovine, nekaj, kar je treba delati vedno znova.

Samó zato, ker je Nič razkrit v osnovi tubiti, nas lahko obide polna osupljivost [Befreundlichkeit] bivajočega. Samó če nas stiska osupljivost [čudnost] bivajočega, budi in priteguje nase začudenje [Verwunderung]. Samó iz začudenosti — tj. očitosti Niča — se poraja »Zakaj?«. Samó ker je mogoč ta Zakaj kot tak, moremo na določen način vpraševati po razlogih in utemeljevati. Samó ker moremo vpraševati in utemeljevati, je naši eksistenci dana usoda raziskovalca.

Vprašanje po Niču postavlja nas — vprašujoče — same v vprašanje. To vprašanje je metafizično.

Človeška tubit je lahko v odnosu do bivajočega le, če se drži noter v Nič. Prekoračenje [Hinausgehen — prehajanje] bivajočega se godi v bistvu tubiti. To prekoračenje pa je metafizika sama. To pomeni: metafizika spada k »človekovi naravi«. Ni niti kaka stroka šolske filozofije

niti področje samovoljnih domislic. Metafizika je temeljno dogajanje v tubiti. Metafizika je tubit sama. Ker prebiva resnica metafizike v tem brezdanjem dnu, ima v najbližjem sosedstvu nenehno grozečo možnost najgloblje zmote. Zato nobena znanstvena strogost ne dosega resnosti metafizike. Filozofije ni nikoli mogoče meriti ob merilu ideje znanosti.

Če smo razvito vprašanje po Niču resnično so-vprašali, potem si metafizike nismo predstavili od zunaj. Prav tako se nismo vanjo šele »prestavili«. Vanjo se sploh ne moremo prestaviti, ker — s tem, da eksistiramo — že vedno stojimo v nji. *Physei gár, o phile énesti tis philosophía te tou andròs dianoía* (Platon Phaidros 279 a). Ko človek eksistira, se na določen način dogaja filozofiranje. Filozofija — čemur pač tako pravimo — pomeni spravljanje v tek [das In-gang-bringen] metafizike, v kateri prihaja filozofija do sebe same in do svojih izrečnih nalog. Filozofija steče samó s svojevrstnim vskokom [naše] lastne eksistence v osnovne možnosti tubiti v celoti. Odločilno za ta vskok je: najprej dajanje prostora za bivajoče v celoti; nato sproščajoče spuščanje sebe [Sichloslassen] v Nič, tj. sproščanje od malikov, ki jih ima vsakdo in h katerim se navadno izmuzne; in nazadnje, dopuščanje, da se to visenje izniha, da bi vedno znova zanihalo v osnovno vprašanje metafizike, ki ga izsiljuje sam Nič: Zakaj je sploh bivajoče in ne rajši Nič?¹²

¹² Konec tega stavka se v izvirniku glasi: ...; zuletzt das Ausschwingen-lassen dieses Schwebens, auf das es ständig zurückschwinge in die Grundfrage der Metaphysik, die das Nichts selbst erzwingt: Warum ist überhaupt Seiendes und nicht vielmehr Nichts?

(Se bo nadaljevalo)

Prevedel: Ivan Urbančič

GLEDALIŠČE

BORUT TREKMAN: NIČESAR NE OBŽALUJEM

Mestno gledališče ljubljansko

Poetično dramska montaža. Vezno besedilo povzeto po spominih Edith Piaf. Temeljna ideja: Igor Pretnar. Prevod Cocteaujeve drame Ravnodušni lepotec: Janko Moder. Prosti prevod šansonov: Janez Menart. Režija: Borut Trekman. Scena: Uroš Vagaja. Kostumi: Mija Jarčeva. Osebe: Pevka — Tina Leonova, Emil (nema vloge) — Anatol Stern, šansone interpretira Maja Sugmanova.

V gledališkem listu pravi avtor in režiser te igre o Edith Piaf, da je njegovo delo »samo in edinole dramska montaža in da nima nobenih ambicij biti drama o Edith Piaf«. Ker torej sam izjavlja, da ne skuša prikazati resničnega življenja Edith Piaf, in ker je njegova označba lastnega dela zgolj formalna (izraz »dramaturška montaža« ali »poetično dramska montaža« ne opredeljuje dela vsebinsko in po pomenu, temveč zgolj formalno), nam ne preostaja nič drugega, kot da si poskusimo sami razložiti, kakšne ambicije (in tudi smisel) Trekmanova montaža vendarle ima.

Avtor je postavil na oder svoje delo kot prizor iz življenja Edith Piaf. Dne 29. 12. 1960 je imela pevka svoj koncert v gledališču Olympia v Parizu. B. Trekman si v svoji montaži zamišlja, kako je preživela noč po tem zgodovinsko resničnem nastopu:

V hotelsko sobo pride ženska s cvetjem. Iz njenega samogovora izvemo, da je pravkar nastopila na uspešnem koncertu, da je bolna in utrujena in da čaka moškega, ki jo zanemarja. Njen koncert je bil zelo utrudljiv, publika navdušena do vsiljivosti, uspeh je bil nepopisen. Toda žarometi na odru so ugasnili, oboževalci so se razšli in zdaj je tu v hotelu sama, čisto sama, tako sama, pravzaprav vedno tako sama, niti njenega malopridnega ljubimca ni blizu; pozna noč je, ne mara si vrteti plošč, in tako govori sama s seboj, čaka svojega nezvestega in podoživlja najbolj uspele pesmi s koncerta. To njeno podoživljanje je tako intenzivno, da ga lahko spremlja tudi gledalec v dvorani: kadar se igralka spomni kake točke, se prizorišče zatemni in oglasi se magnetofonski posnetek pesmi, ki

jih potem čujemo še recitirane v slovenskem prevodu. Ko spomin mine, se spet zasveti luč in osamljena pevka dalje meditira o svojem odnosu do petja, do publike, samote, ljubezni itd. Dvakrat telefonira. In končno, pojavi se ljubimec. Ona ga ganljivo prosi, roti, ošteva, mu grozi, obljublja, mu prigovarja zaradi njegove ravnodušnosti, on pa nič: zlekne se na kanape, bere časnik in med branjem zaspi. Ko je njene pridige konec, se zbudi in odide, ves čas ne spregovori niti besede. Ona pa potem zapoje: »Je ne regrette rien«.

Kot poroča B. Trekman v gledališkem listu, je osrednji element te montaže monolog Le bel indifférent (Ravnodušni lepotec), ki ga je napisal Jean Cocteau nalašč za Edith Piaf. Z njim se je namreč hotela poskusiti kot gledališka igralka in je tudi res nastopila. B. Trekman je ta Cocteaujev monolog priredil tako, kot da bi ga govorila zgodovinska Edith Piaf, kot da bi bil res dogodek iz njenega življenja; dopolnil ga je še s tekstom iz pevkinih spominov, ki so izšli pri nas v Ljubljanskem dnevniku. Pri montaži pevskih točk je uporabil tonske posnetke njenega koncerta v Olympii, uporabil je tudi slikovne in filmske materiale. Tako je ta predstava B. Trekmana pravzaprav Cocteaujeva enodejanka, razširjena z izvirnimi pevskimi posnetki in z besedilom iz pevkinih spominov, režirana tako, kot da bi bila glavna oseba Cocteaujeve igre Edith Piaf sama.

Iz takih elementov sestavljena zgodba ni in seveda tudi ne more biti drama o Edith Piaf. Kaj pa vendarle je? Dogodek, ki ga je B. Trekman postavil na oder, je z nekaj elementi čisto dokumentaren; Cocteaujeva melodrama, montirana v ta dokumentarni okvir, je seveda biografsko brez vrednosti in z biografskega stališča povsem neupravičena. Rezultat pa je ta, da Trekmanova montaža ni ne tič ne miš, ne dokument ne literatura. Sicer pa je tudi dramaturško le okvir, kulisa, nekakšen naravni ambient za magnetofonsko predvajanje originalnih pesmi Edith Piaf.

Vsa montaža je neduhovita parodija dramaturgije revijskih filmov, ki zaradi ducata glasbenih točk, zaradi katerih je tak film posnet, servira gledalcu še sladkobno ljubezensko zgodbo. V našem primeru je prijem toliko bolj grotesken, ker je ves živi del predstave z igralko Tino Leonovo in Anatolom Šternom vred le dekoracija in dodatek mrtvim magnetofonskim posnetkom.

Igralka Tina Leonova, ki je interpretirala osamljeno Edith Piaf, je svojo nehvaležno vlogo »literarnega ozadja« ali dekoracije odigrala s stoicizmom in z materinsko potrpežljivostjo do zamisli mladega avtorja, ki je bil obenem tudi režiser. Maja Šugmanova je z občutkom in pravim podudarkom recitirala Menartove prepesnitve, ki jih bodo slovenski popevkarji s pridom uporabili.

Če je vodstvo Mestnega gledališča že menilo, da se je treba pokloniti pokojni francoski pevki z večerom v njeno opomnjo, je Trekmanov poskus s svojo banalno zasnovo docela zgrešil ta pietetni namen.

Ervin Fritz

HEINAR KIPPHARDT: V ZADEVI J. ROBERTA OPPENHEIMERJA

Mestno gledališče ljubljansko

Režija: Janez Vrhunc, kostumi: Mija Jarčeva, scena: Janez Bernik, Julius Robert Oppenheimer — Vladimir Skrbinšek, varnostna komisija: Gordon Gray, predsednik — Milan Brezigar, Ward V. Evans — Saša Miklavc, Thomas A. Morgan — Janez Škof, odvetniki: Roger Robb, odvetnik Komisije za atomsko energijo — Franek Trefalt, C. A. Rolander, Robbov sodelavec, izvedenec varnostne službe — Franc Markovčič, Lloyd K. Garrison, Oppenheimerjev zagovornik — Julij Guštin, Herbert S. Marks, Oppenheimerjev zagovornik — Franček Drogenik; priče: Boris T. Pash, oficir tajne policije — Jože Lončina, John Lansdale, advokat, svoj čas oficir tajne policije — Franci Presetnik, Edward Teller, fizik — Dare Ulaga, Hans Bethe, fizik — Slavko Strnad, David Tressel Griggs, šef znanstvenega sektorja pri Air Force, geofizik — Franjo Kumer, Isadore Isaac Rabi, fizik — Danilo Bezljaj.

Ko je Sovjetska zveza leta 1949 dobila svoje nuklearno orožje, so videli politiki Združenih držav edino rešitev svojega vojaškega in političnega ugleda v novem orožju, ki bi bilo tisočkrat močnejše od stare atomske bombe. Od svojih znanstvenikov so zahtevali, naj povedo svoje mišljenje o tehnični izvedljivosti takega orožja. Toda fiziki so sprejeli zahtevo po takem orožju zelo hladno. Občutek krivde in odgovornosti pred človeštvom je odvrnil izumitelje atomske bombe od tega, da bi se odzvali pozivu politikov. Da bi odvrnila politike od misli na superbombo, je večina učenjakov proti svojemu prepričanju ocenila, da projekt tehnično ni izvedljiv. Na zasedanju Kongresa je to možnost zanikal tudi fizik Oppenheimer, eden glavnih izumiteljev atomske bombe in svetnik ameriške vlade za atomska vprašanja. Njegovo zanikanje je za kratek čas zaustavilo nadaljnja prizadevanja v tej smeri. Toda vlada in uradna javnost sta vztrajno zahtevali od svojih učenjakov, naj ohranijo ameriško premoč. In zares je nekaj fizikov nastopilo proti Oppenheimerjevemu mnenju, posebno Edward Teller, madžarski Žid, pozneje glavni tvorec vodikove bombe. Kmalu nato (31. januarja 1950) je bil program za izdelavo vodikove bombe sprejet kljub nasprotnim priporočilom glavnega sveta atomske komisije, ki mu je predsedoval Oppenheimer. Vendar se znanstveniki niso pomirili in so še naprej zahtevali, naj dela pri vodikovi bombi ustavijo. Toda politični Mc Carthyjev komite se ponudi Beli hiši za inkvizitorja proti pacifističnim dogodki leta 1950 so naglo okrepili fronto privržencev superbombe in znanstvenikom. Prvega novembra 1962 eksplodira Tellerjeva bomba. Ko-

likor bolj napreduje njegovo delo, toliko bolj v vladnih krogih narašča tudi jeza na Oppenheimerja, katerega avtoriteta je zavirala in preložila nastanek tako usodnega orožja. Še aprila 1952 predlaga Glavni svet Atomske komisije, spet pod Oppenheimerjevim predsedstvom, naj se opusti prva planirana termonuklearna eksplozija, da ne bi onemogočili pogajanj o razorožitvi. Tedaj državni sekretarji in šefi štabov odkrito izjavijo, da močno dvomijo o rodoljubju profesorja Oppenheimerja. Kongres zahteva, naj se odpove članstvu v atomski komisiji. Kmalu nato (novembra 1953) ga ovadijo predsedniku Eisenhowerju, da je sovjetski vohun in da je kot tak sabotiral obrambo Združenih držav. Bil je suspendiran z vseh funkcij v Atomske komisiji, tričlanski preiskovalni komite pa ga je moral zaslišati, da bi ugotovil njegovo lojalnost do vlade (12. aprila 1954). Čeprav se je obtožba proti njemu končala z njegovim znanim nasprotovanjem superbombi, sta bila uvod in težišče obtožnice namerjena v njegovo sumljivo preteklost. Oppenheimer je bil namreč v mladosti levičar, njegova prva ljubica je bila članica komunistične partije, njegova žena je bila pred njim poročena z nekim komunistom, sam je bil naročen na *The Peoples World*, dajal je denar za španske republikance. Preiskava je odkrila še mnogo takih dejstev, ki so baje odkrivala njegov logični razvoj v nevarnega sovjetskega agenta. Konservativna Amerika je bila vznemirjena in razkačena, ko je zvedela za te nove podatke iz življenja svojega tako slavljenege učenjaka. Preiskovalni komite atomske komisije je složno ugotovil samo to, da očeta atomske bombe ni mogoče razglasiti za veleizdajalca. Pri vprašanju, ali mu je še mogoče zaupati, pa se člani komisije niso strinjali. Fizik Evans je zahteval, da je treba Oppenheimerja rehabilitirati, druga dva člana, Gray in Morgan, pa sta napisala, da je Oppenheimer s svojimi stiki z levičarji in z odporom proti vodikovi bombi ogrozil varnost dežele. Na osnovi tega poročila je vzela atomska komisija Oppenheimerju vse državne funkcije. Oppenheimer je živel potem kot zasebnik do leta 1963, tedaj so ga rehabilitirali.

S svojim nasprotovanjem izdelavi vodikove bombe se je Oppenheimer znašel v dilemi med dolžnostjo do ameriške vlade in splošno odgovornostjo za usodo človeštva. Ni se mogel sprijazniti kakor mnogi drugi s preprostim načelom, da se politika njegove vlade ujema z bojem za svobodo sveta. Očeta atomske bombe je težila vizija o splošni katastrofi in o lastnem deležu v pripravah na to katastrofo. Bil je daljnovidnejši od ameriške vlade: razvoj vodikovega orožja ni povečal varnosti Amerike, ogrozil je, kot se je bal Oppenheimer, celoten obstoj človeštva. V letih, ko se je odločalo o izdelavi tega orožja, se je Oppenheimer kot glavni svetovalec Atomske komisije z vsemi silami zavzemal za iskrene pogovore med nasprotnima si taboroma. Toda močnejša roka ga je pri tem odrinila. Oppenheimerjev boj zoper nuklearno bombo je human, zato ni čudno, da je njegova zgodba zamikala nemškega dramatika.

Drama Heinerja Kipphardta V zadevi J. Roberta Oppenheimerja ima za osnovo zapisnik o preiskovalnem postopku zoper Oppenheimerja v aprilu 1954 in obravnava isti problem kakor Brechtov Galilei in Krležev Aretej: konflikt znanstvenika z njegovimi političnimi gospodarji. Kakor

ta dva protestira proti zlorabi znanosti v hudodelske politične namene. Gre mu za etiko znanstvenika, udeleženega pri delu, ki lahko povzroči konec človeštva in odgovornega za to delo. Moralna odgovornost Kipphardtovega junaka je vsekakor večja kakor odgovornost Brechtovega Galileia ali Krleževega dr. Morgana in Areteja. Kljub temu pa Kipphardtovo delo ne dosega umetniške vrednosti Galileia in Areteja. Mogoče bo ta navidezni paradoks razjasnila Oppenheimerjeva ocena preiskave, ki jo je Kipphardt vzel za predmet svoje drame. Oppenheimer izjavlja prav v zvezi s Kipphardtovo igro, da je bil postopek, ki je potekal leta 1954 pred preiskovalnim komitejem atomske komisije, farsa, ne pa tragedija, kot to v svoji drami prikazuje Kipphardt.

Zdi se, da je Oppenheimerjeva ocena postopka pravilna. Ko se je Oppenheimer upiral vladi, da bi preprečil izdelavo vodikove bombe, in pozneje, da bi preprečil poskuse z njo, je seveda zagovarjal interes celotnega človeštva proti ozkim prestižnim interesom ameriške vlade. V tem boju je pokazal veliko vztrajnost in osebni pogum, pri tem ni tvegale le kariere, temveč tudi življenje. Toda ves ta boj ni imel dramatičnega videza. Nasprotno, pripeljal je do škandaloznega, vendar povsem nepatetičnega preskusa Oppenheimerjeve lojalnosti. S stališča oblasti je bila preiskava čisto praktičnega pomena: oblast tu preskuša znanstvenika, ki je osumljen veleizdaje, ali je še sposoben za posebno službo. S tega vidika ji je malo mar, kakega izvora in kake narave so zadržki, ki govorijo zoper njega. Tudi z Oppenheimerjevega stališča je preiskava čisto praktična: gre za to, ali bo še naprej opravljal svoje prejšnje dolžnosti, ali bo nehal delovati. Ta dilema nima nobene moralne barve in ni konfliktna v dramskem duhu. Res je afera nastala zato, ker je Oppenheimer iz etičnih (pa tudi iz praktično političnih) razlogov nasprotoval vojaški politiki ameriške administracije, katere pomemben sodelavec je bil. Toda pri tem ni doživel nobene človeško pomembne in pretresljive usode. Njegova osebna usoda ni v nobenem sorazmerju z moralno višino tistega njegovega delovanja, ki je spodbudilo dramatika Kipphardta, da je o njem napisal dramo.

Heinar Kipphardt je ostal zvest zapisniku o preiskavi, kolikor so mu dovoljevale odrske zakonitosti, ki se jim je moral pri pisanju podrežati. Dokumente o preiskovalnem postopku je priredil za oder tako, da je upodobil protagoniste tega postopka, kolikor je bilo mogoče zvesto. Odrska podoba igre je razsodišče s sodniki, tožniki, zagovorniki, pričami in kajpak z obtoženim. Na odru ne gre neposredno za svetovno pomembne stvari, za dileme, usodne za človeštvo, gre za prikaz situacije, kako se človek, osumljen veleizdaje, ki je po naključju tvorec atomske bombe in velik borec za mir, brani suma, da je sovražni agent, simpatizer komunizma in saboter pri izdelavi projekta, ki je velikega pomena za državo. Zanimanje gledalca je usmerjeno v to, ali se bo temu človeku posrečilo prepričati svoje sodnike, da državi ni nevaren, in tako ohraniti visoke funkcije, ali pa se bo moral umakniti v civilno življenje.

V tej situaciji takoj opazimo, v čem je premoč Krleževe in Brechtove drame nad tem Kipphardtovim delom. Oba junaka, Aretej in Galilei, sta prikazana človeško veliko globlje in bolj bogato, njun antropološki volu-

men je neprimerno večji, karakterja sta dramsko plastična in barvitejša, dejanje je živahnejše in mnogo bolj poetično. V tej primerjavi se šele jasno kaže, ka je pravzaprav Kipphardtovo delo: to ni literatura, temveč reportaža; bistroumnno, prizadeto in z vso skrbjo napisano poročilo, ki se lahko sklicuje na to, da je zvesto resnici, nima pa moči učinkovati kot umetnina.

Predstava v MGL je nosila pečat pacifističnega patosa režiserja Janeza Vrhunca. Ker ni mogla in tudi ni želela dosegati umetniških učinkov, jo je Vrhunc izkoristil za protiatomsko in protivojno tribuno in temu namenu prikrojil tudi tehnična sredstva. Sicer pa uprizoritev ni zahtevala mnogo invencije; režiserjeva glavna naloga je bila, razumljivo prezentirati vsebino, paziti na poante, dozirati tempo govora in kajpak skrbeti za premike igralcev v prostoru — v glavnem odrsko tehnična opravila, ki jih je Janez Vrhunc zlahka in zadovoljivo rešil. Delež igralcev je bil podoben: njihova naloga je bila zgolj logično interpretirati tekst, ki je bil ves retoričen, praviški in stvaren, nepoetičen in nečustven. Značajev ni bilo treba ustvarjati. Kljub temu pa je Vladimirju Skrbinšku (v vlogi Oppenheimerja) uspelo, da je svojemu liku vdihnil lastnosti, kakršne ima pravi gledališki karakter. Veliko dostojanstvo, ki veje od moža znanosti, je dosegel s svojim posebnim načinom gibanja, z govorom, ki je bil tehten in logičen, in pa z izžarevanjem velike etične senzibilnosti, ki je temu igralcu seveda ni bilo treba igrati.

Ervin Fritz

OBVESTILO SODELAVCEM

Uredniški odbor Problemov si bo v prihodnje prizadeval, strniti publicistični del posameznih številk revije okoli ene pomembne teme ali problema. Prihodnje številke revije bodo posvečene naslednjim temam:

VPRAŠANJA MORALE (do 1. julija 1966),

VREDNOTENJE UMETNOSTI (do 1. septembra 1966),

DILEME RAZVOJA ŠOLSTVA (do 1. oktobra 1966),

RELIGIJA IN CERKEV V NAŠI DRUŽBI (do 1. novembra 1966).

V oklepajih so roki za oddajo rokopisov. Sodelavce prosimo, naj po možnosti ne presežejo obsega 25 strani tipkopisa. Prispevke pošljite na naslov: Uredništvo Problemov, Ljubljana, Beethovnova 2.

OPRAVIČILO BRALCEM!

ZARADI TEHNIČNIH OVIR BOMO NADALJEVANJE IN KONEC RAZPRAVE J. P. SARTREA POSKUS TEORIJE EMOCIJ OBJAVILI V 40. ŠTEVILKI.

UREDNIŠKI ODBOR

IZ PRIHODNJIH ŠTEVILK

NADA GABOROVIČ: SINOVI (proza)

JOŽE OLAJ: ŽIVETI (pesmi)

DIMITRIJ RUPEL: VELIKI MADEŽ NA STENI (proza)

VENO TAUFER: PROMETEJ ALI TEMA V ZENICI SONCA (drama)

SASA VEGRI: LETNIK 1934 (pesmi)

**DR. FRANC ČERNE: PROTISLOVJA NAŠEGA DRUŽBENOEKONOMSKEGA
SISTEMA (razprava)**

**FRANCE FILIPIČ: MOTIV KONCENTRACIJSKEGA TABORIŠČA
V SLOVENSKI LITERATURI (razprava)**

**ZDRAVKO MLINAR: OSAMLJENI ČLOVEK V ANONIMNI MNOŽICI
MESTA? (razprava)**

